

[Debatoplæg](#)

[De 4 debat-aftener](#)

[Referater og oplæg fra de 4 debataftener](#)

[Elektronisk konference](#)

[Supplerende Artikler](#)

[Links](#)

[Teknologi-rådets hjemmeside](#)

Velkommen til
Teknologirådets website
om teknologi og tid.

"Vi skal arbejde mere for vores velfærd". Det skriver finansminister Mogens Lykketoft. Gå i [debat](#) med ham!

Debatoplægget om Tid og teknologi består af disse artikler:

[Aargh, jeg har ikke tid](#)

[Fleksibel tid - til gavn for hvem?](#)

[Nogle knokler mere end andre](#)

[Højhastighedssamfundet angst scenarie](#)

[Skæve tider og døgnåbne daginstitutioner](#)

[Arbejdet - behov eller nødvendigt onde?](#)

[Travlhedens teknologi](#)

[Tid eller penge?](#)

[Til kamp mod travlheden](#)

[Ingen partier har en tidspolitik](#)

Alle artikler er skrevet af Steen Nepper Larsen og [Peter Hesseldahl](#)

Tidens trend - travlhedens teknologi

En debat om tid er både en værdidebat og en politisk debat – ligesom det er en problemstilling, der må overvejes både som individer og på samfundsplan.

Man kan tale om "samfundets tid" og individets eller "min tid". Den enkelte kan vælge at prioritere sin tid anderledes, men det tempo vi lever i påvirkes også af politiske indgreb, f.eks. i skattesystemet, i sociale støtteordninger, i arbejdsmarkeds- og pensionslovgivninger m.v.

Vores brug af tiden er et resultat af nogle mekanismer, der ligger i markedsökonomien og den måde samfundet er organiseret på – og ikke mindst hænger det sammen med den teknologiske udvikling. Teknologirådet vil med et nyt projekt om tid og teknologi skabe en større opmærksomhed og bevidsthed om, hvordan tiden påvirker vores liv og vores velbefindende.

Projektet er et forsøg på at afklare, hvad det er for faktorer, der bestemmer om vi har mere eller mindre tid – og på at finde ud af hvilke måder man fra politisk side kan påvirke situationen.

Argh, jeg har ikke tid !

"Hvis bare jeg havde lidt tid, men der er så meget jeg skal nå, så jeg når aldrig at gøre alt det, jeg gerne vil".

De fleste kender nok situationen: Vi har bare så travlt hele tiden, og tingene hober sig op, og man render rundt med dårlig samvittighed over alt det man ikke kan nå at tage sig ordentligt af, og det hele skal gå så hurtigt at selv de ting, man egentlig burde nyde nu bare bliver en forbandet pligt, der skal overstås så hurtigt som muligt. Og samtidig føler man sig spærret inde, for hvis ikke der var alle de her pligter, man skulle ordne, så var der en kæmpe verden af fantastiske muligheder som man egentlig burde udnytte og opleve i stedet. Så vi stresser rundt, og brokker os, og nogen gange ER det vitterligt bare for MEGET! Men hvad er det i grunden der er problemet?

Er det arbejdsgiverne der tvinger os til at arbejde for længe – eller er det os selv, der ikke kan finde ud af at koncentrere os om nogle få ting og så nyde at gøre dem ordentligt?

Kan vi ikke bare sige fra, hvis det er så forfærdeligt at have travlt? Har vi i grunden ikke langt mere tid end nogensinde til lige det, vi selv har lyst til?

Og hvad med alle dem, der har mere end rigeligt med tid? Som er i en situation, hvor samfundet ikke kan bruge deres tid til noget?

Nedsat arbejdstid, og ønsket om "mere tid" er et påtrængende emne, som påvirker den enkeltes velfærd meget direkte.

Hvis der skal ske en radikal ændring i det tempo vi lever i, og i den måde vi bruger tiden på, vil det kræve et opgør med mange af de idealer, som samfundet bygger på i dag.

Yderligere oplysninger om projektet fås i Teknologirådets sekretariat, som også tilsender program og materiale til interesserede, som ikke har adgang til oplysninger på internettet. Projektleder er Ida-Elisabeth Andersen.

Fleksibel tid - til gavn for hvem?

Fleksibilitet er blevet et nøgleord i debatten om fremtidens arbejdsmarked, og den centrale konflikt er spørgsmålet om, hvem fleksibiliteten skal være til gavn for. I mange tilfælde er den ene parts fleksibilitet i vejen for den andens frihed.

Op igennem industrialismens tidsalder har samfundet været præget af meget faste strukturer. Arbejdstider, ferier og fridage, uddannelser, åbningstider for kontorer og butikker, og sociale omstændigheder såsom familieforhold, karriereforløb og lokal forankring har været ganske faste og veldefinerede størrelser, der har bundet samfundet sammen i en fælles rytme.

I dag er mange af de mest grundlæggende forhold i vores liv blevet noget, som kan vælges, og løbende vælges om igen. Hver især kan vi i højere grad stykke vores liv sammen som vi selv vil det, i vidt omfang frigjort fra tidligere traditioner.

Dén tendens følges nøje sammen med en tilsvarende udvikling indenfor det globale erhvervsliv, hvor især computere og kommunikationsteknologi har ændret på de gamle spilleregler.

I informationssamfundets økonomi er selve den fysiske produktion af varer blevet mindre væsentlig. Det, som kræver de største investeringer, den største menneskelige indsats, og som også udgør en stigende del af varers pris, er de informationer, der indgår i dem – hvad enten det er forskning, design, markedsføring, logistik eller service og kundekontakt.

Det betyder, at varer ikke længere kun er færdige produkter. Det man sælger er snarere en proces, der bestandigt skal fornyes i takt med at teknologien udvikler sig, kundens behov ændres, eller de omstændigheder varen skal bruges under forandres.

Ydermere skal industrien konkurrere på et marked, der er globalt, og hvor kunderne meget let har adgang til en lang række andre selskabers produkter.

Det betyder, at et selskab meget hurtigt skal kunne tilpasse sig skiftende forhold, og bestandigt må forny sig for at holde sine ydelser på omgangshøjde med konkurrenternes.

Sammenstød mellem tider

Den tyske sociolog Ulrich Beck peger på, at det industrielle samfund var bygget på faste strukturer for arbejdstider, ansættelsesforhold, karriereforløb, familieforhold og måderne, man som borger har adgang til offentlige ydelser på.

De faste strukturer udfordres idag af nye, mere fleksible og flydende former. Arbejdstiden, karriere- og uddannelsesforløb, forbrugsmønstre, og mange andre forhold er blevet individuelle og mangfoldige, og de kolliderer med de gamle måder at organisere tiden på.

Geoff Mulgan, der er politisk rådgiver for den britiske premierminister, har beskrevet hvordan det fører til et enormt spild af tid, når samfundet ikke er organiseret på en måde, så der er overensstemmelse mellem folks behov og de tidspunkter, hvor de har mulighed for at få dem opfyldt – eksempelvis, når butikker, skoler eller offentlige kontorer ikke har åbent, når folk har tid til at benytte dem.

På mange måder er den fleksibilitet, som industrien behøver for at kunne konkurrere, sammenfaldende med det moderne menneskes ønske om fleksibilitet for at kunne frigøre sig og realisere sig selv.

For den ansatte kan det være frigørende at kunne fordele sin arbejdstid mere fleksibelt over dagens timer, ugens dage eller ligefrem over flere år.

Omvendt kan fleksibiliteten også opleves udelukkende som arbejdsgiverens mulighed for at skalte og valte med ens tid. At man tvinges til at arbejde på skæve tidspunkter, at man ikke oplever sikkerhed i

ansættelsen, og at man nødvendigvis må efteruddanne sig konstant for ikke at miste fodfæstet på arbejdsmarkedet.

I sin bog "The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism" er sociologen Richard Sennett yderst kritisk over for fleksibiliseringen.

Han påpeger, at fleksibiliseringen af samfundet sker uden forudgående, offentlige drøftelser endsige gennem demokratiske beslutningsprocesser: "Der er en fuldstændig mangel på en diskussion om dette systems legitimitet".

Omstillingsparathed er nøgleordet

Som Sennet ser det, bliver virksomheden forvandlet til en mosaik af folk, der arbejder på alle mulige forskellige tidspunkter. Umiddelbart ser det frihedsskabende ud; men virkeligheden er en anden. Bl.a. kan det blive svært at opbygge en kollegial samtale, en fælles ånd og en reel solidaritet.

Med et af Sennetts eksempler: En ung universitetskandidat fra dagens England må se frem til at skulle skifte job ikke mindre end 12 gange i sit liv – en omstændighed, der i sig selv tager en betragtelig tid. Nøgleordet er "omstillingsparathed". Faren er, at den enkelte får et overfladisk forhold til mennesker og viden. Vi lærer ikke hinanden at kende længere og fratages erfaringer, som kræver tid.

Det skærpede tidspres rammer specielt de midaldrende meget hårdt. Magtens allestedsnærværende logik kan tage formen: Her er en opgave – vil du have den, så løs den hér eller tag den med hjem. Bare den bliver færdig snarest!

Tossede rutiner opløses

Den fleksible tid bliver et af den nye magts ansigter, siger Sennett: Mennesket tvinges til at acceptere et fragmenteret liv med flygtige kontakter til kolleger og en masse skift mellem jobs og arbejdsfunktioner. Fællesskabsfølelsen nedbrydes, og det bliver svært for den enkelte at holde sammen på sin egen livshistorie som en kontinuerlig meningssammenhæng.

Med de fleksible krav til nutidens løn-arbejder, sniger omstillingskravene sig helt ind i de inderste psykiske og faglige beredskaber. Sennett siger: "I dag er hele kulturen defineret af arbejdet, ikke mindst fordi både mænd og kvinder arbejder hele livet. Arbejdet er ikke længere bare et instrument. Efterhånden er det blevet til det, vi forstår ved 'samfund'".

Sennet peger på, at arbejderen ofte vil føle, at han eller hun selv har valgt at blive et fleksibelt menneske. Ingen knyttes til eller knytter sig i længere tid til en jobfunktion eller et firma, hvis det kan betale sig at bryde op.

I den sammenhæng må det dog ikke glemmes, at fleksibiliseringen kan bidrage til at afkræfte eller opløse tossede gamle, ufleksible og irriterende rutiner. Den nye trend passer også til, at gammel viden og praksis betvivles med lynets hast.

Knokle, knokle, knokle - nogle knokler mere end andre

Lederen af British Telecom's forskningslaboratorier, Peter Cochrane, har sagt, at der er ved at ske en opdeling af befolkningen i to klasser. De, der bruger en masse tid på at spare penge og de, der bruger en masse penge på at spare tid.

Der er noget om snakken. Principielt er en fuld arbejdsuge i dagens Danmark på 37 timer. I praksis har de fleste lidt overarbejde, så den faktiske arbejdstid for heltidsansatte i gennemsnit er på 39 timer ugentligt.

Men under gennemsnittet gemmer der sig store udsving. Den tungeste gruppe hvad arbejdstid angår er, ifølge Danmarks Statistik, mænd mellem 40-54 år, hvor hver sjette arbejder 49 timer eller mere om ugen. Socialforskningsinstituttet (SFI) har vist, at småbørnsforældrene, der i høj grad er presset tidsmæssigt på hjemmefronten, også arbejder længere end gennemsnittet. Fædre med børn på mellem 0 og 6 år arbejder i snit 42 timer ugentligt. Mødrene arbejder 36 timer ugentligt.

Både mænd og kvinder har ret til at tage op til et års forældreorlov pr. barn, men i praksis er det langt overvejende kvinder, der benytter muligheden.

Socialforskningsinstituttet har i undersøgelsen om spædbørnsfamilier fra 1998 fundet, at kun ca. 6% af fædrene udnytter muligheden for at tage forældreorlov.

Desuden viste det sig, at sandsynligheden for at faderen tager orlov er 4 gange større, hvis han er ansat i det offentlige snarere end i det private erhvervsliv.

En undersøgelse foretaget af Alsted Research i efteråret 1998 viste, at 24 % af danskerne indenfor de sidste to år "i høj grad" eller "i meget høj grad" har oplevet en længere periode med stress.

Danskerne er flittige

I 1919 enedes arbejdsmarkedets parter om at begrænse arbejdsugen til 48 timer. I 1938 kom den første ferielov, hvorefter man havde ret til 2 ugers ferie årligt.

I dag er arbejdsugen defineret som 37 timer, og ved overenskomstforhandlingerne i 1998 og 1999 nåede de ansatte op på ialt 5 uger og 3 dages ferie om året.

Siden 1960 er den gennemsnitlige årlige arbejdstid for lønmodtagere ansat i industrien faldet med ca. 25%.

Den gennemsnitlige arbejdstid for alle beskæftigede – både deltids- og heltidsansatte – var i 1997 ca. 35 timer ugentligt.

Den samlede arbejdstid er påvirket markant af, at kvinderne er kommet ud på arbejdsmarkedet. Danmark er det land i verden, hvor kvinder har den højeste erhvervsfrekvens. 77,8% af den voksne befolkning i Danmark er erhvervsaktive. Til sammenligning er gennemsnittet i EU 60,5%.

Familiens samlede brug af tid til arbejde og transport er steget fra 50 til 80 timer ugentligt siden 1959, svarende til at mand og kvinde hver har ca. en halv time mindre fritid dagligt nu end dengang.

For kvindernes vedkommende er arbejdstiden steget, hvorimod den tid de bruger på husligt arbejde er faldet. For mændene er det omvendt.

Både mænd og kvinder havde i 1987 ca. 6 timer til fritid på en hverdag, og 9,5 timer dagligt i weekenden.

Det hører med til billedet af danskernes arbejdstid, at der er indført en række orlovsordninger: Barselsorlov, for-ældre- og uddannelsesorlov.

Desuden trækker ældre sig tilbage fra arbejdsmarkedet stadig tidligere. Siden 1980 er den gennemsnitlige tilbagetrækningsalder faldet fra godt 63 år til godt 61,5 år.

Ydermere uddanner flere unge sig i længere tid, og derfor er der tendens til at unge starter stadig senere på arbejdsmarkedet.

Finansministeriet har beregnet, at det samlede antal udførte arbejdstimer i Danmark er faldet med ca. 7 % siden 1960.

Kilder:

Finansministeriet: Arbejde og Service, 1999.

Danmarks Statistik og SFI: Levevilkår i Danmark 1997.

Anne Dorte Hestbæk, SFI.

Højhastighedssamfundets angst-scenarie

"Når tingene går for hurtigt,
kan ingen være sikker på noget, ikke på noget som helst, endog ikke på sig selv."
(Milan Kundera: "Langsomheden")

Livet speedes op. Tilsyneladende er vi i "sync" med hele verden via Internet og CNN. Samtidigheden breder sig. Øjeblikket accelereres. Højhastighedstogbaner, nye motorveje, kortere og mere effektive uddannelser. Hurtigere styresystemer kravler ind i PC'erne.

Den franske filosof og byplanlægger Paul Virilio (f.1932) analyserer og kritiserer højhastighedssamfundet i bogen "Cyberworld – det værstes politik".

Virilio's angstscenarie er ét, hvori refleks erstatter refleksion. Demokratiet forsvinder, mens hastigheden i de tekniske apparater nærmer sig lysets. "Seer-målingen erstatter valget; en computerchip i tv-apparatet erstatter diskussionen". Der bliver ikke tid til en kvalitativ offentlig debat. Et direkte trykknappedemokrati vil gøre os til en nation (eller videre: til én stor verden) af henslængte politik-forbrugere. Den umiddelbare stemning eller smag vil blive afgørende, ikke ræsonnementet, den fornuftige samtale eller den grundige undersøgelse.

Ifølge Virilio er de menneskelige omkostninger ved det accelererede liv bl.a., at den historiske bevidsthed udhules.

Tiden skrumper ind til ren nutid. Historie-tabet følges til dørs af en fremtidssvag horisont. Vi tror, vi lever i den bedste af alle verdener i den globale, reelle "on-line-tid", principielt i nærkontakt med alt og alle.

I det flygtige øjeblik dyrkes den umiddelbare behovstilfredsstillelse. Vi bliver til skærmdyr, der snarere tænder for tv'et eller klikker os ind på et oversigtskort over vejret, end vi kigger på skyerne eller bevæger os uden for døren. Det virtuelle landskab erstatter landskabet; men man kan stadig ikke drikke en god vin på afstand, siger Virilio.

Omstilling og udstødning

Produktiviteten af én arbejdstime er steget eksponentielt siden kapitalismens barndom. Det gør det kostbart at spille tiden. Arbejdstiden bliver kostbar og dyr, ikke mindst hvis den er kvalificeret.

Forandringer dyrkes. Vi skal kunne forny os hele livet. Sindigheden er ikke velkommen. Snarere skal vi være innovative og lære at mestre tilfældigheden og de flygtige møder med arbejdsopgaver og vekslende kolleger.

Mange mennesker orker eller evner ikke at følge med og omstille sig. Folk der førhen kunne have haft et simpelt arbejde kan ikke arbejde hurtigt og effektivt nok til at retfærdiggøre deres løn – og derfor stødes de ud af arbejdsmarkedet. Ironien er, at de, der stadig har job så må arbejde hurtigere endnu for at kunne betale overførselsindkomsten til de, der røg ud. Accelerationen er selvforstærkende.

Det er lang tid siden de små, røde hjerter med den fine, hvide skrift rådtede. De hang ellers dér på træerne langs de danske landeveje, mens de vejfarende kunne læse: "Giv dig tid!".

Skæve tider og døgnåbne daginstitutioner

Mange forældre arbejder på "skæve tider". Og disse forældre findes i mange udgaver: Enlige sygeplejersker med natarbejde, togbetjente i DSB, enlige fædre fra PostGiroen, natarbejdende forældre på samme skiftehold...

Alle har de særlige behov for børnepasning, ikke mindst om natten. De fleste klarer sig indtil videre med hjælpsomme forældre eller anden familie, med hengivne kolleger eller gode venner, eller de hyrer unge piger til at forestå tandbørstningen og putningen af de små basser for dyre sorte penge.

I debatten kan der for tiden spores to forskellige holdninger til disse forældres krav om udvidede åbningstider:

– Den første siger, at det må være samfundets opgave. Det fleksible arbejdsmarked kræver fleksible daginstitutioner. Det anslås, at i 10 % af børnefamilierne har begge parter arbejdstider, der er placeret uden for den normale arbejdstid. I 30 % af familierne har den ene part skæve arbejdstider, der ikke harmonerer med vort 8-16-samfunds normale åbningstider.

Behovet er altså til stede, og argumentet lyder, at det må være bedre med professionel pleje og omsorg end med vekslende, ofte dyre og usikre pasningsimprovisationer.

– Den anden siger, at forældrene slet ikke skulle have fået børn, hvis de ikke har tid til at passe dem, og at det iøvrigt ikke er godt for børnene at blive lagt i seng uden for hjemmets trygge favn. Mange familier har i forvejen en meget kort "åbningstid", f.eks. mellem kl.17 og 20. Desuden bør børn ikke bare afleveres i institutionerne efter forældrenes behov.

Hvad nu hvis kammeraten eller yndlingspædagogen ikke er der? Hvad nu hvis hele børnehaven er på tur, når lille Peter først bliver afleveret kl.12? Børn er mennesker med kvalitative behov for selv at bestemme hvem, de vil lege med og passes af.

Fortalerne for de fleksible, døgnåbne institutioner tager udgangspunkt i forældrenes behov for at kunne tage på arbejde, når det er nødvendigt.

Kritikerne hævder derimod, at det i hvert fald ikke er børnene, der ytrer et behov for at blive lagt i seng af andre end mor og far. Forældrene må prioritere anderledes. De må vælge børnene frem for blindt at følge arbejdets normer.

Netop nu er behovet for de døgnåbne daginstitutioner ved at blive kortlagt på landsplan, og argumenterne for og imod disse vil blive skærpet i den kommende debat.

Arbejdet - behov eller nødvendigt onde?

"Hvis vi fik mere tid, ville vi ikke være så stressede".

Passer det? Ville vi ikke snarere skynde os at fylde den til sidste sekund med mere arbejde, mere forbrug, flere nye projekter og planer? Hvem siger, vi ikke har masser af tid?

Det har været meget vanskeligt at få velnærede bønder fra 1700-1800-tallet eller 3. verdensfolk i 1900-tallet til at forstå, hvorfor der skulle knokles og ikke festes, hvis der var tilstrækkeligt med mad og andre goder. Det tog lang tid at disciplinere arbejderne til at blive til lydige lønarbejdere. Det tog lang tid at få dem til at orientere sig efter uret og det abstrakte arbejdes normer, som var de de naturligste ting af verden.

I oldtiden var det ikke velanskrevet for de rige grækere og romere at arbejde. Det havde de slaver til. Ved vor tidsregnings begyndelse udgjorde de 2/3 af befolkningen i datidens Italien. Arbejdet syntes at være et åg, en byrde, der væltedes over på de ulykkelige. Lykkelig var den, der havde andre til at arbejde for sig; men som selv kunne være arbejdsfri.

I det nutidige samfund synes arbejdet både at være et primært livsbehov, et kald, et middel til anerkendelse og identitetsdannelse, et nødvendigt onde og et fremmedbestemt fænomen. I Danmark hersker den protestantiske arbejdsetik. Mange er bange for at blive arbejdsløse og opfatter det således, at de er født med retten til arbejde. For mange er det at gøre karriere via arbejdet blevet livets mål – arbejdet er "hard fun".

Et valg mellem to måder at arbejde på

Den tyske forfatter og filosof Hans Martin Enzensberger forudsiger i sit essay "Efter overfloden", at vores traditionelle forestilling om hvad luksus er, vil forandres. Fremtidens luksus vil, efter Enzensbergers mening, ikke være en overflod af materielle ting, men immaterielle glæder som stilhed, enkelthed, opmærksomhed, miljø – og ikke mindst at være herre over sin egen tid.

Hvis man for alvor ønsker at prioritere fri tid højt, indebærer det et fundamentalt opgør med mange af de traditionelle normer for rigdom og succes.

Hvis man vil arbejde mindre og foretage sig færre tidskrævende ting, er det en livsstil, der på mange måder vil betyde, at man ikke deltager fuldt ud i samfundet.

Man deltager ikke i den del af kulturen, der er baseret på forbrug, og man har ikke de samme muligheder for at opnå magt og udfordrende stillinger. Det betyder også, at man ikke får den faglige anerkendelse fra kolleger, som er en væsentlig motivation for mange i deres arbejde.

Konsekvensen er, at man tvinges til at tage et valg mellem to vidt forskellige måder at arbejde på:

Enten er arbejdet en væsentlig del af ens liv, som både kræver meget tid og engagement, men som også kompenserer med en god indkomst – eller også bliver arbejdet noget sekundært, noget man gør for at tjene penge, men sjældent i en stilling, der virkelig byder på engagement og udfordring.

Anerkendelse af nye værdier

I dag er arbejdet på mange måder nøglen til at deltage i samfundet, ikke kun i kraft af indkomsten, men også på grund af den sociale kontakt med kollegerne. Det er i høj grad gennem arbejdet at man opnår følelsen af selvværd og sin identitet i forhold til andre.

Mange, bl.a. den svenske fremtidsforsker Lars Ingelstam, peger imidlertid på, at der er mange andre aktiviteter end løn-arbejde, der har en værdi for samfundet, og som er nødvendige for at samfundet hænger sammen. Efter Ingel-stams mening anerkendes den type aktiviteter dog ikke som lige så vigtige og respektable som lønnet arbejde.

Måske er det gennem en større anerkendelse af værdien i de aktiviteter – dét som ofte omtales som civilsamfundet eller den tredje sektor – at man har mulighed for at gøre det lettere at vælge at engagere sig i andet end traditionelt lønarbejde uden af den grund at føle sig sat udenfor det normale samfund.

Travlhedens teknologi

Det er efterhånden en klassisk konstatering, at vi reelt ikke bruger teknologien til at spare tid, men til at gøre det muligt at øge forbruget.

Selvom langt flere har fået egen bil, er den tid vi bruger på transport ikke faldet siden halvfjerdserne. Vi bruger altså ikke bilen til at komme hurtigere frem, men til at komme længere omkring.

Uanset hvilke midler vi har til rådighed, er der en tendens til, at folk bruger lige omkring en time dagligt på transport. Det tal har været stort set konstant siden halvfjerdserne – og det gentager sig i øvrigt i mange andre lande.

Man er tilbøjelig til at glemme, at man også bruger tid på at tjene penge for at betale for transporten. Det regnestykke er ikke mindst interessant, hvis man overvejer, hvor meget tid, der kan spares ved at anskaffe en bil.

Biler er dyre. Med afdrag, reparationer og benzin koster en bil typisk, hvad der svarer til indkomsten ved at arbejde 15 timer om ugen.

Når så mange alligevel vælger en bil, er det ikke mindst, fordi den giver frihed til at vælge mellem et langt større udbud af fritidsaktiviteter, butikker og arbejdspladser. Det sætter folk pris på, men det tager sin tid.

Trafikforskeren Kaj Jørgensen har vist, at transportarbejdet i forbindelse med indkøb er fire-doblet siden halvtredserne. I samme periode er antallet af dagligvarebutikker faldet med 60% .

Vi har fået et større udbud og en følelse af at købe ind til lavere priser, men vi betaler i form af den tid det kræver, dels at køre længere, dels at betale for transporten.

Den automatiserede hverdag

Vaskemaskinen har ikke kunnet skære ned på den tid vi bruger på vasketøj, i stedet vasker vi blot tøjet langt oftere.

Til trods for et arsenal af tidsbesparende teknologi i form af støvsugere, vaskemaskiner, opvaskemaskiner, færdigretter etc. har gjort deres indtog i hjemmene, så er den tid vi bruger på det ubetalte husarbejde kun faldet med en time ugentligt i løbet af de sidste 25 år (fra 1970 til 95). (Kilde: Danmarks statistik og SFI: Levevilkår i Danmark 1997).

Igen skal man desuden overveje, at der også skal bruges tid på at tjene penge til at betale for anskaffelsen og driften af husholdningsapparaterne.

Vi har også fået en del teknologi i hjemmet, som direkte tager tid, først og fremmest fjernsynet.

Danskerne ser i dag gennemsnitligt 2 timer og 40 minutter TV dagligt. Tallet har været stigende, men meget tyder på, at mange fremover vil supplere eller erstatte en del af TV-tiden med at surfe på internettet.

Internettet eller spille computerspil

Set fra et rent tidsmæssigt synspunkt er det altså meget begrænset, hvor meget teknologien har aflastet os. Når vi alligevel vælger at bruge teknologien, er det snarere fordi det er bekvemt, og fordi teknologien gør det muligt at forskyde vores tid på en måde, der passer os bedre.

Mange vil hellere bruge tid på arbejdet end på offentlig transport og derfor køber de en bil. Med tekniske hjælpemidler kan man fjerne spidsbelastningen omkring måltider og rengøring, og i stedet "arbejde tiden af" under roligere forhold på arbejdspladsen.

Endelig er der en tendens til at bruge ny teknologi til at skubbe tid over på andre. Vi støder på

selvbetjening i stadig flere sammenhænge: bankautomater, homebanking, billet-automater, indkøb over internettet osv. Kundernes fordel er, at de i mange tilfælde kan benytte en tjeneste uden at skulle bekymre sig om hvor de er, eller hvad tid på dagen det er.

Konsekvensen er imidlertid også at man som kunde nu skal bruge tid på noget, som førhen var en service fra leverandørens side.

Computere kortsletter tiden

Udviklingen af transport- og kommunikationsteknologien i løbet af dette århundrede har radikalt ændret på samfundets tempo, og det har været forudsætningen for den enorme stigning i produktivitet og forbrug.

Den forbedrede transport og kommunikation betyder at man hurtigere kan tage beslutninger, og udvikle nye produkter, producere dem og distribuere dem hurtigere.

Ikke mindst behandlingen af informationer har kortslettet tiden. Førhen brugte man hovedsaglig brevpost til at udveksle oplysninger, i dag kan man samle informationer fra hele verden på et øjeblik. Resultatet er, at en stadig større del af den globale økonomi, politik og kultur er bundet tæt sammen i ét system, hvor alle omgående mærker følgerne af hinandens handlinger – et globalt NU.

Hjemmecomputere, internetforbindelser og mobiltelefoner betyder, at man kan arbejde fra hjemmet. For mange giver det mulighed for i højere grad at bestemme sine arbejdstider, og det kan spare tid til at køre frem og tilbage til arbejdspladsen.

Omvendt betyder teknologien også, at det kan være sværere at holde fri. Tærsklen for at kontakte ansatte udenfor normal arbejdstid eller for lige at ordne noget forfaldende arbejde i ferien eller weekenden sænkes. Med mobiltelefonen tændt er man ansvarlig nårsomhelst, hvorsomhelst.

Bruger man elektronisk post, kan man konstatere at folk sætter sig til computeren for at ordne breve på de mest forskellige tidspunkter.

Det er et eksempel på hvordan tidsmæssige afstande er forsvundet, at det for mange er blevet helt rutinemæssigt eksempelvis at sende breve eller opgaver videre til kolleger i USA sidst på dagen, så man kan forvente at have svar igen næste morgen, uden at nogen har arbejdet over af den grund.

Hverdagen kommerialiseres

Den produktivitetsstigning som teknologien har muliggjort, betyder, at vi skal arbejde kortere tid end førhen for at kunne anskaffe os de samme varer. I 1950 måtte man eksempelvis arbejde syv minutter for at tjene til at betale for et kilo kartofler. I 1990 kunne man tjene tilstrækkeligt på bare to minutter.

Forbruget er imidlertid steget mindst lige så kraftigt. Målt i produktion pr. indbygger er forbruget steget, svarende til, at vi dag har et fire gange højere forbrug end ved århundredeskiftet.

Det er en langvarig og stærk tendens i økonomien, at en stadig større del af hverdagens aktiviteter forvandles til kommercielle tjenester.

Det arbejde vi engang gjorde i familien – hvad enten det var børnepasning, omsorg for syge og ældre, rengøring eller underholdning – er nu ydelser, vi køber os til, eller som er blevet overtaget af det offentlige. En stor del af indsatsen og aktiviteterne er altså flyttet fra "fritiden" og er blevet nogens "arbejdstid".

Alt i alt er resultatet, at det i dag er nødvendigt, at både mand og kvinde i et ægteskab er nødt til at have lønarbejde for at kunne opretholde den levestandard, vi ønsker og forventer – til trods for den store stigning i produktiviteten.

Fanget af mulighederne

Når vi har så lidt "fri" tid – tid, som vi ikke er nødt til at bruge på noget bestemt – kan årsagen også være at vi organiserer dagligdagen på måder, der på forhånd beslaglægger en stor del af tiden.

Som enkeltperson eller familie er der en række store beslutninger, vi tager, som i lang tid fremover forpligter os markant tidsmæssigt.

Hvis forældre vælger at sætte deres barn i en privat skole snarere end den lokale folkeskole, vil konsekvensen ofte være, at barnet får længere transport til skole, og at man i længere tid er nødt til at hente og bringe barnet.

Dertil kommer, at alle fritidsaktiviteter omkring skolen kræver transport, og at klassekammeraterne er samlet fra et langt større område. Man er ikke organiseret i det lokale, aktiviteterne er spredt langt mere – og dermed kommer man til at bruge mere tid på at køre rundt.

Det kan ydermere være med til at cementere familiens afhængighed af den dyre bil, som man så også skal bruge tid på at tjene penge til at betale.

Et andet eksempel på en enkelt beslutning, der har meget stor indflydelse på ens tid i mange år, er hvor dyrt man vælger at bo. Mange mennesker er nødt til at arbejde meget, fordi de har valgt at købe et dyrt hus – for ikke at tale om et dyrt hus, der kræver meget vedligeholdelse. Problemstillingen går igen for dem, der anskaffer et sommerhus eller en sejlbåd.

Tid eller penge?

Danskerne ville gerne arbejde mindre, og mange er villige til at gå ned i løn for at få fritid. Men hvis alle går ned i tid og indkomst, bliver der færre skattekroner til at betale for velfærdsstaten – så Finansministeren vil have danskerne til at arbejde mere. Spørgsmålet er, om det er den rigtige strategi.

Storkonflikten på arbejdsmarkedet i foråret 1998 viste at der er et generelt ønske om mere fritid – i en grad, der kom bag på både arbejdsgiverne, fagforeningerne og politikerne. Konflikten drejede sig først og fremmest om at få flere fridage, man taler om at "få hul på den 6. Ferieuge".

I en undersøgelse foretaget af Gallup for LO spurgte man lønmodtagere, hvad de prioriterede højest; lønforhøjelse eller nedsat arbejdstid. 50% vil helst have arbejdstiden nedsat, mens 38% foretrækker en højere løn.

Tilsvarende har Socialforskningsinstituttet spurgt beskæftigede om de, hvis de kunne vælge, ønsker kortere eller længere arbejdstid? 25% mænd og 30% kvinder ønsker kortere arbejdstid, mens kun knap 5% mænd og 2% kvinder ønsker flere arbejdstimer.

Mikro og makro – konsekvenser

Regeringen, derimod, prøver at få danskerne til at arbejde mere. I debatoplægget "Arbejde og service" peger Finansministeriet på, at afvejningen af arbejdstid i forhold til indkomst rummer en konflikt mellem den enkelte persons interesser og hele samfundets interesse.

Hvis en enkelt person eksempelvis går 20% ned i indkomst fordi han arbejder mindre, så betyder den progressive beskatning at, nedgangen i penge til privat forbrug kun er på 16%.

Problemet er, at hvis alle vælger at gå ned i tid, så falder statens indtægter fra skatter. Set fra finansministeriet efterlader det to muligheder: at forringe velfærdsstatens ydelser eller at hæve skatteprocenten.

Problemet forstærkes kraftigt af at der i de kommende år vil blive færre yngre til at forsørge en voksende befolkning af ældre.

Finansministeriet og regeringen lægger meget klart op til at man skal finde måder at få danskerne til at arbejde mere på, blandt andet ved at ændre på mulighederne for efterløn, forsøge at aktivere ældre, få unge hurtigere gennem uddannelsessystemet og ved at gøre det lettere og mere acceptabelt med overarbejde og bi-jobs.

Den selvforstærkende velfærdsstat

Man kan imidlertid overveje om ikke en væsentlig del af omkostningerne ved velfærdsstaten netop skyldes at vi har så travlt – typisk, at vi er nødt til at betale for institutionspladser til børn og ældre og for behandlingen af stress relaterede sygdomme.

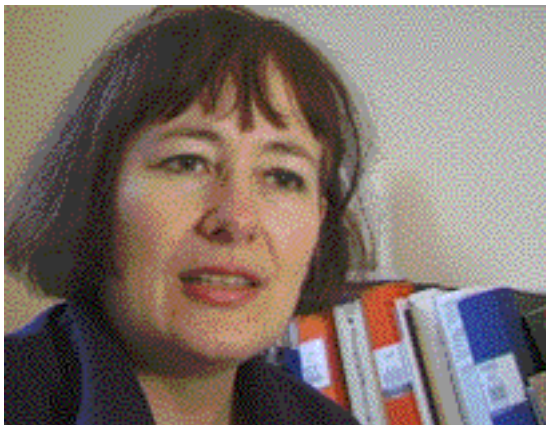
Mere fundamentalt kan man spørge om ikke en stor del af de mange arbejdsløse, efterlønnere og førtidspensionerede er blevet udstødt af arbejdsmarkedet, fordi kravene og tempoet er vokset i takt med at lønnen og skatten fra lønnen skal finansiere et stadig større forbrug af varer og offentlige ydelser.

Velfærdsstaten er altså til dels finansieret af det, som har skabt behovet for mange af dens ydelser.

Det kan virke som en ond cirkel: Jo mere vi arbejder, des mere er vi nødt til at betale for at kompensere for de negative effekter i form af stress, udstødte, sociale problemer etc. – Og des mere er vi derfor nødt

til at arbejde.

[Retur til
teknologi og tid
hjemmeside](#)

Til kamp mod travlheden

"Man kan klemme nok så mange gange på en oliven, det bliver den ikke hurtigere moden af"

– Toscansk ordsprog

"Foreningen til Bråtskans bekämpande" er en svensk organisation, der forsøger at gøre opmærksom på de uheldige konsekvenser af travlheden.

Mette Kjörstad, der er virksomhedskonsulent i Stockholm, var med til at organisere foreningen. Som hun ser det, er et af problemerne med tiden, at vi ikke forstår at skelne mellem maskiners og menneskers form for tid:

– Industriens udvikling har været en stræben efter at fjerne "mellemtiderne", og effektivisere ved at kæde det ene moment i produktionen direkte sammen med det næste. Det er et princip, som fungerer fint for maskiner, men ikke for mennesker.

Problemet er, at vi har overført industriens jagt på effektivitet til områder, hvor det er andre realiteter, der hersker. Mennesket har brug for mellemtiderne; vi er nødt til at sove, spise, holde pause og fordøje.

For nogle år siden læste Mette Kjörstad et interview med en professor fra Østrig, som havde stiftet en forening til at trække tiden i langdrag. Foreningens motto var et gammelt italiensk ordsprog, der siger noget i retning af at man kan klemme nok så mange gange på en oliven, den bliver ikke hurtigere moden for det.

Den østrigske forening havde allerede fået aflæggere i flere lande, og Mette Kjörstad tog kontakt til professoren for at høre nærmere. Det viste sig, at der var omkring 50 andre svenskere, der også havde læst artiklen og kontaktet østrigeren, så Kjörstad fik en liste over dem, og indkaldte til møde i en svensk aflægger.

Pauserne gør os til mennesker

Mette Kjörstads centrale pointe er, at tid er et meget nuanceret begreb, og at det er urimeligt at måle alle processer efter den samme målestok.

– Den højeste hastighed er en klar fordel, hvis det drejer sig om at få slukket et hus, der brænder. Vi vil gerne have at flyet skal komme til tiden, eller at de billeder jeg har leveret ind skal være færdige på en time i stedet for, at det tager tre uger. Men når vi overfører den hastighed til biologiske processer bliver det

betænkeligt, f.eks. når man presser hastigheden i vejret i opfodringen af svin og høns ved at give dem hormoner og medicin.

– For en computer, på internettet eller på en automatiseret fabrik gælder det om at alt går så hurtigt som muligt. Men den rette tid og den rette hastighed er noget helt andet, hvis det drejer sig om at opdrage sit barn, løse konflikter, pleje sit helbred eller opbygge et nært forhold til andre, siger Kjörstad.

Efter hendes mening er det, der går tabt i farten, netop dét, der gør os til mennesker:

"Det som lever i pauserne, i mellemrummet og i eftertanken ser ikke så rationelt og resultatorienteret ud, men det er i det omtrentlige, at menneskets sjæl ligger. Det er det, som stadig er uafklaret og undervejs, og som behøver tid for at folde sig ud. Det er en essentiel menneskelig kvalitet, der går tabt i travlheden. Det er som om vi mennesker, som fysiske, biologiske og psykologiske væsener forsøger at klemme os selv ned i et firkantet hul, selvom vi egentlig er runde".

Er du med eller ej?

Alligevel kan det svært at holde farten nede i et tempo, der er til at leve med, ikke mindst fordi vi presses af normerne på arbejdet:

– I arbejdslivet kan man opleve, at det er risikabelt, at sige nej til opgaver og at sætte sin familie forrest, for næste gang, der er et projekt, så bliver jeg ikke spurgt. Der arbejdes mere på overtid nu end for nogle år siden, og mange tør ikke sige fra, men arbejder endda uaflønned over. Der er en slags kollektiv angst for at bryde den optrapningstrend. Man må hele tiden føle at man ikke bare ligger på niveau, men at man hele tiden er to skridt foran sine konkurrenter og helst også foran sig selv, siger Mette Kjörstad.

På den anden side, så får vi jo noget for vores stressen: En større bil, en bedre bolig, et nyt fjernsyn. Folk vælger åbenbart, at de gerne vil arbejde hårdt for at få de materielle goder. Det må da have en kvalitet, der gør det indsatsen værd?

– Ja, jeg ved ikke hvad der kommer først, svarer Kjörstad: – Det er en hønen og ægget situation: I og med at jeg arbejder så meget, så har brug for en mikrobølgeovn, en barnepike, en som kan gøre rent i min lejlighed, og det ene med det andet. Jeg skal måske arbejde meget for at kunne betale af på huset – men hvor meget er jeg så i huset?

– Måske bliver det som en kvinde jeg engang traf som var meget rig. Hun sagde, at hun gerne ville af med den store båd, den store villa og sommerhuset, for som hun sagde, "tingene ejer mig, det

er ikke mig, der ejer dem".

.

Ingen partier har en tidspolitik

Hvor meget fri tid vi hver især har, er noget, som den enkelte i vidt omfang selv er herre over. Men politikerne kan i høj grad regulere, hvor tillokkende eller ej det er at sætte tempoet ned.

Dybest set står det de fleste frit for at vælge en beskæftigelse, der ikke kræver ret meget tid – men som omvendt heller ikke aflønnes særlig godt.

Vi kan – lige nu – selv tage en række beslutninger, om hvordan vi prioriterer vores forbrug og vores måde at bruge tiden udenfor arbejdet. Men det er beslutninger, der markant påvirker de måder, vi kan deltage i samfundet.

På politisk niveau kan der imidlertid også træffes overordnede beslutninger, der gør det lettere og mindre risikabelt for borgerne at opnå mere fri tid – hvis det er dét, man vil opnå.

Ingen danske partier har formuleret en egentlig "tidspolitik". Når der træffes beslutninger, der påvirker borgernes tid, er det i reglen med andre begrundelser og formål.

Det er hensigten med Teknologirådets projekt om tid at skabe en større bevidsthed og opmærksomhed om politiske beslutningers konsekvens for tiden, fordi tiden har stor indflydelse på hvor godt vi hver især har det.

Der er en lang række politiske "håndtag", som kan bruges til at regulere tiden med:

– Orlovsordninger, efterløn, regler for afspadsering af overtid påvirker således den tid folk bliver på arbejdsmarkedet.

– Mere fleksible åbningstider for børneinstitutioner, offentlige kontorer, uddannelsessteder, sundhedsvæsenet osv. kan lette tidspresset for borgere, der lever i den fleksible tid, som det globale informationssamfund fører med sig. Det samme gælder lukkeloven for butikker.

– Flexibiliteten kan også omfatte velfærdsstatens rettigheder.

Hvis man i løbet af sit liv skal igennem flere, lange perioder af uddannelse risikerer man så at sige, at falde mellem sprækkerne i de velfærdsordninger, der skal sikre én i tilfælde af arbejdsløshed, sygdom eller uddannelse.

– Med beskatningen kan man regulere prisen på tid. Man kan eksempelvis vælge at lægge skattetrykket på forbrug snarere end indkomst. Det ville gøre arbejdstid billigere i forhold til ressourcer, og derfor ville man bedre kunne tillade sig at bruge arbejdstid i industrien, hvorimod man ville være meget opmærksom på at reducere forbruget af ressourcer.

- Transportfradraget indebærer i dag en støtte til, at arbejdstagere kan være mobile og rejse langt – og længe – efter arbejde.

- Med store vej- og broprojekter understøtter staten en udvikling mod stigende transport.

Omvendt kunne en investering i elektroniske forbindelser tænkes at reducere behovet for at bruge tid på fysisk transport.

I forbindelse med Teknologirådets projekt om tid, blev der i maj 1999 arrangeret fire aftenmøder på **Borups Højskole**, Frederiksholms kanal 24, Kbh. K.

Datoerne var 17., 18., 26. og 31. maj 1999 fra kl 19.30 til 22.30.

Ordstyrere ved alle møderne var Peter Hesseldahl og Steen Nepper Larsen.

På hvert møde præsenterede et panel på seks oplægsholdere deres synspunkter og viden om en række problemstillinger omkring danskernes brug af tid. Derefter var der debat.

Facts, forslag og meninger, der kom frem på møderne, indgik senere i et samlet dokument, som en videreudvikling af det debatoplæg, der er tilgængeligt på Teknologirådets website og som i et vist omfang er præsenteret i tema-sektionen af [TeknologiDebat nummer 2/99](#).

Program:

[17/5 Teknologiens tid](#)

Hvordan påvirkes vores forhold til tiden af den teknologi vi anvender?

Er hastigheden og forandringstempoet et problem. Bliver vi så dygtige til stadige tilpasninger, så vi glemmer hvem vi er og hvorfor vi forandrer?

[Se referatet fra mødet](#)

[18/5 Er travlheden et problem?](#)

Hvor travlt har vi egentlig - og hvorfor taler vi så meget om det?

Det pressede familieliv: er børns velfærd truet af forældrenes travle liv - eller trives de fint med de muligheder, som det giver dem?

Det pressede arbejdsliv: arbejdsmiljø og stress - kan det betale sig, eller er det spild af tid?

Hvilken betydning har pauserne - hvilken betydning har det, at vi kan være tilgængelige og til rådighed hele tiden?

[Se referatet fra mødet](#)

[26/5 Arbejdstiden som problemfelt](#)

Hvor meget arbejde er nødvendigt? Hvor meget skal hvem arbejde - for hvad?

Tid eller penge - hvilke slags omkostninger er vi villige til at betale for at få mere tid? Hvad kan vi opnå til gengæld for at give afkald på nogle af arbejdslivets glæder?

Er det fleksible arbejde svaret på vor tids problemer med at få arbejdslivet til at hænge sammen med resten af livet?

[Se referatet fra mødet](#)

31/5 Tidspolitikken

Ser partierne samfundets tidsorganisering som et politisk problem? Skal politikerne blande sig i hvordan kampen om tiden finder sted?

Hvad kunne være indholdet i en tidspolitik for det 21. århundrede - og hvem kan/vil føre tidspolitik?

Hvilke politiske redskaber kan partierne identificere, som kan anvendes for at realisere deres forskellige tidspolitiske visioner?

[Se referatet fra mødet](#)

1. debatmøde, 17. maj kl. 19.30:

Teknologiens tid

- Hvordan påvirkes vores forhold til tiden af den teknologi vi anvender?
- Teknologien har muliggjort at vækstfilosofien, kravet om mere og mere, hurtigere og hurtigere, er blevet global ideologi
- Hvad indebærer drømmen om "global enhedstid" - vil den forstærke den igangværende løsrivelse fra konkret geografisk tid og sted?
- Teknologien forstærker ideologi om: hastighed, forandring, travlhed
- 24 timers byen, trussel eller mulighed?
- Bliver vi så dygtige til stadige tilpasninger og forandringer, så vi glemmer hvem vi er og hvorfor vi forandrer?
- Har teknologien sin egen logik - sin egen drivkraft? Kører den med os, som arkitekten og filosofen Paul Virilio frygter, når han siger at hastigheden, som er forbundet med teknologien, er en stor risiko for demokratiet, menneskers integritet og samfundets sammenhængskraft.
- Er vi ved at "løbe tør for tid"? - set i forhold til de mange muligheder og valg, som teknologien hele tiden stiller os over for?

Foreløbigt program - ret til ændringer forbeholdes:

Kl.19.30-19.35:	Ida-Elisabeth Andersen, projektleder i Teknologirådet: Velkomst
Kl.19.35-19.50:	Ole Thyssen, professor, Handelshøjskolen i København: "Teknologien og tid i det overfyldte rum".
Kl.19.50-20.05:	Niels Brügger, adjunkt ved Århus Universitet: "Demokratiets og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet"
Kl. 20.05-20.20:	Christer Sturmark, forfatter og IT- specialist:"IT og renæssancemenneskets genkomst"
Kl. 20.20-20.50:	Debat med salen
Kl. 20.50-21.10:	Pause
Kl. 21.10-21.25:	Kaj Jørgensen, lektor, DTU: "Hvad koster teknologien af arbejdstid?"
Kl. 21.25-21.40:	Louise Harder Fischer, Leder af mediekoordinatoruddannelsen, KTS: "Teknologien giver tid"
Kl. 21.40-21.55:	Erik Adrian, præst og familieterapeut, Vesterbro:"Det enkle liv"
Kl. 21.55-22.25:	Debat i salen
Kl. 22.25-22.30:	Afrunding af debataften

Øvrige høringer:

[2. Hvem har problemer med tiden? - Hvem går travlheden ud over?](#)

[3. Arbejdstid](#)

[4. Tidspolitik](#)

2. debataften, 18. maj kl. 19.30:

Hvem har problemer med tiden?

Hvem går travlheden ud over?

- Er det myte eller realitet, at effektivitetsjagten er nødvendig?
- Er det myte eller realitet, at travlhed er et samfundsproblem ?
- Hvad er problemet?
- Hvad hvis det fortsætter - truer teknologien og effektivitetsjagten menneskers sundhed, på samme lignende måde, som den truer det ydre miljø?
- Hvad hvis vi får mere tid - hvad vil vi bruge den til?
- Det pressede familieliv: Problemerne omkring børnene og børnefamilierne, er børns velfærd truet - eller trives de fint med forældrenes travlhed og de mange muligheder?
- Hvilke spor sætter arbejdslivets tidsnormer i livet udenfor arbejdet ?
- Fleksibiliseringen: - til glæde for alle eller tidsdisciplineringsmaskine?
- Hvad er det for kvaliteter, vi går glip af, når ting går for hurtigt?
- Er der livsområder/arbejdsområder som modsætter sig effektivisering og tidsdisciplinering?
- Hvad laver den svenske sammenslutning til "afskaffelse af travlheden" (se debatoplægget "[Til kamp mod travlheden](#)").
- Alternativet: det langsomme liv - et nyt begreb om velfærd er det muligt, er det synligt

Foreløbigt program - ret til ændringer forbeholdes:

Kl. 19.30-19.35:	Ida-Elisabeth Andersen, projektleder i Teknologirådet: Velkomst
Kl. 19.35-19.50:	Oplægsholder følger: "Hvor travlt har vi?"
Kl. 19.50-20.05:	Arno Victor Nielsen, filosof: "Travlhedens historie"
Kl. 20.05-20.20:	Frederik Dessau, forfatter: "Hvad er ingenting værd?"
Kl. 20.20-20.50:	Debat med salen
Kl. 20.50-21.10:	Pause
Kl. 21.10-21.25:	Else Bach, forskningsleder, AMI: "Sidste nyt fra stressforskningen"
Kl. 21.40-21.55:	Thomas Milsted, konsulent: "Det stressede børneliv"
Kl. 21.25-21.40:	Lars Dencik, professor, RUC: "Børnenes Tid"
Kl. 21.55-22.25:	Debat med salen
Kl. 22.25-22.30:	Afrunding af debataften

Øvrige høringer:

[1. Teknologiens tid](#)

[3. Arbejdstid](#)

[4. Tidspolitik](#)

Referater og oplæg fra de 4 debat aftener:

17.5.99:

[Referat/Højdepunkter](#)

Oplæg:

[Det enkle liv](#) - Erik Adrian[Demokratiets og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet](#) - Niels Brügger[Teknologien giver tid](#) - Louise Harder Fischer[Hvad koster teknologien af arbejdstid?](#) - Kaj Jørgensen[Teknologiens tid](#) - Ole Thyssen[Näringslivet utnyttjar inte våra resurser!](#) - Christer Sturmark

18.5.99

[Referat/Højdepunkter](#)

Oplæg:

[Hvad er ingenting værd](#) - Referat af Frederik Dessaus oplæg[Livet er for kort til lange forklaringer](#) - Arno Victor[Hvor travlt har vi?](#) - Ida Andersen[Arbejdstid, stress og trivsel](#) - Elsa Bach

26.5.99

[Referat/Højdepunkter](#)[Kan \(løn\)arbejdet afskaffes ? Kan salariseringens civilisatoriske katastrofe genoprettes?](#) - Gustav Bundzel

31.5.99

[Referat/Højdepunkter](#)[Der er brug for en tids-politik](#) - Christine Antorini[Stat, marked, civilsamfund - hvor skal kampen om tiden udspille sig.](#) - Kristian Jensen["Otium est pulvinar diaboli"](#) - Lars Henrik Schmidt

Mandag den 17. maj: Teknologiens Tid

sammenfattet af Christina E. Gadiél

Ole Thyssen: Teknologi og tid i det overfyldte rum

Thyssen konstaterer at: "...udvikling af teknik er identisk med udviklingen af menneske og samfund. At sætte den tekniske udvikling i stå er at sætte verden i stå."

Men i samme åndedrag tegner Thyssen paradokser og problemer: "Teknikken bliver udviklet for at spare tid, men for hvert behov som teknikken opfylder dukker der ti nye op, som kræver ny teknik... så selvom teknik sparer tid, så tager teknik også tid... Markedssamfund bliver aldrig teknisk mættet, uanset hvor meget teknik det udvikler."

Og Thyssen fortsætter: "...Presset mod vækst er for stærkt. Det næres ikke blot at magtfulde erhvervsfolk og ambitiøse politikere, men også af ganske almindelige menneskers drømme om at få et lidt bedre liv - lidt mere sundhed, lidt mere rigdom, lidt mere status, lidt mere af det hele - og her kræves teknik."

Visionen om at styre eller begrænse den tekniske udvikling er den naiv græsrodsdrøm.

Derfor konkluderer Thyssen: "At selvom hver teknik sparer tid, så sparer hele det tekniske system ikke tid. At udvikle det, opretholde det og bruge det kræver enorme mængder af tid og ender med at lægge pres på tiden, fordi vi kan stadig mere og derfor vil stadig mere. Hvis behovene var faste, kunne teknikken befri tid..." Problemet er, at det er teknikken, der både bidrager til og bruges til at skabe flere behov.

Den befriede tid, som teknikken har skabt, er de arbejdsløses forbandede tid.

Derfor får vi tilstedelighed mere og mere af det hele både: "mere tidsbesparelse og større tidspres, mere sundhed og mere sygdom, mere viden og mere uvidenhed..." - Det tekniske imperativ: alt hvad der kan gøres, skal gøres.

Som konkrete eksempler på dette nævner Thyssen: "Da vaskemaskinen gjorde det mere effektivt at få tøjet rent, købte vi mere tøj og øgede kravet til hygiejne. Da bilen og toget og flyvemaskinen gjorde det muligt for os at transporteres hurtigere, opfandt vi utallige nye steder, hvor vi også skulle hen. Da computeren gjorde det lettere at producere og bearbejde information, øgedes kravet til informationsmængden... Og i tilgift til presset fra de mange maskiner og teknikker, som kælent byder sig til og både vil erobre vor tid og befri den, kommer tidspreset fra det arbejde, som skal til for at tjene penge, som er nødvendige for at købe de tidsbesparende maskiner."

Niels Brügger: Demokratiets og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet

Niels Brügger har valgt at se demokratiet og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet i forhold til internettet som medie. Det centrale er internettets *måde* at være medie på, udgangspunktet er derfor at se på, hvordan internettet er medie og hvordan det sætter rammerne for bestemte former for indhold og for bestemte former for "cirkulation" af indhold.

Indledningsvis stiller Niels Brügger spørgsmålene: "Hvad er demokrati? Og er det det samme som demokratisk debat?" Hertil svarer han: "Demokrati er en bestemt måde at styre på, nemlig en styreform,

hvor man deler - deler beslutninger, mens den demokratiske debat er en bestemt form for meningsudveksling, som bl.a. er reguleret af ytringsfriheden." Samtidig med, at det er to forskellige ting, hænger de også sammen, eftersom den demokratiske debat er en nødvendig forudsætning for demokratiet.

Ifølge Niels Brügger vil internettet "have mulighed for at påvirke både den demokratiske debat som meningsudvekslingsform og demokratiet som styreform." Han mener, at internettet, i en vis udstrækning, vil blive bærer af den demokratiske debat.

Niels Brügger understreger, at til trods for at "internettet er et meget komplekst medie (og bærer alle de tidligere medier i sig: tale/lyd, skrift, levende/døde billeder, der kan kommunikeres både en til mange og mange til en, samt både en- og tovejs), og til trods for at det har en noget højere grad af smidighed, komfort og samtidighed i kommunikationen end mange andre medier, så vil det nok ikke - udelukkende på grund af sin måde at være medie på - bringe selve den demokratiske debat i fare."

Alligevel påpeger Niels Brügger de begrænsninger, der kan ligge i internettet som debatforum:

- For det første kan der være forskellige økonomiske og politiske hindringer for at alle kan få adgang.
- For det andet vil internettet sandsynligvis have vanskeligt ved at samle de mange meninger i en offentlighed, men snarere øge tendensen til opsplitting i deloffentligheder.
- For det tredje handler det om den helt frie debat - uden den kvalitative redigering og tildeling af autoritet, der giver ethvert diskussionsforum dets tyngde, vil der være en fare for at diskussionen blev kedelig, uvedkommende og uden gennemslagskraft.

Niels Brügger ser internettet som et supplement til de medier, der i dag hovedsageligt bærer debatten. I forhold til demokratiet som styreform, ser Niels Brügger en generel bekymring i "at efterhånden som hastigheden i internettet bliver øget (m.h.t. for eksempel udskrivelse af 1. valg, 2. informationsindhentning, refleksion, vurdering, demokratisk debat - 3. og selve afstemningen), så vil tidsintervallet mellem de tre faser mindskes." Hermed vil den afgørende forudsætning for den demokratiske styreform forsvinde og refleksion vil blive til refleks. Med andre ord udgør "internettets mulighed for samtidighed mellem de tre faser altså den tekniske og materielle mulighedsbetingelse for en begrænsning af den demokratiske debats tidsmæssige udstrækning."

Christer Sturmark: IT og renæssancemenneskets genkomst

Sturmark ser teknologien fra sin positive side og som en del af en udvikling. En udvikling, som må følges op i alle hjørner af samfundet både politisk, i skolerne o.s.v. hvis den skal bruges optimalt.

Han påpeger, at samfundet har udviklet sig væk fra den industrielle produktion, i dag ser vi istedet information og kommunikation som centrale begreber. Ligeledes er tingene i dag digitaliserbare, transmitterbare, mens de ikke længere kan gøres op i atomer eller fysisk tilstedeværelse.

Vi skal derfor passe på ikke at tolke nutidens fænomener i lyset af fortiden kultur eller begreber: stempeluret bliver snart passé. Den faste arbejdstid bliver lige så meningsløst et begreb som "overtid" og pension.

Et andet afgørende symbol for tiden i dag er måden vi som individer kan arbejde og tilrettelægge vores arbejde, som Sturmark ser som en stor fordel. Han forklarer, at vi i dag arbejder med deadlines fremfor

industriamfundets daglige binding i tid og rum, hvilket betyder, at vi i tidsrummet op til deadline kan disponere frit over vores tid. Han påpeger i samme åndedrag, at befolkningen i højere og højere grad individualiseres - og at børn og unge derfor skal styrkes i denne individualiseringsproces allerede i de første skoleklasser.

Konsekvensen: Som sagt ligger der her en masse potentiale i den nye teknologi, men for at udnytte dette potentiale må man tage fat politisk. Derfor mener Sturmark, at man må tilpasse systemet, så den passer til det teknologiske potentiale, der ligger i tiden. Derfor skal der arbejdsmarkedspolitiske ændringer til, skolesystemerne skal ændres, så elever får mulighed for at tilegne sig viden på nye måder.

Skolerne skal opdrage eleverne til at tro på den individuelle person, mens den eftertragtede kapital er den intellektuelle kapital eller "knowlegde capacity". I et informationsamfund er det vigtigt for folk at kunne præsentere sit materiale, derfor skal elever lære at formidle sig selv og sit stof. Samtidig skal de også lære selvstændig videnserhvervelse - en proces, hvor elever samtidig kan lære at bestemme over sin egen tid.

Et medie som internettet sørger for, at koblingen mellem afstand og tid kollapser - et nyt fænomen for kommunikationen i verden. Internettets grundprincip er: Information wants to be free.

Endvidere tegner Sturmark os et billede af den teknologiske præmis: "We shape our tools, then our tools shape us" for ikke nok med at teknologien hjælper os med et umiddelbart behov - det skaber også nye behov og præmisser for os - og derved vil samfundet også fremover tilstadighed bygge over nye præmisser. Et kritisk eksempel på denne udvikling er Nokia's slogan "Connecting people" som er blevet til: "Connecting people and disconnecting families" af kritiske borgere.

Til slut afrunder Sturmark ved at konstatere, at vi lever i en brydningstid, hvor vi er på vej mod en ny tid med nye spilleregler.

Kaj Jørgensen: Hvad koster teknologien af arbejdstid?

Kaj Jørgensen gør opmærksom på at: "det altdominerende argument for at anskaffe sig bil, er, at man er nødt til det for at få hverdagen til at hænge sammen - at man skal bruge den til at vinde tid i den pressede hverdag - særligt hvis man har børn..."

Men her stiller Kaj Jørgensen et tankevækkende regnskab op, for som han siger: "Hvis bilen anskaffes for at vinde tid, må det imidlertid være rimeligt at sammenholde de mulige tidsgenvinster med det ekstra tidsforbrug der er ??? være i forbindelse med anskaffelse og brug af bilen - ikke mindst om tidsforbruget til at tjene de nødvendige penge til at betale for bilen."

"For en relativ ny mellemklassebil - svarende nogenlunde til gennemsnittet for den danske personbil - er der tale om omkostninger i størrelsesordenen 4.000 kr/mdr, hvilket er baseret på en dansk gennemsnitssløn (efter skat) svarer til en arbejdsindsats på ca. 15 timer pr. uge. Med andre ord skal man spare omkring 3 timer pr arbejdsdag for at regnestykket hænger direkte sammen!"

"Til sammenligning kræves der mindre end 1 time pr uge for at tjene penge til en typisk cykel. Med kollektiv trafik er tidsforbruget typisk ca. 5 timer pr uge for at betale for billetter..."

Hertil tilføjer Kaj Jørgensen, at "generelt viser beregningerne, at der er nogenlunde samme gennemsnitlige hastigheder for bil, cykel og kollektiv trafik for langt de fleste situationer."

"Dertil kommer, at i praksis viser det sig, at højere rejsehastigheder ikke omsættes til tidsbesparelser - i hvert fald ikke som gennemsnitsbetragtning. I stedet udnyttes de højere hastigheder til at komme længere omkring inden for nogenlunde det samme tidsrum."

Hertil påpeger Kaj Jørgensen et andet centralt problem, nemlig en fundamental ubalance i vores samfund, hvor de stærke aktører påtvinger de mindre stærke at følge med udviklingen. Det sker bl.a. ved at samfundet på forskellig vis tilpasser sig folks større mobilitet fx. ved at forskellige aktiviteter er indrettet så det er mere eller mindre nødvendigt med en bil for at kunne nå det. Og vi skal jo tænke på, at det kun er 50% af husstandene der har bil - og derved kommer til at styre meget udvikling og planlægning i samfundet. I det hele taget er der en socialt skæv fordeling af adgangen til mobilitet. Teknik polariserer.

Her giver Kaj Jørgensen et konkret eksempel fra dagligvaresektoren: "I perioden fra 1950'erne til i dag d.v.s. den periode hvor bilen har fået sin masseudbredelse i Danmark - er antallet af dagligvarebutikker reduceret med ca. 60% og samtidig er de butikker der er tilbage, rykket fra boligområderne til mere centrale placeringer hvor det er nemmere at komme til med biler. Så samtidig med at udviklingen har givet bedre muligheder for kunder med adgang til bil - for at handle i butikker langt fra hjemmet, har den i vid udstrækning fjernet muligheden for at handle i nærbutikker tæt på hjemmet."

Konklusion: "Udviklingen i dag er kendetegnet ved forskellige onde cirkler. Bilen bruges som middel til at afhjælpe nogle af hverdagslivets trængsler. Butiksdøden forøger presset på den enkelte familie for at anskaffe sig bil, men samtidig forøger den øgede bilbrug risikoen for yderligere butiksdød." Endvidere påpeger Kaj Jørgensen paradokset i, at der samtidig med den megen snak om fleksibilitet på arbejdsmarkedet tilsynladende bliver mere og mere programsat tid i fritiden, hvor familiens programpunkter typisk er forbundet med transport.

Til sidst spørger Kaj Jørgensen om der kan gøres noget - her påpeger han, at alle problemerne ikke kan løses alene ved at folk erkender og ændrer deres adfærd. Hans formål er alene at vise, at der i hvert fald rent principielt er andre dimensioner af problemstillingen end blot at forsøge "at hænge på udviklingens malende gang." Derfor lægger han op til, at den enkelte skal vurdere om man virkelig ikke har andre muligheder end at anskaffe sig en bil - for i de andre muligheder kunne der ligge et tidsbesparende potentiale.

Desuden bør man støtte nærbutikkerne og støtte "øget afstandsfriktion" som gør det mere besværligt at komme frem med biler.

Louise Harder Fischer: Teknologien giver tid

Louise er en ung mor, karrierекvinde og teknologiglad - igennem hele oplægget argumenterer hun for teknologiens goder og hvordan den hjælper hende få en tilfredsstillende og sammenhængende hverdag.

Louise påpeger at: "Informationsteknologien har, og vil, ændre på den måde vi lever på, den måde vi tænker og tilegner os viden på. Men også den måde vi driver virksomhed på og den måde vi arbejder på. Med andre ord vil teknologien ændre på den måde vi organiserer vores tid på."

Hun opstiller flere fordele ved anvendelse af informationsteknologi: "Den sparer mig ikke bare for mange timers hårdt fysisk arbejde og trivielle arbejdsopgaver. Den giver mig også mulighed for at være tilstede på tidspunkter, hvor jeg traditionelt ikke kunne være der. Og den giver mig mulighed for at opdele arbejdet på nye måder." Ved hjælp af informationsteknologien kan Louise gøre alt det hun gjorde

før hun blev gravid og fik barn, bare adskilt fra andre i tid og/eller rum.

Louise påpeger konkret e-mail funktionen, som har "brudt den evindelige kimen og irritation over afbrudte gøremål og istedet bidraget med lange sammenhængende perioder med fordybelse eller samvær, da det allermeste af den daglige besked frem og tilbage kommunikation nu foregår over nettet. Resultatet er ikke bare mere af den famøse kvalitetstid med barn/familie/venner, det er faktisk også en noget mindre telefonregning."

Med ved anvendelse af informationsteknologien påpeger Louise nødvendigheden af "ikke at være bange for en flydende overgang mellem fritid og arbejde, eller mellem venner og kolleger."

Louise anvender desuden nettet til at handle på og understreger, at hun kun benytter sig af den teknologi, der kan give hende de allerstørste fordele og som hun umiddelbart kan se et behov for. Pointen er derfor, at hvis ikke teknologien skal fratage én tid, men give tid, så må man bruge teknologien i ens egen øjenhøjde og efter ens behov.

Erik Adrian: Det enkle liv

Erik Adrian mener, at "teknologien og højhastighedssamfundet tager den tid, som forældre kunne have brugt på at nå og forstå hinanden. Selv det bedste parforhold kan gå i stykker, hvis to voksne arbejder på fuldtid i en småbørnsfamilie, og derfor tilbringer mere spændende og udfordrende tid sammen med deres arbejdsfæller end deres ægtefæller."

Erik Adrian ser en fare i måden vi indretter os med teknologien i højhastighedssamfundet, han mener, at "teknologien og højhastighedssamfundet stjæler den tid, som de helt små børn har brug for for at finde ud af, hvem deres forældre egentlig er. Det er nærmest som om hjemmene er blevet forældreforladte og børnene mere usikre og identitetsforvirrede."

Derfor har han selv valgt at indrette sit liv anderledes. Erik Adrians opskrift på "det enkle liv" er karakteriseret sådan: "Vi bor i en lejet bolig på Vesterbro med 3 børn på 1-5 år. Vi har ikke bil og fjernsyn og ingen af os har fuldtidsarbejde, men derimod begge deltidsarbejde - det til trods for at både min kone og jeg har flere uddannelser. Hun er cand. phil., organist og rytmikpædagog, selv er jeg cand.theol og familieterapeut... For os drejer det sig ikke om økonomisk frihed, men om at have så meget frihed og fleksibilitet som muligt, hvad angår vores tid."

Erik Adrian sammenligner sine valg med at forsøge at praktisere landbosamfundets helhedskultur i storbyen. Det gør de konkret i deres ægteskab ved for eksempel at deltage i hinandens arbejde.

Dog peger Erik Adrian på flere problemer i forhold til dette livsvalg; arbejdsmarkedet synes ikke at være indrettet til mangfoldiggørelse af deltidsarbejde, eftersom det kan være svært at deltidsarbejde. Et andet problem er legekammerater til de hjemmegående børn, da "selv det børnerige Vesterbro er støvsuget for børn i dagtimerne."

Erik Adrian peger herefter på to af sine egne leveregler: For det første, "at kriteriet for at hjem kan kaldes hjem, må være, at det er et sted der er nogen hjemme. For det andet "at det mere drejer sig om at inddrage børn end at opdrage dem." Kvalitetstid er noget der opstår midt i de forskellige gøremål, begrebet kvalitetstid eksisterer ikke i børnenes verden - det er tværtimod et begreb som forældre har været nødt til at opfinde, fordi politkerne har opfundet en problematisk familierpolitik.

I samme åndedrag stiller Erik Adrian sig spørgende overfor "at vi i et højteknologisk samfund tillader, at

små børn på 6 mdr. kan lov til - i værste fald - at være hjemmefra fra 7 morgen til 5 aften. Det svarer jo nærmest til at man bortadopterer sit barn!... Jeg spekulerer på, om man ikke om 200 år vil se tilbage på vores samfund som underudviklet og afstumpet."

Og i højhastighedssamfundet ser Erik Adrian en fare "...Et system, en maskine, en familie, et samfund er aldrig stærkere end det svageste led. Hvis det svageste led - i det her tilfælde børnene - presses til noget, vil det på et eller andet tidspunkt og på en eller anden måde bryde sammen. Jeg frygter, at der kommer et tidspunkt, hvor familien og senere samfundet må betale regningen for den mangelfulde forældrekontakt."

Som afrundning peger Erik Adrian på, hvad man kunne gøre i fremtiden for at lette en stresset hverdag: Ved at ændre de ydre rammer ville det gøre det lettere for folk at ændre deres livstil - for eksempel kunne der oprettes flere deltidsarbejdspladser, og man kunne lade pengene i højere grad end i dag følge børnene - og så skulle der oprettes en permanent statsstøttet forskning, som turde sætte spørgsmålstejn ved, hvorvidt vi nu også får de bedste resultater for det enkelte barn og for samfundet som helhed ved institutionsopvæksten, og her især de overfyldte, underbemandede vuggestuer.

"Det enkle liv"

Teknologirådet, den 17.05.99.

Ja, teknologien gi'r tid!

Hver eneste dag nyder jeg godt af de behagelige tidsbesparelser som teknologien har medført: telefon, opvaskemaskine, tørretumbler o.s.v.

Når det er sagt, så mener jeg alligevel, at teknologien først og fremmest ta'r tid.

Det ta'r tid at tjene penge til en bil, som skal stå i en garage, der læner sig op af et hus, hvor der er et værelse til hver af børnene. Og når man så lægger til de mere end 2½ time som gennemsnits-danskeren dagligt bruger på at se fjernsyn, så er tiden hurtigt gået.

Teknologien og højhastighedssamfundet ta'r den tid, som forældre ku' ha' brugt på at nå og forstå hinanden. Selv det bedste parforhold ka' gå i stykker, hvis to voksne arbejder på fuldtid i en småbørnsfamilie, og derfor tilbringer mere spændende og udfordrende tid sammen med deres arbejdsfæller end deres ægtefæller.

Teknologien og højhastighedssamfundet stjæler den tid, som de helt små børn har brug for for at finde ud af, hvem deres forældre egentlig er. Det er som om hjemmene nærmest er blevet forældreforladte og børnene mere usikre og identitetsforvirrede. Det er i udpræget grad børnene, der betaler prisen for vores stress og jag. Derfor vil jeg - som småbørnsfar til 3 - i mit oplæg først og fremmest prøve at tale børnenes sag - også de helt små, dem der endnu ikke kan tale.- Men de kan skrig og det er det skrig vi er blevet afsindig gode til at overhøre - her midt i vores højteknologiske tidsalder. Kravet om effektivitet og tempo er blevet så højt, at vi er nødt til at træffe nogle personlige valg for ikke at blive rendt over ende.

Det er i den forbindelse jeg er blevet bedt om - med udgangspunkt i vores egen hverdag - at komme med et oplæg om "det enkle liv". Sådan er der nok mange, der vil beskrive vores dagligdag - selv om jeg til tider synes, at den kan være særdeles kompliceret.

Vores enkle liv er karakteriseret sådan: Vi bor i en lejet bolig på Vesterbro med 3 børn på 1-5 år. Vi har ikke bil og fjernsyn og ingen af os har fuldtidsarbejde, men derimod har vi begge deltidsarbejde. Det til trods for, at min kone og jeg begge har flere uddannelser. Hun er cand.phil., organist og rytmikpædagog; selv er jeg cand.theol. og familieterapeut.

Vi har ikke fravalgt for at fravælge.

Vi synes derimod, at vi har tilvalgt en hel del. Først og fremmest tid. For os drejer det sig ikke om økonomisk frihed, men om at ha' så meget frihed og fleksibilitet som muligt, hvad angår vores tid. Og vores situation lige nu er, at vi er en småbørnsfamilie. Derfor har vi tilrettelagt vores liv sådan, at vi har meget tid sammen med børnene, mens de er små og har allermost brug for os.

Vi har begge været på deltidsarbejde i snart 6 år. Det har ikke været nemt at finde deltidsarbejde. Jeg har dog selv været så privilegeret, at jeg har fundet noget spændende pionerarbejde, men min holdning har egentlig været, at jeg hellere ville være flaskedreng i Netto end medvirke til at vores børn kom i vuggestue. Den ældste kom i deltidsbørnehave, da hun var 4½. Vi annoncerede i dagspressen for at finde

jævnaldrende legekammerater til hende, men det lykkedes ikke. (Selv det børnerige Vesterbro er støvsuget for børn i dagtimerne.)

Med de valg vi har taget kan man sige, at vi forsøger i videst mulig omfang at praktisere landbosamfundets helhedskultur i storbyen. Det gør vi f.eks. ved at deltage i hinandens arbejde. Derfor har min kone i en årrække spillet frivilligt (og ulønnet) til de gudstjenester, vi har holdt i Mødestedet, Kirkens Indvandrerarbejde, hvor jeg arbejder. På samme måde har jeg besøgt nogle af de indsatte, som min kone gennem sit fængselsorganistarbejde har fået en god kontakt med. Vi synes, det er vigtigt for os at ha' tid til at deltage i hinandens arbejde. Det gi'r os ganske vist en lavere indtægt, men vi vil hellere ha' en fornemmelse af at være sammen som ægtefæller og som familie.

Vi synes, at kriteriet for at et hjem kan kaldes et hjem, må være, at det er et sted, hvor der er nogle hjemme. Vi laver en masse ting sammen med børnene: handler ind, bager, laver mad osv. Alt sammen ting der tager meget længere tid, når børnene er med end hvis de ikke var med. Men vi mener, at det mere drejer sig om at inddrage børn end at opdrage dem. At gi' dem oplevelsen af, at vi gør nogle ting sammen. Kvalitetstid er således ikke noget vi planlægger indenfor et bestemt tidsrum, men noget der opstår midt i de forskellige gøremål, vi har. Vi tror i det hele taget ikke, at begrebet kvalitetstid eksisterer i børnenes verden, men at det er noget forældre har været nødt til at opfinde, fordi politikerne har opfundet en - efter min mening - problematisk familiepolitik.

Vi ønsker, at det skal være børnene, der har muligheden for at fravælge samværet med os, når de er parat til det - frem for at tvinge dem til adskillelse. Vi tror på, at børnene godt kan finde ud af at signalere, hvornår de ønsker samvær uden os. Påstanden om, at hjemmegående børn klistrer til deres forældre har i hvert fald ikke passet på vores børn. Tværtimod - når vi har været sammen med institutionsramte familier har det ofte været institutionsbørnene, der har klistret til deres forældre.

Vi kan ikke fordrage morgenstress. De fleste af mine gudstjenester ligger på hverdagsaftener, normalt skal jeg først møde kl.14 og min kone skal kun en gang om ugen møde tidligt (kl.9.30).

Vi elsker begge vores arbejde, men har prioriteret i en årrække at have deltidsarbejde på grund af børnene, selvom vi begge synes, det kunne være en spændende udfordring at have fuldtidsarbejde. Vi betragter de offentlige tilbud om vuggestue og dagpleje som en nødløsning.

Hvorfor nu denne modstand mod vuggestuerne? Fordi jeg mener, at det er særdeles problematisk, at barnet for enhver pris skal tilpasses livet i en vuggestue. Der er børn, som forsøger med råb, skrig, gråd og gestikuleren at vise, at det hellere vil være hos mor eller far. Men i Danmark tvinger vi barnet til at kæmpe mod dets ønske om samvær med forældrene, fordi vi voksne har så forfærdelig travlt. Vi er - i parantes bemærket - den mest arbejdsomme nation i hele verden.

Men det er de helt små børn, der betaler prisen for vores velstand og travlhed. Danmark er den nation i verden, der sender flest børn tidligst væk hjemmefra. Den udvikling startede i 1971, da man fra politisk hold ønskede begge voksne på arbejdsmarkedet og derfor lod fradraget følge institutionen og ikke barnet. Man så bort fra udviklingspsykologien, som peger på, at barnets personlighed grundlægges i de første 3 år og man så bort fra vigtigheden i voksenkontinuitet og nærvær. Set fra børnehøjde befinder vi os i en slags undtagelsestilstand her i landet. De fleste siger godt nok, at børnene vænner sig til at gå i vuggestue. Ja, selvfølgelig gør de det. For det første har de ikke noget valg. Og for det andet samarbejder børn. Det gør de uanset om forældrene er arbejdsnarkomaner eller ganske almindelige narkomaner.

Det er svært for mig at forstå, at vi i et højteknologisk samfund tillader, at små børn på 6 mdr. kan få lov

til - i værste fald - at være hjemmefra fra 7 morgen til 5 aften. Det svarer jo nærmest til at man bortadopterer sit barn! Vi er så vant til at tænke bortadoption som et fattigdomstegn, men i Dk. "bortadopterer" de fleste, fordi de er rige og ikke vil miste noget af deres rigdom - hverken materielt eller karrieremæssigt. Vi har ovenikøbet opbygget et system, som ikke kun opfordrer folk til at gøre det, men som også gør det til normen. Jeg spekulerer på, om man ikke om 200 år vil se tilbage på vores samfund som underudviklet og afstumpet.

Jo, trangen til og behovet for karrieremæssig selvudvikling og kravet om høj levestandard har sin pris. Nu kan man måske få det indtryk, at jeg ønsker kvinderne tilbage til kødgryderne. Absolut ikke! Tværtimod mener jeg, det er et gode, at vi har ligestilling mellem kønnene og at kvinderne har bedre mulighed for karriere og et liv uden for hjemmet end for 50 år siden.

Problemet for den moderne kvinde i dag er bare, at hun i praksis ikke er ligestillet. Efter endt arbejdsdag fortsætter hun ofte med hovedansvaret - i hjemmet.

"Jamen, manden indgår da som aldrig før i pasningen af børnene." vil mange indvende. Nej, slet ikke nok! Når både mor og far er til stede vil børnenes preference i mange tilfælde være moderen. I de situationer vil vi mænd tit læne os tilbage og fx. læse lidt i avisen. Men hvis ligestillingen skal være reel, skal vi mænd i langt højere grad tage ansvar i hjemmet og også bruge tid, tid og atter tid sammen med børnene - også alene uden mor. Det vil ikke kun gavne børnene, men også parforholdet.

Undersøgelser (Socialforskningsinstituttet (Morten Nissen) og J.Willis opsummering af tyske undersøgelser - ref. i Jakobsen/Visholm "Parforholdet" 1993, s. 270) har vist, at den hyppigste skilsmisseårsag ikke er utroskab, men den enkelte grund, at konen simpelt hen bliver træt af både at passe arbejde, hus og børn, mens manden efter kvindens mening viser for meget interesse for alt andet end familien.

Ansvaret for de praktiske opgaver - højtek-nologien til trods - havner på kvindens bord. Det bliver hun træt af og til sidst kyler hun manden ud. For det er jo alligevel nemmere at klare sig uden ham og alle frustrationerne over, at hun har hovedansvaret for børn og hjem.

I dag er individualiseringen i fokus. Også når det handler om begrundelsen for at fravælge samværet med sine børn. Når en mor eller en far siger "Jeg kan ikke trives og fungere, hvis jeg ikke kommer på arbejde" er reaktionen ofte: "Forståeligt nok, du skal da gå på arbejde og få nogle andre indtryk end bleer og vasketøj. Det vil også være det bedste for barnet, at du har det godt og trives". For 50 år siden ville ovenstående resonnement blive betragtet som ren egoisme. I dag er det almindeligt. I Danmark, hvor vi kalder os et kristent land, er korset - det, for en tid at lide afsavn - en mangelvare. Alt begrundes individualistisk og vi har svært ved at se det lille fællesskab, som familien er, som en enhed - som en helhed.

Hvis én i familien træffer en beslutning, får det konsekvenser for de øvrige. Et system, en maskine, en familie, et samfund er aldrig stærkere end det svageste led. Hvis det svageste led - i det her tilfælde børnene - presses til noget, vil det på et eller andet tidspunkt og på en eller anden måde bryde sammen. Jeg frygter, at der kommer et tidspunkt, hvor familien og senere samfundet må betale regningen for den mangelfulde forældrekontakt.

Dk. har verdensrekord i placering af børn i vuggestuer. Vi overgår langt de lande, vi normalt sammenligner os med, i at sende flest børn tidligst afsted hjemmefra. Det er de yngste og svageste i vores samfund, der betaler prisen for vores hang til teknologi, karriere og forbrug.

Lad mig runde af:

Jeg tror, der er mange, der gerne ville have mulighed for at ændre på deres stressede hverdag og ville ønske, at de ydre rammer gjorde det lettere for dem.

Det ku' f.eks. gøres ved at vi fik flere deltidsarbejdspladser og også mulighed for at pengene i højere grad fulgte børnene.

Jeg så også gerne en permanent statsstøttet forskning, som turde sætte spørgsmålstegn ved, om hvorvidt vi nu også får de bedste resultater for det enkelte barn og for samfundet som helhed ved institutionsopvæksten.

Hjemme hos os har vi fravalgt fuldtidsarbejde, fjernsyn, bil, nye møbler og det smarte børnetøj.

Til gengæld har vi tilvalgt tid med hinanden:

Tid til spontanitet.

Tid til sommerferieoplevelser midt i hverdagen.

Tid til snak, til at tænke, føle, ta' beslutninger.

Tid til tilfældigheder.

Tid til at konsumere.

Tid til ingenting.

Tid til nærvær og tid til nærhed...

Demokratiets og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet

Niels Brügger

Internettet som medie

I en diskussion af demokratiets og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet, påkalder især ét medie sig opmærksomhed i dag, nemlig internettet (hvorfor vil fremgå af det følgende). Imidlertid må man først afgøre, hvilket niveau, dette medie diskuteres på.

Det centrale i nærværende sammenhæng vil være internettets måde at være medie på — og altså ikke internettets forskellige indhold, og heller ikke spørgsmålet om, hvem der må få fat i/ikke få fat i bestemte former for indhold.

Udgangspunktet er derfor, hvordan internettets måde at være medie på sætter rammerne for bestemte former for indhold og for bestemte former for cirkulation af indhold.

Som det næsten med sikkerhed sker, hver gang et nyt medie — eller en ny teknologi — ser dagens lys, så træder to grupper ind på scenen: jubelkoret og dommedagsprofeterne. Således også med internettet i forhold til demokratiet. Jubelkoret ser internettet som demokratiets redning (i fald det måtte have brug for en sådan), dommedagsprofeterne udbasunerer demokratiets forfald og mulige undergang.

Men hvorledes overhovedet reflektere over dette forhold mellem internet og demokrati?

Demokrati og demokratisk debat

Indledningsvis vil det være på sin plads at få afklaret et par helt grundliggende spørgsmål angående demokrati: Hvad er demokrati? Og er det det samme som demokratisk debat?

Demokrati er en bestemt måde at styre på, nemlig en styreform, hvor man deler. Hvad deler man? Goder af den ene eller anden art? Nej, beslutninger (enten direkte eller repræsentativt).

Og den demokratiske debat? Det er en bestemt form for meningsudveksling, reguleret af blandt andet ytringsfriheden.

De to ting er altså forskellige. Demokrati er en styreform, mens demokratisk debat er en meningsudvekslingsform.

Men de hænger også på afgørende vis sammen. Den demokratiske debat går forud for den demokratiske beslutning, og det i en sådan grad, at vi opfatter den demokratiske debat som en nødvendig forudsætning for demokrati.

Selvom de to ting altså hænger sammen, så må de nødvendigvis i udgangspunktet holdes adskilte i en diskussion af internet og demokrati.

Internettet vil have mulighed for at påvirke både den demokratiske debat som meningsudvekslingsform og demokratiet som styreform. Men vil internettet udgøre en fare? — og i bekræftende fald: vil det udgøre en fare i begge tilfælde?

Internettet og demokratisk debat

Internettet vil sandsynligvis i en vis udstrækning blive bærer af den demokratiske debat.

Men til trods for at internettet er et meget komplekst medie (det bærer alle de tidligere medier i sig: tale/lyd, skrift, levende/døde billeder, der kan kommunikeres både en til mange og mange til en, samt både en- og tovejs), og til trods for at det har en noget højere grad af smidighed, komfort og samtidighed i kommunikationen end mange andre medier, så vil det nok ikke — udelukkende på grund af sin måde at være medie på — bringe selve den demokratiske debat i fare.

Dette betyder naturligvis ikke, at internettet ikke har sine begrænsninger som debatforum.

For det første kan der være forskellige økonomiske og politiske hindringer for at alle kan få adgang, men de angår ikke i første omgang selve mediet, men er vilkår, der kendetegner fremkomsten af ethvert nyt medie (og som skal løses ad økonomisk/politisk vej).

For det andet vil internettet sandsynligvis have vanskeligt ved at 'samle' de mange meninger i én Offentlighed — det vil nok snarere øge tendensen til opsplitning i 'del-offentligheder'.

Eksempelvis synes Teknologirådets internet-debat — indtil videre — at være en (lille) 'del-offentlighed', hvilket måske skyldes, at så få mennesker er klar over dens eksistens. Internettet er som medie (foreløbig) så uoverskueligt, at de færreste tilfældigt falder over en debat her. Hertil kræves, paradoksalt nok, de andre medier (avis, radio, TV, tidsskrifter, ugepresse...): omtales debatten her, kan de andre medier fungere som en slags 'generator', der giver internetdebatten fart.

Og endelig for det tredje er det spørgsmålet, om den helt frie debat — uden dén kvalitative redigering og tildeling af autoritet, der giver ethvert diskussionforum dets tyngde (og som sikkert også vil komme på dele af internettet) — i mange tilfælde ikke vil være i fare for at blive kedelig, uvedkommende og uden gennemslagskraft.

Det rent kvantitative kriterie (at mere debat er bedre debat) holder nok ikke — mere debat er ikke nødvendigvis bedre debat, al debat er ikke nødvendigvis god debat, bare fordi det er debat.

Disse begrænsninger til trods er internettet i sig selv ikke en fare for den demokratiske debat.

Snarere har det mulighed for at kunne udgøre et supplement til de medier, der i dag hovedsagelig bærer debatten (aviser, radio, TV...), omend det givetvis vil blive en anden form for debat.

Internettet og demokrati

Anderledes med demokratiet som styreform. Hvis man kan nære nogen bekymring i forbindelse med internettets påvirkning af demokratiet, så er det muligvis her.

Når man taler om internet og demokrati (som det at dele beslutninger), tænker man ofte på det fænomen, at det over nettet bliver muligt: at blive gjort opmærksom på afstemninger om dette eller hint, at få leveret relevant information og at diskutere, samt at afgive sin stemme.

Der er altså tale om en proces i tre faser:

1. udskrivelse af valg
2. informationsindhentning, refleksion, vurdering og demokratisk debat
3. selve afstemningen

Alle tre faser ville kunne 'foregå' med internettet som medie.

I den forbindelse vil en generel bekymring være, at efterhånden som hastigheden i de tekniske apparater (dvs. internettet), der anvendes i de tre faser, bliver øget, så vil tidsintervallet mellem faserne mindskes, og de vil gå imod at falde sammen i ét (tids)punkt. Det vil ske, når hastigheden bliver lysets hastighed.

Konsekvensen vil i så fald være, at informationsindhentning, refleksion, vurdering og den demokratiske debat vanskeliggøres — for ikke at sige udelukkes — og der skal tages stilling med det samme. Vi har så ganske vist et demokrati (beslutningerne deles), men ikke en demokratisk debat.

Hermed forsvinder den afgørende forudsætning for den demokratiske styreform — refleksion bliver til refleks, og resultatet bliver en karrikatur af demokratiet: 'samtidighedens tyrani' (disse forhold gælder i øvrigt også den del af den demokratiske debat, der foregår ved interpersonel kommunikation i den repræsentative del af demokratiet, dvs. i Folketinget).

Et scenarie som det her skitserede, muliggøres med internettet (og i rudimentær form ved kombination af aviser, radio, TV og telefon), hvilket naturligvis ikke er det samme, som at det virkeliggøres.

Men hvad da hvis der — selv med brug af internettet — levnes tid mellem de tre faser? Så ville der — i første omgang — ikke være grund til bekymring for samtidighedens gennemslag.

Omvendt ville man da kunne spørge: Hvorfor så egentlig bruge nettet til afstemninger? Hvis man alligevel skal have en måneds tid til at reflektere og diskutere, så skulle der vel også være

tid til at bevæge sig hen til en stemmeboks?

Dette spørgsmål fører frem til den grundliggende bekymring, man kan nære i forbindelse med internettets påvirkning af demokratiet, og som kan opsummeres på følgende måde.

Hvis der i forbindelse med elektroniske afstemninger af den ene eller den anden art sikres den fornødne tid mellem beslutningsprocessens tre faser, så er der for så vidt ingen fare på færde.

Men — og det er her problemet ligger — en sådan langsomhed kan man (eksempelvis med baggrund i den franske hastighedsteoretiker Paul Virilios overvejelser) formode, det vil være vanskeligt at sikre fremover.

Hvorfor? Fordi mennesket gennem historien uophørligt har accelereret enhver proces, der kunne accelereres. Man har meget sjældent opfundet teknologi, der direkte havde til formål at sikre, at tingene gik langsommere.

Med andre ord: hvis hastigheden i de tre faser kan sættes op, så vil den før eller siden blive sat op. Og konsekvenserne vil være de netop skitserede: mindre tid til noget at det afgørende i demokratiet, nemlig den demokratiske debat.

Internettets mulighed for samtidighed mellem de tre faser udgør altså den tekniske og materielle mulighedsbetingelse for en begrænsning af den demokratiske debats tidsmæssige udstrækning.

På denne baggrund bør enhver diskussion af internet og demokrati begynde.

Niels Brügger

Adjunkt i medievidenskab, Institut for Informations- og medievidenskab, Aarhus Universitet

nb@imv.au.dk

<http://www.imv.au.dk/profil/nb>

Teknologien giver tid

Af Louise Harder Fischer

Jeg er uddannet i datalogi og økonomi på Handelshøjskolen i København og arbejder til daglig som leder af en multimedieuddannelse, kaldet Mediekoordinator derudover er jeg tilknyttet Politken og Eurowoman som Informationsteknologi-skribent.

Min opgave i aften er hverken at generalisere, teoretisere eller vurdere teknologien på samfundsplan eller historisk. Jeg er her i aften for at stille min anvendelse af teknologien til skue for jer, som et bidrag i debatten om tid og teknologi. Men altså set fra et personligt plan.

Hvad angår informationsteknologien (eller IT), som dette indlæg går ud på, så er jeg nok nærmere teknologi-optimist end pessimist. For den måde som jeg oplever IT på i dagligdagen og når jeg forsøger at anskue den i et mere helhedsorienteret perspektiv, ja så mener jeg, at når anvendelsen er gennemtænkt, så giver den mig langt flere fordele end ulemper.

Da jeg blev spurgt om jeg ville holde et foredrag om 'tid og teknologi' sagde jeg straks ja. For. Hvor ville det for én gang skyld være rart at få lov til at udtale sig positivt om den teknologi, der har gjort så meget for mig.

Men diskussionen om tid og teknologi er for mig at se, også en diskussion om værdier. Derfor vil min mening her i aften være baseret på mine værdier - det vil sige den måde jeg opfatter god tid versus spildtid på.

Informationsteknologien har, og vil, ændre på den måde vi lever på, den måde vi tænker og tilegner os viden på. Men også den måde vi driver virksomhed på og den måde vi arbejder på. Med andre ord vil teknologien ændre på den måde vi organiserer vores tid på.

Informationsteknologien har hjulpet og hjælper mig i hverdagen. Den giver mig tid til andre ting. Og den giver mig tid til fordybelse. Og så hjælper den mig som kvinde på arbejdsmarkedet.

I den forbindelse sparer informationsteknologien mig ikke bare for mange timers hårdt fysisk arbejde og trivielle arbejdsopgaver. Den giver mig også mulighed for at være tilstede på tidspunkter, hvor jeg traditionelt ikke før kunne være det. Og den giver mig mulighed for at opdele mit arbejde på nye måder.

Og det er vigtigt når man som jeg har præcis de samme erhvervmæssige ambitioner som mine mandlige kolleger og i øvrigt ikke er bange for, at have en flydende overgang mellem fritid og arbejde, eller mellem venner og kolleger.

For bare fem år siden stod i en situation som mange andre unge kvinder også gør, jeg blev gravid. Og derfor opfattet som et individ der også i arbejdsmæssig øjemed skulle tages hensyn til. Jeg blev omklamret af velmente bekymringer men også realistiske økonomiske overvejelser over det at have en gravid eller barslende kvinde i sin gruppe.

Jeg selv blev temmelig overrasket over reaktionen, jeg var fuldstændig uforberedt. Lige pludselig - grundet min tilstand - blev andre spurgt før mig.

Men. Teknologien hjælp mig selvfølgelig, for udstyret med en lille computer og et modem kunne jeg alligevel aflevere artikler over nettet. Chatte med folk og e-maile med min gruppe. Med andre ord kunne

jeg alt det jeg gjorde før, bare adskilt fra andre i tid og/eller rum. Selvom jeg selvfølgelig ikke arbejdede fuldtids, var det vigtigste og væsentlige for mig, at jeg havde muligheden for at vælge til og fra, og at det var mig selv, der ved hjælp af teknologien kunne vælge og ikke andre der skulle vælge for mig. Så efter endt barsel og orlov kunne jeg derfor fremvise et cv, hvor jeg ikke allerede i erhvervsmæssig øjemed var sakket det traditionelle stykke bagud, fordi jeg også har valgt at få børn. Og det synes jeg er en vigtig pointe.

Pointen er, at det var informationsteknologien, der gjorde det muligt for mig. Og det gør den stadig, og vil sikkert også gøre det for mange andre kvinder efter mig.

Som en side bemærkning ved jeg også, at mange unge kvinder som gerne vil gå hjemme med børnene og stadig udvikle sig fagligt - nu tager jobs som foreksempel fjernundervisning, hvor du typisk skal være til rådighed foran skærmen et par timer om dagen og mest om aftenen. Jeg har valgt ikke at gå hjemme med mine børn, men tilgængæld har jeg valgt et arbejde, hvor enkelte opgaver kan udføres hjemmefra når barnet er sygt eller jeg har brug for ro. Og så vælger jeg derudover at fritage mig for så mange, for mig, trivielle arbejdsopgaver der gør, at jeg ikke behøver også at bruge tid på det, når jeg er hjemme.

Privat benytter jeg internettet som substitut for en lang række af telefonsamtaler. For eksempel irriterede det mig hvor lang tid, der i nogle hjem, kan gå med at svare telefonen om aftenen. En telefons kimen betyder nemlig at ALT hvad man i gang med, det vil sige samvær med andre, godnathistorielæsning, fjernsynskiggeri mv, bliver afbrudt.

Grundet e-mail funktionen er den evindelige kimen og irritationen over afbrudte gøremål afløst af lange sammenhængende perioder med fordybelse eller samvær, da det meste af den daglige 'besked frem og tilbage' kommunikation nu foregår over nettet. Resultatet er ikke bare mere af den famøse kvalitetstid med mit barn/familie/venner, det er faktisk også en noget mindre telefonregning.

Privat benytter jeg også nettet til at handle på. Først og fremmest bøger. Og så jeg har lige meldt mig ind i ISO's telekøb, da jeg ikke kan forestille mig noget mere hæsligt end at handle ind på en hverdag med to trætte børn. At skulle parkere bilen/cyklen, bakse med to børn, handle i en time og bakse det hele hjem. Nej, alle indkøb af de tunge basisvarer skal fremover handles over nettet og leveres til min dør. De mere specialiserede indkøb kan så ordnes i ro og mag.

Profesionelt benytter jeg nettet til at vedligeholde det uundværlige faglige netværk. En besked i ny og næ, er nok. Også benytter jeg det til at få informationer og som transport middel af alle former for digitale ting.

Og arbejdsmæssigt er det utroligt, hvad man kan spare af tid. Specielt på informationssøgning. I min profession er der altid en seriøs og troværdig internet adresse at finde og altid en venlig professor der vil svare på et spørgsmål og så videre. Ja, faktisk er internettet som arbejdsredskab blevet fuldkomment uundværligt i min dagligdag. Det lyder sikkert som om, at jeg benytter den nye teknologi fuldkomment ukritisk, men det er faktisk ikke rigtigt. For egentligt benytter jeg mig kun af den teknologi, der giver mig de allerstørste fordele og som jeg umiddelbart kan se et behov for. Hvad angår min handlen på nettet har jeg da overvejet manglen på menneskelig interaktion, som de teknologiforskrækkede mener er vigtig..

Til det vil jeg sige at jeg er bestemt ikke er ked af at miste den ved køledisken eller i lange køer ved kasseapparatet.

Og at jeg har måtte videregive oplysninger om mig selv og mine vaner til de steder hvor jeg handler, er

en del af kontrakten. Jeg har ingen bekymringer. Jeg ved hvad jeg videregiver, og hvis det betyder at jeg får flere målrettede reklamer, så kan jeg fravælge massereklamerne og så synes jeg faktisk at det er en kæmpe fordel og en befrielse.

Nogle vil måske sige, at at jeg er heldig fordi jeg godt kan finde ud af det der med computere og sådan noget. Men selvom jeg selvfølgelig har et mere indgående kendskab til computeren og dens herligheder, gennem en lang computerteknologisk uddannelsen, så benytter jeg teknologien på et meget simpelt plan. Nemlig det plan jeg har behov for. Jeg er derfor ikke i stand til at svare på hvad min mobiltelefon har af funktioner, andet end at oplade, og fungere som ur, telefon og telefonsvarer. For selvom den har flere hundrede funktioner og smarte indstillinger, så har jeg endnu ikke haft et behov for at sætte mig ind i mere.

Det samme gælder computeren, den bruger jeg udelukkende som en simpel skrivemaskine og dernæst som den tingest der sørger for at jeg er ONLINE hele dagen. Og den måde jeg benytter nettet på er endnu mere simpel ja faktisk temmelig intuitiv. Noget der kan læres på 10 minutter af ALLE.

Jeg har kun talt om informationsteknologi, fordi det umiddelbart er den teknologi i min hverdag der fremtræder som teknologi. Vaskemaskine, biler og fjernsyn er min generation jo vokset op med, hvorfor det er blevet elementer i vores hverdag som vi ikke i lige så høj grad tager stilling til, hvordan vi skal bruge. Her spørgsmålet mere om hvornår man skal investerer i herlighederne.

Derfor har jeg heller ikke ønsket at udtale mig om de teknologier, selvom jeg mener at deres fordele taler for sig selv. Og hvad angår vaskemaskinen, så kan det godt være at jeg vasker oftere, men jeg bruger stensikkert langt mere energi, vand og sæbebesparende udstyr end der var tilgængeligt for tyve år siden, og i forhold til for 100 år siden, ja, så får jeg ikke ondt i ryggen af det.

Men jeg kunne blive ved i det uendelige om hvilke teknologier som jeg bruger og ikke bruger og argumenterer for mine valg. Men det er uinteressant, for min pointe er, at hvis teknologien ikke skal fratage én tid, men give tid, så må man bruge teknologien i ens egen øjenhøjde og efter ens eget behov. Og man skal vurdere fra gang til gang, hvad man vil den. Man skal bestemt ikke anvende teknologien for teknologiens skyld.

Hele humlen ligger nemlig i hvornår man skal sige til og hvornår man skal sige fra. Altså at kunne sortere i teknologistrømmen, ligesom vi skal sortere i informationsstrømmen. Og det er samme mekanisme det skal træde i kraft, når man nu er givet den ekstra mulighed i en bil, at man kan komme længere og hurtigere frem, hvilket betyder at man kan flytte længere væk, eller handle længere væk. Her er det igen et spørgsmål om til og fra valg, i det teknoloien giver dig en herlig masse muligheder, som du skal tage stilling til om du vil benytte eller ej.

Og her må man så, som arbejdsgiver, medarbejder eller privatperson opstille den række af fordele og/eller ulemper der er ved den pågældende teknologi. Og herefter vurdere den. En værdibaseret vurdering for lige netop dig, for virksomheden eller for samfundet.

For privat personen er teknologivurderingen ofte en snæver cost benefitanalyse - hvor mange penge er jeg villig til at betale for endnu et teknologisk gode. For arbejdsgiveren, er vurderingen baseret på lidt bredere perspektiver og har sikkert arbejdsmiljø/socialt grundlag. Og for samfundet er den forhåbentligt endnu mere helhedsorienteret.

Men når alt kommer til alt så er min pointe den at jeg er har haft muligheden for at vurdere at den tid, og

den fysiske belastning jeg sparer ved foreksempel at lade ISO samle mine indkøb ind i posen og levere dem til mig ved min dør, den vil jeg gerne give 60 kroner for. Og i stedet bruge tiden og kræfterne på mine børn, mit arbejde eller noget andet.

Tak for nu !

12. maj 1999

*Kaj Jørgensen
Institut for Bygninger og Energi
Danmarks Tekniske Universitet*

Hvad koster teknologien af arbejdstid?

- indlæg ved Teknologirådets panelmøde om "Teknologiens tid", 17. maj 1999

Bilen - frihed og nødvendighed

De fleste der købte bil i 50'erne, opfattede den som en måde at købe sig større frihed på - og gjorde som regel ikke noget for at skjule at man skaffede sig privilegier som var forbeholdt de få. Bilen var med andre ord en luksusgenstand som man valgte for at udvide sine muligheder.. Overalt hvor bilen har fået masseudbredelse, er den i første omgang især blevet brugt til fritidsform - besøg hos familie og venner, skovture mÅ. - mens anvendelsen til hverdagens gøren har fået større vægt senere hen.

I dag derimod er det anderledes. Nu er det altdominerende argument for at anskaffe sig bil at man er nødt til det for at få hverdagen til at hænge sammen - at man skal bruge den til at vinde tid i den pressede hverdag. Det gælder selvfølgelig især for børnefamilierne, men også for familier uden børn er oplevelsen af en stresset hverdag - med tid som en særdeles knap ressource - en vigtig del af baggrunden for folks anskaffelse. I hvert fald i folks bevidsthed - hvis man forsøger at analysere de faktorer der får folk til at anskaffe biler, ser man nemlig at den altdominerende faktor er om man har råd mens faktorer knyttet til behovet (fx om man har børn) spiller en mindre rolle.

At tiden er kostbar, ser man helt konkret ved de samfundsøkonomiske vurderinger af anlægsprojekter i forbindelse med vejnettet. Her værdisætter man nemlig de opnåede tidsbesparelser på basis af nøgletal udmeldt fra Vejdirektoratet, og der er en række vejbygningsprojekter der kun har fået en positiv samfundsøkonomi i disse beregninger på grund af bidraget fra tidsbesparelsen.

Bilen - tidbesparer eller -røver

Hvis bilen anskaffes for at vinde tid, må det imidlertid være rimeligt at sammenholde de mulige tidsgevinster med det ekstra tidsforbrug der måtte være i forbindelse med brugen af bilen - herunder det tidsforbrug der er nødvendigt for at have rådighed over bilen. Det drejer sig ikke mindst om tidsforbruget til at tjene de nødvendige penge til at betale for bilen. Hvis man - som det ofte er tilfældet - kun medregner brændstofforbruget og evt. lidt dækslid, er omkostningerne ved at køre bil relativt beskedne. Men billedet bliver et andet hvis man også medregner omkostninger ved at købe og besidde en bil. For en relativt ny mellemklassebil - svarende nogenlunde til gennemsnittet for den danske personbilpark - er der tale om omkostninger i størrelsesordenen 4.000 kr./måned, hvilket baseret på en dansk gennemsnitsløn (efter skat) svarer til en arbejdsindsats på ca. 15 timer pr. uge. Med andre ord skal man spare omkring 3 timer på arbejdsdag for at regnestykket hænger direkte sammen - i praksis drejer det sig om højst 1-2 timer. Tidsforbruget reduceres hvis timelønnen er højere og/eller bilen billigere. Med typiske akademikerløn kræves der 8-12 timer, forudsat at der stadig købes en mellemklassebil. Ved at købe den billigste bil på markedet kan omkostningerne, og dermed tidsforbruget, reduceres med ca. 1/3, og ved at købe en brugt bil kan omkostningerne også reduceres. Brugte biler er dog ikke nødvendigvis billigere i årlige omkostninger, og desuden bruger man for disse ofte megen tid og mange penge på værkstedsbesøg. Bilen kan også gøres billigere ved at der er flere om at dele den, og det ses da også at

andelen af familier med bil er ca. dobbelt så høj for familier med to voksne sammenlignet med enlige.

Til sammenligning kræves der mindre end 1 time på. uge for at tjene penge til en typisk cykel. Med kollektiv trafik er tidsforbruget typisk ca. 5 timer/uge for at betale for billetter svarende til det samme transportarbejde som udføres i bilen - men trafikanter uden bil har typisk mindre transport end bilejere.

Hvis man sætter den samlede tilbagelagte afstand i bilen i forhold til det samlede tidsforbrug, får man hvad man kunne kalde de reelle rejsehastighed. I 1974 beregnede Ivan Illich⁽¹⁾ at den gennemsnitlige amerikanske bilist bevægede sig med en hastighed på ca. 8 km/time, dvs. kun lidt hurtigere end hurtig gang. Siden er tilsvarende beregninger lavet for forskellige andre lande med lignede resultater⁽²⁾. For Danmark får man en højere reel rejsehastighed, nemlig 18-20 kl/time når der tages hensyn til at der i gennemsnit er 1,6 personer i bilen. Dette er umiddelbart overraskende da de danske biler er dyre, men samtidig er vores lønniveau højt, hvorfor der ikke kræves så mange timer som i andre lande for at tjene pengene⁽³⁾. Generelt viser beregningerne nogenlunde samme gennemsnitlige hastigheder for bil, cykel og kollektiv trafik for langt de fleste situationer.

Høster man tidsgevinsten?

Men spørgsmålet er om man overhovedet får sin tidsbesparelse i praksis.

For det første vil bilens hastigheder mange steder i trafiksystemet være væsentlig lavere end de potentielle hastigheder på grund af kapacitetsbegrænsninger. Det gælder specielt i større byer hvor hastighederne typisk ligger omkring 15-20 kl/time (dvs. nogenlunde svarende til cykelhastighed) - og endnu lavere i myldretiden. De fleste bilister kommer jævnlige i bytrafikken, og rammes derfor af disse begrænsninger, selvom de bor på landet. Det afspejler at bilen er en særdeles arealkrævende transportform i sammenligning med kollektiv trafik og cykler, hvorfor mange af dens fortrin især kommer til udtryk hvis der ikke er for mange andre der udnytter den.

Dertil kommer at i praksis viser det sig at højere rejsehastigheder ikke omsættes til tidsbesparelser - i hvert fald ikke som gennemsnitsbetragtning. I stedet udnyttes de højere hastigheder til at komme længere omkring inden for nogenlunde det samme tidsrum. Faktisk bruges der over hele verden - fra Uganda til USA - gennemsnitligt ca. 1 time på. døgn og indbygger til transport med motoriserede transportmidler⁽⁴⁾. Dette gælder på tværs af en række faktorer som indkomst, bilbesiddelse mv. Fænomenet - der kaldes "tesen om den konstante rejsetid" - har været diskuteret i årtier, idet der ikke mindst har været diskussion om hvordan det skal forklares⁽⁵⁾. Det udelukker naturligvis ikke at den enkelte kan vinde tid ved at anskaffe sig bil, men siger blot at det ikke gælder som gennemsnit.

Det er ikke nødvendigvis den enkelte der sletter tidsgevinsten væk, idet der i vid udstrækning er tale om systemvirkninger. Det sker bl.a. ved at samfundet på forskellig vis tilpasser sig folks større mobilitet - fx ved at forskellige aktiviteter er indrettet så det er mere eller mindre nødvendigt med en bil for at kunne nå det.

Udviklingen i dagligvaresektoren, som jeg har analyseret med støtte fra Energistyrelsen⁽⁶⁾, illustrerer på udemærket vis tilpasningsmekanismerne. I perioden fra 1950'erne til i dag - dvs. den periode hvor bilen har fået sin masseudbredelse i Danmark - er antallet af dagligvarebutikker reduceret med ca. 60%, og samtidig er de butikker der er tilbage, rykket fra boligområderne til mere centrale placeringer hvor det er nemmere at komme til med biler. SÅ samtidig med at udviklingen har givet bedre muligheder - for

kunder med adgang til bil - for at handle i butikker langt fra hjemmet, har den i vid udstrækning fjernet muligheden for at handle i nærbutikker tæt på hjemmet. At dette er værre i mange andre lande, er i denne sammenhæng en ringe trøst. Selvom mængden af dagligvarer (opgjort i faste kr. eller som vægt) kun er steget svagt i perioden, er den transport vi udfører i forbindelse med indkøbet af dem næsten firedoblet. Da den gennemsnitlige transporthastighed er vokset nogenlunde tilsvarende, har tidsforbruget til dagligvareindkøb nogenlunde holdt sig konstant. I øvrigt er transporten af varerne fra leverandører til butikker næsten tredoblet - vel at mærke selvom der ses bort fra den internationale transport.

Der er også en tendens til at byspredningen vokser i takt med at stadig hurtigere transportmidler indtager placeringen som den dominerende transportmåde i hverdagstrafikken.

Den østrigske trafikplanlægger og -forsker Hermann Knoflacher udtrykker det således⁽⁷⁾: I bybygningen er det ikke det synlige rum men den usynlige tid der holder sig konstant. Den øgede hastighed betyder - på grund af den konstante rejsetid - at vi bevæger os længere omkring, og den forøgede mobilitet indlejres dernæst i de fysiske og samfundsmæssige strukturer. Som vi siger i daglig tale: Verden bliver mindre. Man kan også beskrive problemstillingen med et fagudtryk fra geografien, nemlig "afstandsfriktionen", der beskriver den modstand (i form af omkostninger og besvær) man møder for at overvinde afstande. Afstandsfriktionen bliver stadig mindre, og i følge professor Bent Flyvbjerg fra Aalborg Universitet kan man måske betegne det friktionsfrie samfund som det moderne samfunds ultimative mål⁽⁸⁾.

Problemerne skærpes af at der ydermere er en meget skæv fordeling af adgangen til mobiliteten. Dette gælder selv hvis man nøjes med at se på Danmark, og selvom man ser på børn og ældre, der begge har mindre transport, men uligheden er naturligvis særlig grell i en international sammenhæng. I følge sociologen Zygmunt Baumann er adgang til mobilitet i dag en af de vigtigste faktorer den sociale lagdeling, måske vigtigere end rigdommen i sig selv⁽⁹⁾.

På grund af uligheden er der et mønster hvor de stærke aktører påtvinger de mindre stærke at følge med udviklingen. Den har givet os mulighederne for at være mobile med bilen, men reduceret muligheden for at klare sig uden denne. Vi har hermed et eksempel på det Ivan Illich kalder den moderne fattigdom, nemlig at vi fratages muligheden for at agere autonomt uden om markedet eller statsapparatet.

Konklusion

Udviklingen i dag er kendetegnet ved forskellige onde cirkler. Bilen bruges som middel til at afhjælpe nogle af hverdagslivets trængsler, men samtidig forstærkes disse trængsler. Butiksdøden forøger presset på den enkelte familie for at anskaffe sig bil, men samtidig forøger den øgede bilbrug risikoen for yderligere butiksdød.

Samtidig med at der tales om at vi får mere fleksibel tid på arbejde, går det tilsyneladende i den modsatte retning med fritiden. Om vi har mere eller mindre travlt skal jeg ikke beskæftige mig med, men det er uomtvisteligt at udviklingen i almindelighed - og børnefamiliernes vilkår i særdeleshed - er gået i retningen af mere programsat tid. Og de enkelte programpunkter er typisk forbundet med transport.

Fx skal børnene bringes til alle mulige fritidsaktiviteter i stedet for selv at løbe ud at lege - bl.a. (men ikke udelukkende) fordi de ikke kan lege omkring boligen på grund af trafikken. Forældrene skal måske i fitnesscenter for at holde formen ved lige, fordi de ikke får så meget meget motion i forbindelse med arbejdet. Børnene bliver bragt i skole bl.a. fordi skolevejen er for farlig til at sende dem ud i den på cykel

eller til fods.

Kan der gøres noget?

Der kan rettes mange indvendinger mod ovenstående ræsonnementer. For det første kan man til spørgsmålet, om alt skal omregnes til og opgøres i tid, sige at det mener jeg ikke at det skal. Overvejelserne er alene relevante i forbindelse med handlinger (bilkøb, bilbenyttelse) der udføres med det erklærede formål at spare tid - og i denne sammenhæng udelukkende som "tankevækker". Mange vil sige at dette ikke er relevant for dem. De kan henvise til at de ikke kan gå ned i arbejdstid, eller at de ikke vil gøre det fordi de kan lide deres arbejde. Eller de kan henvise til at mange af de problemerne ikke uden videre falder væk fordi den enkelte opgiver bilen. Og de vil langt hen ad vejen have ret. Men mit sigte er heller ikke at vise at folk handler dumt og at alle problemerne kan løses ved at folk erkender dette og ændrer deres adfærd. Formålet er alene at vise at der - i hvert fald rent principielt - er andre dimensioner af problemstillingen end blot at forsøge at hænge på udviklingens malende gang.

Men kan man så overhovedet gøre noget for at vende udviklingen?

Jeg vil her begrænse mig til hvad der kan gøres med henblik på "min" specielle problemstilling: nemlig at forsøgene på få hverdagen til at hænge sammen tidsmæssigt ved hjælp af bilen måske er kontraproduktivt for mange, og at disse forsøg via trafikens systemvirkninger er med til at stramme trafiksystemets greb om den enkelte yderligere. Jeg skal også præcisere at jeg kun beskæftiger mig med personer der angiver at bil er noget de har mere eller mindre nødtvunget, og at jeg tager denne forklaring for gode varer. I det omfang personer føler sig splittet mellem forskellige forklaringer taler jeg til den side der refererer til tvangen.

Overordnet betragtet skal afstandsfraktionen forøges - først ved at transporten gøres dyrere og ved at fremkommelighed mindskes (eller i det mindste at man holder op med at øge fremkommeligheden). Det nytter ikke at forlade sig på de gode viljer i et samfund der i øvrigt buldrer i retningen af øget transport. Der er også behov for initiativer der understøtter dem der fravælger bilen - fx. støtte til nærbutikker. Det således nødvendigt med initiativer på samfundsniveau for at få vendt udviklingen.

Men det betyder ikke at den enkelte kan læne sig tilbage og vente på at samfundet ændres eller på at politikerne besinder sig. For det første er der behov for politiske og moralsk opbakning til disse samfundsmæssige initiativer. For det andet er der trods alt valgmuligheder også som situationen er i dag. Det er fx svært at forestille sig at der kan udvikles socialt og økologisk bæredygtige løsninger hvis alle kunderne kun er optaget af at vride den sidste discountkrone ud af dagligvaresystemet. Men især er det op til den enkelte at vurdere om man vitterligt hører til dem der ikke har andre muligheder end at anskaffe sig bil - eller om der er andre muligheder.

1.

¹ Ivan Illich: "Energy and Equity". Calder & Boyars Ltd., London, 1974.

2.

² Emin Tengström: "The Use of the Automobile. Its Implications for Man, Society and the Environment". TFB Report 1992:14, Stockholm.

3.

³ Jørgen S. Nørgaard: "Husholdninger og energi". Polyteknisk Forlag, Lyngby, 1979. Kaj Jørgensen: "Transport and Sustainability". Danmarks Tekniske Universitet, Institut for Bygninger og Energi, Lyngby, 1998.

4.

⁴ Andreas Schafer: "The Global Demand for Motorized Mobility". Transportation Research A, Vol. 32, No. 6, pp. 455-477, 1998.

5.

⁵ Bertil Vilhelmson: "Vår dagliga rörlighet. Om resandets utveckling, fördelning och gränser". TFB-rapport 1990:16, Stockholm. Emin Tengström: "The Use of the Automobile. Its Implications for Man, Society and the Environment". TFB Report 1992:14, Stockholm.

6.

⁶ Kaj Jørgensen: "Dagligvaredistribution - struktur og grundlag for modeldannelse". Fysisk Institut, Danmarks Tekniske Universitet, Lyngby, 1995.

7.

⁷ Hermann Knoflacher: "Zur Harmonie von Stadt und Verkehr". Kulturstudien bei Böhmlau, Wien, 1993.

8.

⁸ Jf. indlæg ved "Trafikdage på Aalborg Universitet '98" samt Det Økologiske Råds konference, "Økonomiske styringsmidler i trafikpolitikken", 25. januar 1999.

9.

⁹ Zygmunt Baumann: "Globalization. The Human Consequences". Polity Press, Cambridge, England, 1998.

TEKNOLOGIENS TID

Teknologirådets konference, 17. maj 1999, Borups Højskole

af Ole Thyssen

1. Jeg skal tale om tiden og vil ikke gøre tiden selv til et problem. Jeg vil, naivt, gå ud fra, at tid er noget, man "har", eller ikke har, skønt det er svært at sige hvor man har den eller hvad man har den i, og at "tiden går", hurtigt eller langsomt, selv om den ikke har noget at gå med.
2. Normalt betragtes teknik som fysisk isenkram - redskaber, maskiner, intelligente ting. Men teknik er et alment begreb, som gennemtrænger alle dele af tilværelsen. Der findes materiel teknik. Men der findes også teoretisk teknik, som vi bruger til at tænke med, social teknik, som vi bruger til at organisere og kontrollere, og æstetisk teknik, som vi bruger til at give udtryk og tage imod indryk. Mennesket er *homo faber*, et barn af teknikken, og udvikler på alle områder teknik for at vokse og beherske. Udviklingen af teknik er identisk med udviklingen af menneske og samfund. At sætte den tekniske udvikling i stå er at sætte verden i stå. Selv forsøger på at stoppe teknikken kræver at der udvikles ny teknik - også er udviklingen ikke stoppet, blot ændret.
3. Teknik udvikles for at spare tid. Tidens "for at" er indbygget i al teknik, så man "på ingen tid" kan gøre noget, som før tog lang tid eller var helt umuligt. Teknik er funktionel på den måde, at den inviterer til en sammenligning mellem forskellige løsninger og deres ydeevne. I teknikken stabiliseres forløb, som kan gentages præcist og uden overflødig forbrug af tid.
4. Der er en vision om teknikken, som vi må sige farvel til med samme sorg som vi sagde farvel til barndommens illusioner. Den går ud på, at teknikken står i menneskets tjeneste som et redskab til frihed. Hos Oplysningstidens franske tænkere eller Utilitarismens britiske tænkere læser vi, at plager som fattigdom, sult, uvidenhed, krig og sygdom kan afskaffes med teknikkens hjælp. Ideen om fremskridtet er en idé om en teknik, der aldrig hører op.
5. For snart 50 år, i 1954, siden udgav den franske teknologifilosof Jacques Ellul sin bog om teknikken, **La Technique ou l'enjeu du siècle**. Her beskrev han, hvordan den moderne teknik overskred alle begrænsninger - historiske, geografiske og kulturelle. Han beskrev også, hvordan en teknologisk fornuft gennemtrænger alle dele af samfundet og reelt sætter menneskers frie valg ud af kraft. Vi er indskrevet i teknikken, og bidrager til den, men kan ikke kontrollere den. Teknikken udgør et system med sin egen dynamik og sine egne tvangsformer. Den er nok skabt af mennesker, men gør front og tvinger mennesker ind under sine egne regler. Den kører sit eget løb, sært uafhængig af både gode og onde viljer. Selv om mange hævder, at der i kølvandet på teknikkens uhyre kraft til at skabe rigdom også skabes forarmelse og endda trusler mod samfundets fremtid, så er disse indvendinger sært virkningsløse over for den tekniske fornyelsestvang. Ellul var katolik og havde ingen problemer med at skelne mellem Guds rige og menneskers verden og at udlevere verden til Djævelen. Der er mange som kan bruge teknikken. Men den er en tiger, som ingen kan ride på og styre. Selv de mange forsøg på at kontrollere den bidrager til dens kontrolløse vækst. Allieret med det økonomiske og det politiske system presset det tekniske system ind i alle ind i alle samfundets og sjælens sprækker.
6. Selv om kroppens teknik er udgangspunkt for al teknik, har det tekniske system udviklet sin egen tid og sit eget rum, som er fremmede for mennesker, der ikke kan leve i en verden af nanosekunder og lysår. Teknikken er ikke længere kroppens forlængelse, men har brudt med kroppen. Og mens den

biologiske evolution er nulstillet, synes evolutionen at være overgået til teknikken, som giver løfter eller trusler om at skabe et helt nyt menneske, befriet fra de begrænsninger, som vi indtil nu har forbundet med det at være menneske - psykisk kraft, sundhed og levealder. Måske bliver den menneskelige form en dag historisk forældet.

7. Hos Marx er den teknologiske udvikling selve samfundets udvikling. Selv om den var vævet sammen med klassekampen, så var det hans store vision, at den tekniske udvikling ville sprænge denne antagonisme og blive et redskab, som kunne skabe rigdom for alle. Og rigdom var først og fremmest *tid*, ligesom økonomi i sidste ende var tidsøkonomi og teknik i sidste ende tidsteknik, altså et redskab til at spare tid, altså mulighed for at nedsætte arbejdstiden, så mennesket i den befriede tid kunne udfolde sig som et rigt og alsidigt menneske gennem aktiviteter, der på én gang var leg og forbandet alvor.

8. Hvad er der blevet af denne vision om på én gang at lade teknikken udvikle sig og samtidig at gøre den til et redskab til at befri tiden? Den er, paradoksalt, bukket under for presset fra teknik. For hvert behov som teknikken opfylder dukker der ti nye op, som kræver en ny teknik, indtil mængden af tidsbesparende teknikker lægger tiden under et voldsomt pres. Selv om teknik sparer tid, så tager teknik tid. Hegel, som udviklede én af de første moderne visioner om en fuldautomatisk produktion, bemærkede også, at de borgerlige samfund aldrig bliver rige nok, uanset hvor rige de bliver. Med et borgerligt samfund mente han et samfund, som var drevet af markedets mekanisme. Det betyder også, at et markedssamfund aldrig bliver teknisk mættet, uanset hvor meget teknik det udvikler.

9. Teknikken er, som andre domæner i samfundet, underlagt en tvang til vækst, som forstærkes af, at den indgår i en uheldig alliance med erhvervsfolk, som gerne vil sælge, videnskabsfolk, som gerne vil forske, politikere, som gerne vil styrke landets konkurrenceevne, professionelle, som gerne vil udvide deres kompetente teknik, massemedier, som slår alarm hvis nationen truer med, teknologisk, at sakke agterud, og almindelige brugere, som lærer at erotisere tekniske fornyelser. De forskellige parter er ikke solidariske med hinanden, men kan bruge hinanden til deres egne formål. Alliancen er ikke blot uheldig, men også uovervindelig, eftersom den omfatter alle, nogle endda i flere roller. Moderne samfund selvophidser sig tekniske visioner. Som en konsekvens bliver ideen om at styre eller begrænse teknikken til en naiv græsrodsdrøm. Presset mod vækst er for stærkt. Det næres ikke blot at magtfulde erhvervsfolk og ambitiøse politikere, men også al ganske almindelige menneskers drømme om at få et lidt bedre liv - lidt mere sundhed, lidt mere rigdom, lidt mere status, lidt mere af det hele. Og hertil kræves teknik.

10. Selv om hver teknik sparer tid i forhold til sin forgænger, så sparer hele det tekniske system ikke tid. At udvikle det, opretholde det og bruge det kræver enorme mængder af tid og ender med at lægge pres på tiden, fordi vi kan stadig mere og derfor vil stadig mere. Teknikken er en del af den faustiske stræben, som vi slet ikke kan forestille os en ende på. Hvis behovene var faste, kunne teknikken befri tid. Men da teknikken bidrager til, og bruges til, at skabe behov, så bliver ideen om salig og paradisisk lediggang dæmoniseret. Den befriede tid, som man allerede drømte om i antikken, når teknik som vandmøller kunne overtage møllerens arbejde, er i moderne samfund forvandlet til at arbejdsløses forbandede tid. En hær af dynamiske, forfængelige og knalddygtige professionelle kæmper indædt for at tage tiden fra os alle, når de insisterer på, at vi kan blive rigere, klogere, smukkere og mere effektive ved at bruge netop deres teknik.

11. Så i takt med, at vi sparer mere tid, bliver tiden mere knap, ligesom vi bliver mere syge, jo bedre lægerne bliver til at gøre os sunde, og opdager nye former for uretfærdighed i takt med at samfundet bliver stadig mere retfærdigt. Den tidsfælde, som teknikken fører os ind i, er endnu et eksempel på, at

modsætninger i moderne samfund ikke udelukker hinanden, men kan eksistere side om side og forstærke hinanden, så vi får mere af begge dele: mere tidsbesparelse og større tidspres, mere sundhed og mere sygdom, mere viden og mere uvidenhed ...

12. Da vaskemaskinen gjorde det mere effektivt at få tøjet rent, købte vi mere tøj og øgede kravet til hygiejne. Da bilen og toget og flyvemaskinen gjorde det muligt for os at transporteres hurtigere, opfandt vi utallige nye steder, hvor vi også skulle hen. Da computeren gjorde det lettere at producere og bearbejde information, øgedes kravet til informationens mængde, så der er opstået et veritabelt slagsmål mellem stadig stærkere maskiner og morbide mængder af information. Hertil kommer den teknik, som ikke udviklede sig fra stenalderens simple redskaber, men udviklede sig og tilbød sig fordi den var mulig, såsom fjernsyn og Internet. Og i tilgift til presset fra de mange maskiner og teknikker, som kælent byder sig til og både vil erobre vor tid og befri den, kommer tidspresset fra det arbejde, som skal til for at tjene de penge, som er nødvendige for at købe de tidsbesparende maskiner.

13. Hvad skal det ende med? Da den tekniske evolution ikke er båret af fornuft og ikke står til tjeneste, er spørgsmålet umuligt at besvare. Det tekniske imperativ siger, at alt hvad der kan gøre skal gøres. Og vor nysgerrighed og grådighed er stor nok til, at det formentlig vil ske. Enhver grænse vil blive overskredet, fordi der ikke er nogen steder, hvor engle ej tør træde. Og da teknikken bidrager til at skabe stadig nye behov, og hermed at ændre både de spørgsmål, som kan stilles, og de svar, som er mulige, vil det være halsløs og hovedløs gerning at spå om fremtiden eller hengive sig til den gamle drøm om en teknisk utopi. Teknikken ændrer de præmisser, som gør både spørgsmål og svar mulige. Med disse ord erklærer jeg fremtiden for åben. Jeg vil gøre det i al hast, fordi tiden er knap. Og det vil den nok fortsætte med at være.

Näringslivet utnyttjar inte våra resurser!

Björn Rosengren & Co har som uppgift att skapa tillväxt i det nya informationsbaserade näringslivet.

I debatten talas det mycket just nu om vilka villkor som gynnar Sveriges tillväxt i informationssamhället. Hur ska vi kunna skapa gynnsam tillväxt för de kunskapsintensiva företagen i det nya informationssamhällets ekonomi? Tillgång på riskkapital och förändring av skattereglerna för bla dubbelbeskattning har näringslivet själva lyft fram. Det är helt riktigt, dessa är några av de saker som måste förbättras.

Men debatten tycks missa en väsentlig faktor: Uthålliga intäkter genereras minst lika mycket av det intellektuella kapitalet som av det finansiella kapitalet.

Tyvärr uppvisar det svenska näringslivets en oförmåga att använda landets intellektuella kapital till fullo

De flesta är ense om att värden i kunskapsindustrin byggs upp av det intellektuella kapitalet. Medarbetarnas kompetens är den huvudsakliga värdeskapande resursen i informationssamhällets ekonomi. Det intellektuella kapitalet, hjärnmyntet om man så vill, är informationssamhällets egentliga valuta.

Förmågan att attrahera och behålla kompetens är det långsiktigt viktigaste konkurrensmedlet för ett kunskapsföretag idag. Ändå är det svenska näringslivet mycket dåligt på detta, jämfört med andra länder. Det rekryterar nämligen nästan uteslutande ifrån ett underlag som består av 50% av det tillgängliga intellektuella kapitalet på marknaden.

Av de hundra största företagen i Sverige är det endast 22% som överhuvudtaget har någon kvinna med i sin styrelse. Resten av styrelserna utgörs helt och hållet av män. Jämför detta med USA där 95% av styrelserna i de hundra största företagen har en eller flera kvinnliga ledamöter.

Ibland hör man argumentet att det beror på att kvinnor skulle ha sämre självförtroende eller inte lika "vassa armbågar" för att ta sig fram, prioriterar annorlunda i livet etc. Samtidigt vet vi att det amerikanska arbetslivet i de flesta avseenden är både tuffare och hårdare än det svenska. Om denna uppfattning om kvinnor vore sant, skulle ju statistiken vara den omvända.

De 500 största koncernerna i Sverige omfattar 1000 företag. De 1000 verkställande direktörer som leder dessa företag utgörs av 986 män och 14 kvinnor! Snedfördelningen är i det närmaste kriminell.

Vi kan i denna debattartikel ändå bortse från de moraliska aspekterna och nöja oss med att konstatera att den mansdominerande ledarskapskultur som råder i det svenska näringslivet utgör ett allvarligt hot mot vår konkurrenskraft på en marknad där tillgången på intellektuellt kapital utgör basen. Så länge näringslivet endast utnyttjar 50% av resurserna, får vi mycket svårt att konkurrera med länder som inte lider av samma förlegade ledarskapskultur.

Vi kan alltså rent principiellt bortse från detta som en jämställdhetsfråga och nöja oss med att konstatera att det är en lönsamhetsfråga.. Risken för motstånd blir förhoppningsvis mindre då.

Näringslivets intresse att ta itu med med problemet är inte direkt imponerande. En enkät om kvinnligt

ledarskap utskickad till ett antal verkställande direktörer fick en svarsfrekvens om ca 7%. En annan enkät till som handlade om klädesnormer och slipsfärger i näringslivet fick en mångdubbelt högre svarsfrekvens. Det är en prioritering som inte känns särskilt hoppingsivande.

Vi tror att den politiska visionen kring Sveriges inträde i informationssamhället också måste omfatta en omprövning av det gamla industrisamhällets syn på chefsskap och ledarskap. Den svenska skolpolitiken måste i mycket större grad fokusera på att introducera informationsteknologin på ett könsneutralt sätt till eleverna. Ledarskapsutbildningarna måste visa att det nya ledarskapet inte formas av enbart manliga normer.

Näringslivet måste ta sitt ansvar och se till att ha även kvinnliga kandidater till chefsposter. Kompetensen måste sen naturligtvis avgöra.

Framförallt måste näringslivet inse att det inte enbart är av jämställdhetsskäl som en förändring måste komma till stånd. Det handlar om vår förmåga att konkurrera i informationssamhällets ekonomi, och begränsar vi våra resurser till 50% av de tillgängliga resurserna, kan vi aldrig hoppas att konkurrera på den nya globala marknaden.

Rosengren & Co arbetar med att öka potentialen för det svenska näringslivet på den globaliserade marknaden. En större potential än de hittills underutnyttjade 50% av det intellektuella kapitalet torde vara svårt att hitta.

hoppas Rosengren & Co kan presentera några konkreta förslag för att komma tillrätta med detta problem.

Christer Sturmark

Christer Sturmark är IT-specialist, författare och IT-politisk debattör. Han är tillsammans med Jan Carlzon grundare till Internetföretaget Cell samt ledamot i IT-företagens Internetråd.

Se mere på www.sturmark.se

Onsdag den 26. maj: Arbejdstiden som problemfelt

Sammenfattet af Christina E. Gadiél

Helle Holt: AMellem arbejde og familie@

Det er konflikterne mellem familie og arbejdsliv, der optager Helle Holt, som henviser til den amerikanske arbejdslivsforsker Arlie Hochchilds bog *The Time Bind*, en bog som bygger på en case-analyse af en amerikansk virksomhed, hvor småbørnsforældrene, trods tilbud om nedsat arbejdstid, ikke benyttede sig af muligheden. Herefter spørger Helle Holt, om vi overhovedet er interesseret i at arbejde mindre. Hochchild konkludere, at arbejdet er blevet der, hvor vi henter anerkendelse, bliver stimuleret og har tid til en sludder med kollegerne. Mens familien er kilde til evig frustration. Der er tiden knap. Børn og ægtefæller er utilfredse, og der er masser af kedeligt, praktisk arbejde.

P.g.a. de lange arbejdstider er familielivet over tid blevet udtømt, mens arbejdslivet har overtaget al respekt - mange steder er hjemmene blevet arbejde, mens arbejdet er blevet hjemmet. I starten anså man ubalancerne mellem arbejdsliv og familieliv som individuelle problemer - i dag kan man se at lokalsamfundene er blevet tømte for folk, mens hjemmene er blevet forældreløse og ubalancerne er blevet et problem på samfundsplan.

Man skal også huske, påpeger Helle Holt, at udviklingen af arbejdsmarkedet, (med godt arbejdsmiljø, flextid, kondirum m.v.) ikke er til for styrkelsen af den enkelte arbejders livskvalitet, men på betingelse af kapitalens luner - jo bedre vi har det på arbejdspladsen - jo mere og bedre vil vi arbejde.

Desuden er der kommet et nyt forhold til arbejdet i kraft af den øgede fleksibilisering, som vi skal være opmærksomme på. I dag arbejder vi ikke nødvendigvis under klassiske arbejdsforhold, hvor vi får løn for de fastsatte antal timer (hvor præstationskontrollen bliver erstattet af tidskontrollen), vi er på arbejdspladsen, tværtimod forventes det af os, at vi sælger vores sjæl og står til rådighed døgnet rundt i kraft af udviklingen på IT-området.

Derfor er det spændende med en debat, afslutter Helle Holt - for det er vigtigt at se på, hvordan vi får udviklet ikke kun arbejdslivet, men også familielivet - hvordan får vi udnyttet de menneskelige ressourcer, der ligger i familien? Det vi fremover skal koncentrere os om er hvordan vi sikrer, at arbejdet ikke kommer på bekostning af familielivet.

Sanne Ipsen: AEr fleksibilitet svaret på de vigtige dilemmaer om arbejdstid?@

Sanne Ipsen gør ligesom Helle Holt opmærksom på, at fleksibilitet på arbejdsmarkedet ikke kun er for arbejderens bedste, for selv om den klassiske arbejdstid bliver opfattet som en klods om benet af mange, så er det også en beskyttelse af arbejderen mod at komme op og arbejde 12 timer om dagen.

Sanne Ipsen refererer til den amerikanske sociolog Richard Sennet og hans bog *The Corrosion of Character*, hvor han har beskrevet konsekvenserne af det, han kalder fleksibel kapitalisme. Den fleksible kapitalisme ændrer menneskets karakter og tidsopfattelse. Sennet betragter fleksibilitet på følgende måde: Ordet indeholder to bevægelser: En er at tilpasse sig og efterkomme krav. Den anden er at finde tilbage til sin udgangsposition. Flexibilitet på arbejdsmarkedet giver ikke mulighed for at finde tilbage til sig selv, mener Sanne Ipsen.

Når man arbejder mod en deadline som man typisk gør ved Aspændende og ansvarsfuldt arbejde@, bliver det hurtigt til, at man knokler døgnet rundt, derved bliver det ikke til arbejdsfrihed, men til at arbejdet kommer til at lægge sig som en struktur om hele vores liv, hvor man aldrig rigtig har arbejdsfri. Som arbejdsgiver er fleksibilitet en fordel - det betyder jo, at man ikke behøver at planlægge arbejdet, fordi arbejderen tilpasser sig arbejdet v.h.a. udsving af arbejdstiden.

Nogle arbejdere oplever fleksibilitet på arbejdsmarkedet som en måde, hvorved man lettere Akan binde ender sammen@ og at døgnet Abliver længere@. Men fleksibilitet kan også signalere mange krav - og have den indbygget fare, at arbejdslivet kommer til at overskygge alt andet i tilværelsen. Samtidig risikerer vi at få et meget fragmenteret liv, hvis vi hele tiden skal være fleksible, have kontrol over alt i tilværelsen og være aktive og engagerede i alt, hvad vi omgiver os med. Herefter må man spørge om det er livet, der har kontrol med os eller omvendt? slutter Sanne Ipsen.

Steen Daugaard: AArbejdstid og prioriteringer i velfærdssamfundet@

Steen Daugaard gør opmærksom på, at det indbefatter konsekvenser at få mere fri for arbejde - og at der ligger samfundsøkonomiske Anaturlove@ til grund for dette. Han påpeger, at han ikke vil sige noget om vi skal arbejde mere eller mindre, men noget om at valg og prioriteringer har en konsekvens i velfærdssamfundet.

De sidste 40 år er arbejdstiden blevet sat ned med 25%, til gengæld er vi 20% flere i den erhvervsaktive alder, hvilket vil sige, at de timer vi har sat til ved mindre arbejdstid, har vi fået ved, at flere er kommet på arbejdsmarkedet.

Men befolkningsudviklingen vender nu, hvilket vil sige, hvor den før var positiv i forhold til samfundsøkonomien, går den nu nedad - hvilket betyder, at der vil være færre, som arbejder, derfor vil der blive indbetalt mindre i skat, hvilket igen betyder færre midler til den offentlige service.

Ud fra denne logik, argumenterer Steen Daugaard, at det ikke kan lade sig gøre med nedsat arbejdstid, hvis vi fremover ønsker at bevare vores velfærdssamfund og de ydelser den bibringer os på nuværende tidspunkt.

Jesper Jespersen: AArbejde og Velfærd - er nok ved at være nok?@

Jesper Jespersen ser ikke så negativt på samfundets udvikling, men er tværtimod forundret over, at så meget kan lade sig gøre i vores velfærdssamfund. Han mener også, at vi kan dreje samfundet væk fra både Anaturlove@ og Aøkonomiens jernlove@ - men mener derimod, at vi lever i et plastisk samfund.

Jesper Jespersen påpeger, at i løbet af de sidste 100 år er vores materielle velstand steget cirka 7-8 gange - og spørger dernæst om vi skal være bundne af den udvikling? Skal tingene nødvendigvis være 8 gange Abedre@ om 100 år?

Man anser generelt et velfungerende samfund som et samfund, som bliver rigere og rigere, men er der ingen omkostninger ved denne udvikling? Jo, eksempelvis er der miljøomkostninger. Hvorfor ikke fremover benytte produktivitetsudviklingen til at skåne miljøet? Hvornår er Anok@ nok? Kun fantasien og politikerne sætter grænser for, hvordan vi kan udnyttet det potentiale, der ligger til rådighed i vores

samfund, slutter Jesper Jespersen.

Gustav Bunzel: A Kan (løn)arbejdet afskaffes? Kan salariseringens civilisatoriske katastrofe genoprettes?@

Hvilke livsbetingelser skal arbejdet frembringe af forbrugsmuligheder? således starter Gustav Bunzel sit oplæg - for siden at understrege, at der ikke findes love, men logikker, når man taler om samfundets indretning.

A Titlens første spørgsmål kan ikke besvares. Der forefindes ingen teori, der kan begrunde ophævelsens mulighed. Men dette giver ingen begrundelse for ophævelsens umulighed.@

Og Gustav Bunzel forsætter: A Denne manglende kritiske undersøgelse, beforder den almindelige ubegrundede antagelse, at arbejde skulle være en almen ahistorisk kategori, der forefindes til alle tider i alle samfund. Som hurtigt fører til den ligeledes ubegrundede påstand, at arbejdet skulle være en nødvendighed. En påstand, der er yderst velegnet til at indvikle spørgsmålet i en pligtmoralisme. Hvor alle, og jeg mener vitterligt alle, religiøse og næsten alle politiske retninger hylder arbejdets dyder. Som medstifter i 1977 af Sammenslutningen af Bevidst Arbejdssky Elementer, udgør jeg en af disse få politiske undtagelser. Hvad Jacob Haugaard måtte have lavet siden 1980, har jeg ikke skyggen af andel i, blot til orientering.@

A Denne næsten altomfattende hyldest til arbejdet udgør formodentligt det globale menneskesamfunds alvorligste brist i selvforståelsen.@ konkluderer Gustav Bunzel og forsætter A Jeg har ofte fremført påstanden, at arbejdet udgør den alvorligste trussel mod alt levende på kloden... At arbejdet også resulterer i meget andet end trusler, ophæver ikke truslerne... Alles liv forudsættes af andres arbejde. Ingen kan klare sig selv. Men samtidigt frembringer arbejdet også de væsentligste trusler, menneskelivet står overfor.@

A Jeg har ofte stillet mine omgivelser spørgsmålet, hvad er arbejde. De fleste har opgivet at besvare...@ forsætter Gustav Bunzel. A I betydningen, hvad man gør for at tjene penge, har arbejdet aldrig været mere omfattende end nu, hverken absolut eller relativt.@

A Den eksisterende produktivkraft og arbejdstid ville være tilstrækkelig til at frembringe rige livsbetingelser for alle under humanøkologisk gunstige vilkår, blot teknologi og forvaltning blev indrettet herpå. Endnu vides ikke, hvorledes menneskene bør indrette deres globale økonomiske forvaltning... Men med monetariseringens udbredelse umuliggøres nonmonetær økonomi som andet end et stadigt svindende residuum kaldet husholdning.@

A En god økonomi er en økonomi, der forsyner mennesker med gunstige livsbetingelser. Den kapitalistiske markedsøkonomi kan ikke forsyne alle med tilstrækkelige pengeindkomster. Mennesker, som markedet ikke forsyner med pengeindkomster, må enten gå til grunde, forsyne sig kriminelt eller forsynes med pengeindkomster af den beskattende stat.@

A Kapitaliseringen og salariseringen frembringer altså på en gang mulighed for umådelig rigdom for alle, fattigdom for mange og økologisk destruktion af naturrigdomme. Og en krig hvis destruktivkraft er proportional med produktiviteten og den profitable opfindsomhed.@

Derfor konkluderer Gustav Bunzel at: A Arbejde er en omkostning i menneskelig levetid, der skal

mindskes. Stigende produktivitet kan medføre både voksende rigdom og mindsket arbejdstid, som er en anden form for rigdom. Tilsyneladende kan man altså opstille en generel målsætning: Højere lønninger, højere profit, større statslige skatteindkomster, højere overførselsindkomster og mindsket kriminel økonomi. Og mindsket gennemsnitlig arbejdstid. Alle målsætninger kan efterstræbes på en og samme tid, ja kan kun efterstræbes maksimalt, hvis alle efterstræbes samtidigt. @

Tirsdag den 18. maj: Er travlhed et problem?

Sammenfattet af Christina E. Gadiél

Ida-Elisabeth Andersen: Hvor travlt har vi?

ANår vi nu indfører mere og mere teknologi i produktionen og dagligdag - og mangedobler produktiviteten, - nogen taler om en 16-dobling af produktiviteten pr. arbejdstime over de sidste 150 år! - Når nu vi gør det, netop med den begrundelse, at det sparer tid - hvordan kan det så være, at det ikke resulterer i en masse fri tid. Masser af tid hver dag som den enkelte frit kan disponere over?@ Således indleder Ida- Elisabeth Andersen sit indlæg i sin søgen efter sammenhængen mellem tid, arbejde, teknologi og travlhed.

AHvordan kan det være at - manglende sammenhæng i livet - og især mellem arbejdsliv og familieliv - er så stort et problem for så mange mennesker? Og hvordan kan det være at så mange mennesker går og sukker efter pauser - efter tid til at tænke over tilværelsen og meningen med det hele - og så mange børn går og sukker efter mere tid - sammen med deres forældre?@

Ida-Elisabeth Andersen konstaterer, Aat vi er ude i en svær balancegang mellem den enkeltes egne valg - og så de samfundsmæssige rammer for det. Måden vi bruger tiden på - hænger sammen med forholdet mellem det individuelle og det samfundsmæssige - og kan ikke forenkles til nogen af delene.@

AHvad er det så vi har så travlt med? - eller - hvad laver vi når vi har travlt?@ Her nævner Ida-Elisabeth Andersen flere facts om det danske arbejdsmarked og udviklingen af denne - herunder: A78% af den voksne befolkning i Danmark er erhvervsaktiv - til sammenligning er gennemsnittet for EU 60,5%. Den høje erhvervsfrekvens i Danmark skyldes især kvindernes indtog på arbejdsmarkedet efter 1950 - og det er især erhvervsfrekvensen for kvinder mellem 25 og 44 år, som er steget i denne periode. Mens familiens samlede brug af tid til erhvervsarbejde og transport er steget fra 50 til 83 timer ugentligt siden 1959.@

Hvad angår tidspolitik har der: Aværet ført en tidspolitik, som har haft til formål at gøre det lettere at vælge at gå på arbejde - og som har medvirket til at intensivere den periode i livet, hvor den enkelte er på arbejdsmarkedet. Til gengæld er denne periode så noget kortere end den var for 50 år siden.@

AUdover reguleringer af arbejdslivet - og tilvejebringelse af pasningsmuligheder - har denne tidspolitik også bestået i skatteregler, transportfradragregler, lukkelov og åbningstider - byplanlægning m.v..@

Men hvor travlt har vi så?, spørger Ida-Elisabeth Andersen og fortsætter: ADet er faktisk svært at besvare spørgsmålet Ahvor travlt har vi@ - uden at tage moralsk stilling til hvad det er godt - og skidt at bruge tiden på. Der er prioriteringer og værdier inde i billedet.@

ALigesom der er når vi snakker om hvad der er spild af tid - og hvad det er vigtigt at bruge tiden på. - Det er nok derfor det måske ikke bliver så nemt at blive enige om noget så indviklet som mål og midler i en fremtidig tidspolitik. Men hvis vi nu kunne blive enige om nogle ting, som i hvert fald må anses for spild af tid - eller som vi bestemt mener, at der skal være tid til i fremtiden,@ slutter Ida-Elisabeth Andersen A så kunne vi jo starte der og se hvad der kan gøres ved det - og så har vi allerede nogle elementer til en tidspolitik.@

Arno Victor Nielsen: Travlhedens historie

Livet er for kort til lange forklaringer, således indleder Arno Victor Nielsen sit indlæg og fortsætter: AAlle klager over, at tiden er knap og tempoet skruet i vejret. Det er virkelig tidens trend... Og det er jo en udbredt opfattelse, at vi ikke havde så travlt tidligere, ja, at vi i en ikke så fjern fortid overhovedet ikke kendte til travlhed.@

AMåske fik vi først travlt, da kapitalismen gjorde sit indtog. Da tid blev til penge. Måske var det først med industrialismen, at vi fik travlt... men måske er det først nu med informationssamfundet, hvor vi kan ophæve tid og rum og være allestedsnærværende på internettet, at travlheden for alvor plager os?@

AIntentionen i næsten al tidsfilosofi er at redde tiden fra at blive stykket i tidsrum... i dag lever vi i en planetarisk tidsalder. Det begyndte med Amerikas opdagelse og er endt med globaliseringen og internettet. Den gamle angst for det tomme rum er i vor tid blevet til angsten for det overfyldte rum.@

ADet nye er slet ikke, at vi har travlt@ fortsætter Arno Victor Nielsen. ADet nye er snarere, at travlheden nu kan forklare så meget. Siden tidernes morgen har menneskene haft travlt, for tiden er knap. Og tiden er knap fordi livet er kort. Havde vi uendelig med tid, kunne vi ikke spille tiden, for der ville være nok af den... Vi kommer for sent ind i verden og forlader den for tidligt.@

Arno Victor Niensens tese er derfor: AAt når det i dag hører til tidens tendens at klage over stress og travlhed, så klager folk ikke bare over, at tiden er knap og livet er for kort. De ombenævner et meningstab til tidstab og anklager så denne mangel på tid for at være sygdomsfremkaldende. Og diagnosen hedder stress. Stress er en lidelse, vi alle forbinder med tid. Vi bliver stressede, når tiden er knap, og når tiden går op i fart. Men vi bliver også stressede, når vi ikke kan få tiden til at gå.@

AI dag må stress betegnes som en folkesygdom. Og vi stiller selv diagnosen. Næsten alt kan forklares eller undskyldes med henvisning til stress. Stress er meget mere end en psykosomatisk lidelse. Netop fordi diagnosen er så vag og udflydende, kan den betegne alt lige fra røde knopper over psykisk udbrændthed til et dårligt arbejdsmiljø og et sygt samfund.@

Og Arno Victor Nielsen slutter: AHavde vi ikke diagnosen stress, ville vi virkelig få stress - aldrig har så lidt forklaret så meget for så mange...@

Frederik Dessau: AHvad er ingenting værd?@

ADen kinesiske visdomsbog om alting og ingenting fortæller om, hvordan man fremstiller et hjul, man samler et vist antal eger i et nav og det er hullet i dette nav, der gør hjulet anvendeligt som hjul, hvilken lærdom kan man så udtrække af det? Ja, at det som ikke er der kan være til lige så stor nytte, som det der er der.@ Således indleder Frederik Dessau sit oplæg om pausens betydning.

AEn pause for eksempel, den er jo ikke noget i sig selv, man kan kun tale om en pause, når der er gået noget forud og der kommer noget efter, men pausen er ingenting. Pausen, det er så det der sker, eller ikke sker indtil det der er, er holdt op, går i gang.@

AMen en pause er ingenting i sig selv. En pause afbryder den faste forbindelse, der skal være mellem en årsag og dens virkning... En pause er ligesom frihed, som også kun kan defineres som noget der ikke er der - fri, når man ikke er bundet af noget eller nogen. Tomhed kan også være fylde og en pause kan

således være der hvor det væsentlige sker.@

APausen er også til at besinde sig i, når man haster fra den ene aktivitet til den næste uden ophold, så kunne det let blive på bekostning af eftertanken, som jo i forvejen alligevel altid kommer for sent@.

Om en tidsmyte, som ophæver pausens betydning siger Frederik Dessau: AAF alle vulgærer tidsmyter, da er den platteste og mest vulgære, den der blev lanceret af Benjamin Franklin, da han sagde, at tid var penge. Myten blev grundlaget for industrialismen og fik noget der skulle ligne et videnskabeligt alibi, da en anden amerikaner Frederik Taylor gav sig til at eksperimentere med arbejdstid og arbejdere. Hans konkrete resultater og hans bog om scientific management er glemt for længst. Men hans ideer om tiden, som den alt afgørende faktor i en arbejdsproces gennemsyrrer hele vores moderne forestillingsverden.@

Til sidst spørger han: AHar vores forøget muligheder for at kommunikere med hinanden også forbedret vores evne til det? Og er behovet for det, vokset i takt med mulighederne? Vi kan komme i kontakt med hele verden via en computer, ideelt set kunne det indebære en geografi- og tidsløst fællesskab, som alle i princippet kunne indgå i. Det er den ideelle forestilling.@ Men forholder det sig sådan?

AHensigten eller formålet med den moderne informationsteknologi er velment, men i et af sine vågne øjeblikke kan man øjne en risiko for, at man kan komme til at tingsliggøre mennesker, hvad der måske ville være den største fare for en kultur, der ellers har bragt så mange gode ting med sig.@ slutter Frederik Dessau.

Elsa Bach: Sidste nyt fra stressforskningen

ANår vi diskuterer stress og arbejdsliv, så må vi tage udgangspunkt i, at Danmark er på vej til at blive et sevice samfund. Vi udfører tjenester for hinanden - og vi gør det for penge.@ således indleder Elsa Bach sit indlæg, som handler om arbejdsmiljøet og helbreds-konsekvenser for den enkelte.

Her nævner Elsa Bach 5 faktorer, der giver stress og dårlig trivsel på arbejdet:

1. Manglende indflydelse (på egen arbejdssituation)
2. Manglende social støtte (fra ledelse og kolleger)
3. Manglende mening i arbejdet (formål og sammenhæng)
4. Manglende forudsigelighed (informationer og tryghed)
5. For store eller for små krav (kvalitativt eller kvantitativt)

Det er altså mere væsentligt med indholdet i arbejdet end mængden af arbejde.

Hvis vi skal arbejde mere, opstiller Elsa Bach 4 punkter til hvordan dette kan lade sig gøre:

6. Længere tid (flere timer/uge eller blive flere år på arbejdsmarkedet)
7. Bestille mere, når vi er på arbejde
8. Arbejde på skæve arbejdstider
9. Mindre transporttid (hjemmearbejde)

I øvrigt er det sådan blandt danske lønmodtagere, Aat stressrelaterede sygdomme, som mavekatar, mavesår og blodprop i hjertet har en meget markant social gradient, idet det især er grupper med kort

uddannelse og lille indflydelse på deres arbejdssituation, der bliver ramt.@

Afslutningsvis pointerer Elsa Bach, Aat når vi diskuterer arbejdstid og dens indflydelse på trivsel og helbred, så må vi tage hensyn til, at konsekvenserne er vidt forskellige for forskellige grupper på arbejdsmarkedet, fordi de andre arbejdsmiljøfaktorer er forskellige for forskellige jobgrupper.@

Thomas Milsted: ADet stressede børneliv@

Thomas Milsted anser stress for værende et problem i samfundet og påpeger, Aat der i dag findes utrolig mange stressede børn. Børn fungerer ikke i forhold til tid, de opererer ikke på samme måde som voksne med en tidsramme - derfor må vi møde børnene, hvor de er. Det giver for eksempel ikke mening for et barn at få bygget et sandslot på 5 minutter, det er processen der her er det væsentlige - ikke resultatet, der tæller på tid.@

Allerede i graviditeten kan børn cope med stress, men hvis barnet tidligt har været omgivet af Afor meget@ stress, kan det senere få svært ved at håndtere stressede situationer. I barndommen kan stress udarte sig som for eksempel eksem, adfærdsproblemer eller lav irritationstærskel.

Det handler om, hvordan man opfatter det man laver, selv arbejder Thomas Milsted 80 timer om ugen og har 4 børn, men alligevel føler han sig aldrig stresset. Stress kan både opfattes negativt, hvor det nedbryder immunforsvaret - og positivt, hvor man oplever øget kreativitet, præstationsevne og hvor det styrker immunforsvaret.

Her skal man så huske, at der er ikke to børn, som oplever tingene ens, hvert barn har sin tærskel. Når man er pressede eller føler os forfulgte har man ikke tid til at reflektere - pausen er meget vigtig, vi har simpelthen brug for tiden til at reflektere. Derfor skal vi sørge for at børnene får en høj følelsesmæssig kompetence, så barnet har de fornødne redskaber til at mærke dets egne behov - så vil man ikke opleve situationen eller tiden som et problem, slutter Thomas Milsted.

Lars Dencik: ABørnenes Tid@

Lars Dencik er generelt optimistisk omkring børns vilkår i dag og påpeger, at i den senmoderne tid er det blevet rimeligt at være barn, men forandringshastigheden er stor. Man må være indstillet på at omstille sig - en situation, som kræver man er i bevægelse.

Endvidere påpeger Lars Dencik, at mens vores bedsteforældre brugte 18 % af deres livsstad på arbejde, bruger vi i dag kun 9-10% - resten går til ferier, fritid, pension o.s.v. Vi har også fået det nemmere på hjemmefronten, hvor teknologiseringen af husholdningen har gjort, at vi bruger mindre tid til det huslige arbejde end tidligere. Og selvom det lyder foruroligende i dagens Danmark med det høje skilsmisse antal, så er der faktisk færre børn i dag, som mister en forældre p.g.a. skilsmisse end for 70 år siden, hvor forældre døde i langt større antal end i dag. I dag har vi endvidere fået et stærkt intimiseret faderskab, så hvis vi skal se på børnenes tarv i historisk perspektiv har børnene fået det bedre og bedre.

Noget som vi voksne dog skal blive bedre til er, hvordan vi præsenterer voksendommen for børnene. Vi skal ikke præge dem med billeder af en forfærdelig fremtid, men give dem troen på, at de kan leve op til en værdig tilværelse. Børn vil anskue fremtiden ligeså stresset og uoplagt som de voksne, hvis det er det

de hele tiden får at høre.

Derfor konkluderer Lars Dencik, at en voksen indsats er enorm vigtig: Vi skal spørge os selv som voksne: AHvorfor er dette godt for os børn?@. Vi skal forberede børnene så godt som muligt, så de kan mestre deres kommende livsbetingelser, de skal gøres kompetente - ellers svigter man dem. Børnene skal en dag blive myndige borgere, hvis vi ruster dem godt vil de kunne klare udviklingen og livet og se tilværelsen som en udfordring. Hvis de derimod ikke er klædt på til livet, vil de have en oplevelse af ikke at kunne mestre livet og få stress.

Mandag den 31. maj, Tidspolitikken

Sammenfattet af Christina E. Gadiél

Mogens Lykketoft: A Skal vi arbejde mere eller mindre? @

A De fleste mennesker har opfattet A Arbejde og Service @ som noget, hvor de der arbejdede mest, skulle arbejde mere - det ville være dumt... @ starter Mogens Lykketoft. Men vi må også se i øjnene, at fremtiden vil være anderledes end fortiden. Kvindernes udmarch på arbejdsmarkedet medførte også en industrialisering og institutionalisering af de opgaver de tidligere udførte i hjemmene. Det har blandt andet betyder et stadigt stigende behov for omsorgs- og socialarbejde, som har været medvirkende til en fordobling af skatten. De to bevægelser kan ikke gentage. Derfor må vi planlægge fremtiden anderledes. Fra 1970'erne blev det nærmest en borgerpligt at forlade arbejdsmarkedet når man var 60 år, dette vil også i fremtiden være anderledes. Det kan ikke lade sig gøre med flere og flere ældre og samtidig færre og færre på arbejdsmarkedet, hvis man samtidig ønsker et uændret velfærdsniveau.

Hvis vi skruer skatten i vejret, vil der være endnu flere, som foretrak fri tid, fremfor at give sin tid til staten. Man kan mene, at det er ok, at velfærd privatiseres - det mener Mogens Lykketoft dog ikke - for da vil man sætte de yderste 10-20% af befolkningen endnu længere ud i grænseområderne. Så selv hvis civilsamfundet fik en større rolle, ville det ikke være løsningen på de ligninger vi skal have til at gå op.

Sammenhængene er mere tricky end som så - det handler om at gøre sig klart som samfund og nation, at man i dag kun arbejder fra man er sidst i 20'erne til begyndelsen af 60'erne, men alligevel bruger den offentlige service livet igennem - en service, som er afhænger af skatterne.

Pointen er, at hvis vi skal blive ved med at forkorte livsarbejdstiden - udelukker vi muligheden for at der er en velstand som kan omfordeles til de grupper som trænger. Samtidig mener Mogens Lykketoft, at der ikke skal være alt for store mellemrum mellem uddannelse og arbejde - for i de lange pauser er der mange, som faktisk taber viden. Måske kunne vi forene noget mere samfundsnyttigt med det at rejse - for eksempel som led i en uddannelse. Derved vil vi hurtigere få de unge ud på arbejdsmarkedet og der ville på længere sigt opstå en bedre balance mellem arbejde og service, slutter Mogens Lykketoft.

For regeringen står valget således meget klart mellem et samfund med råd til de kendte velfærdsstatsydelse til alle, og et A ferie-orlov-sabbat-samfund @. - Lykketoft afviser at regeringens bestræbelser, som fremlagt i finansministeriets udspil A Arbejde og Service @ behøver at komme i konflikt med børnefamiliers behov for mere tid med børnene. Det må kunne lade sig gøre at finde måder, hvorpå alle behov kan tilgodeses.

Jann Sjursen: A Skal vi have en tidspolitik? @

A Tid er blevet en mangelvare @ siger Jann Sjursen, men det skyldes, at vi er for dårlige til at prioritere. A Det ville være en gavnlig og meget lærerig øvelse for os alle sammen, hvis vi aflagde talemåden A Jeg har ikke tid @ og istedet vænnede os til at sige: A Jeg har valgt ikke at prioritere!... For at prioritere er det nødvendigt at være bevidst om, hvilke grundlæggende værdier, man skal prioritere ud fra. Det gælder også inden for et af de allermest påtrængende tidspolitiske problemer, nemlig forholdet mellem arbejdstid og familietid. @

A Mange ting ville se anderledes ud, hvis vi prioriterede vores tid på anden vis - nemlig børnevis!

Familien er samfundets grundpille - det kraftværk, hvorfra den enkelte og fællesskabet får energi. Det er i de nære sociale fællesskaber som familien, at tætte bånd knyttes mellem mennesker. Det er i fællesskaber at tiden får mening og giver livet mening. - Samfundet braser ganske enkelt sammen, hvis familierne ikke fungerer. @

Derfor foreslår Jann Sjurson, at de enkelte familier får mere valgfrihed fremover: ASådan, at de forældre, der ønsker mere tid sammen med deres børn, også får mulighed for at få det. Småbørnsforældre, der gerne vil have deltidsarbejde, så deres børn ikke behøver at være i daginstitution hele dagen, skal have ret til det. De forældre, som ønsker at få deres børn passet, skal være sikker på at det sker i institutioner, hvor der er plads til fysisk udfoldelse. @

ARammerne kan blive bedre alene ved, at summen af penge til børnefamilierne omfordeles til fordel for de forældre, der vælger tid til børn - hvis der absolut skal være udgiftsneutralitet. Ved f.eks. at lade penge følge barnet. @

APrioritering af tid og mål forudsætter en beslutning om, hvilke livsværdier, der skal være mine, og i videre perspektiv samfundets. Ingen kan nemlig leve med at skulle gennemtænke for og imod helt fra grunden i alle livets valgsituationer. Derfor er vi nødt til at reducere mængden af valg, bundte dem. Det kan vi kun gøre ved at vælge nogle overordnede principper, nogle livsværdier, som vi lader være styrende for os til daglig. Disse værdier er meget vigtige. For det er dem, der tilsammen danner vort samfunds kultur og dermed konstituerer samfundet - giver os identitet. @

ANetop derfor har Kristeligt Folkeparti forsøgt at få nedsat en værdikommission, der efter norsk forbillede kunne sætte gang i den folkelige debat om livsværdier@ En idé som ikke vandt den fornødne opbakning i Danmark, men hvor det alligevel Agælder om at være kreativ i forsøget på at styrke den folkelige værdidebat. @

Kristian Jensen: AStat, marked, civilsamfund - hvor skal kampen om tiden udspille sig?@

ADa jeg først hørte om projektet og især den politiske vinkel om, hvorvidt Folketinget skulle have en tidspolitik, så må jeg indrømme, at jeg tog det for at være en spøg, en provokation, der gennem overdrivelse skulle vise det umulige i, at et område som folks tidsforbrug skulle underlægges politisk regulering. @

AMen jo mere jeg har gået og tænkt over emnet, jo mere er det gået op for mig, at både Folketing og marked har en stor indflydelse på hvordan civilsamfundet og dermed os alle sammen som enkeltpersoner og familier bruger vores tid. @ således indleder Kristian Jensen sit oplæg.

AI dag har vi et samfund med mere fritid end nogensinde før. Vores arbejdstid er sat ned til et historisk lavpunkt og vores ferier og fridage har et omfang som nok aldrig før. Alligevel er der problemer med at få tiden til at slå til... Men hvorfor er tiden blevet så højt sat? Kunne vi ikke blot finde ud af at arbejde mindre og dermed få mere tid B tid til børnene, tid til hinanden og måske vigtigst at alt tid til os selv?@ spørger Kristian Jensen.

AVi ønsker at have de materielle goder som @tidens ånd@ foreskriver og som er blevet normen. Vi ønsker at være med på moden og at holde vores ferier på spændende og eksotiske steder. Vores hjem skal være præget af Georg Jensen vejrstationer og B & O fjernsyn og i garagen skal der helst stå en ny

stationcar, hvis ikke man allerede har taget springet og skiftet til en af de nye MPV-vogne, som både er minibus og off-roader i samme bil. Den megen snak og ønsker om at have bedre tid er altså mere snak end egentlige handlinger. Tid er penge og når valget står mellem tid eller penge, så vælges pengene oftest. @

AHvad kan vi så gøre ved det? Ja, først og fremmest bør man vel tage en diskussion OM man skal gøre noget ved det! En diskussion om hvorvidt det er et forhold som skal forsøges ændret på fra politisk hold. Når de personer, som er blevet taget til indtægt for ønsket om mere fritid, så ikke vælger at bruge den tilbudte ekstra fritid, ja hvad skal vi så stille op. @

ADet er i civilsamfundet og i det absolut mindste led af civilsamfundet at beslutningen og dermed ansvaret for om man vil fortsætte den linie træffes. Det er helt konkret i familien og i hver enkel person, at ansvaret ligger for om man vil fortsætte en materiel jagt eller skifte til et liv med mere tid, men til gengæld færre goder... Så længe det er et B måske udtalt ønske B at pengene og de materielle værdier sættes over friheden til at kunne disponere over sin egen og familiens tid, så længe kan hverken regering, politikere eller andre ændre den retning som samfundet bevæger sig i. @

AEt gammelt ordsprog siger, at det er bedre at sidde på kroen og tænke på kirken end at sidde i kirken og tænke på kroen. Jeg vil sige at det er bedre at sidde på arbejde og tænke på børnene end at sidde med børnene og kun tænke på arbejdet. @

AMen først som sidst så er det et spørgsmål om de prioriteringer vi foretager i civilsamfundet, prioritering som træffes af familie og enkeltpersoner der er afgørende for hvorledes vi fordeler den tid, som er til rådighed. Kampen om tiden er altså en kamp internt i familierne om hvilke værdier og hvilke prioriteter man som person og som familie har og ønsker at have. @ slutter Kristian Jensen.

Christine Antorini: ATid som et menneskeligt og politisk anliggende@

ATiden skal tilbage til familien og lokalområdet, fordi det såkaldte =civile samfund= er en lige så vigtig del af vores liv som de to andre sektorer: den offentlige sektor og markedet. @ fastslår Christine Antorini.

AFinansministeriets oplæg om, at vi skal arbejde mere har rejst meget debat. Men der er en grundlæggende antagelse i finansministeriets tænkning, som det er fantastisk vigtigt at holde fast i: Forudsætningen for et stadig udbygget velfærdssamfund er, at der produceres værdier i Danmark. Hvis vi vil have øget velfærd B eller bare bedre velfærd B så skal der samlet set produceres mere. I hvert fald hvis velfærd måles i den offentlige sektors kerneydelser som lige adgang til uddannelse, en god sundhedssektor uden ventelister, ordentlige vilkår til de gamle, tilstrækkelig med daginstitutioner, der også er et kvalitetstilbud til børnene osv. osv. @

ADerfor står vi over for nogle mere grundlæggende valg: Ønsker vi tid i stedet for ting? Tidsdiskussionen er i virkeligheden en helt grundlæggende diskussion af, hvad vi forstår ved livskvalitet. @.

Christine Antorini opstiller herefter 5 punkter som mulige elementer i en tidspolitik:

- AEn diskussionen om tid og teknologi er i bund og grund en diskussion om, hvilket liv, vi vil leve. Vi skal ikke have en tidspolitik, der lovgiver detaljeret om folks liv. Men vi skal bestemt have en holdning til, hvilket liv og samfundsudvikling, vi kunne tænke os. Et startskud kunne være

nedsættelse af en Værdikommission, som bl.a. Kristelig Folkeparti har foreslået. Og hvorfor ikke indføre filosofi som et nyt fag fra 1. klasse?@

- AArbejds- og hverdagslivet er blevet organiseret på en måde, som mange oplever fremmedgørende og frustrerende. Samtidig udstødes og marginaliseres store grupper. En tidspolitik skal derfor give mulighed for nedsat arbejdstid B både for at fordele arbejdet bedre og for at udvide det såkaldte =civile samfund=.@
- AEn tidspolitik skal give tids-lommer til mennesker. Det skal blive sværere at sige nej til at vælge tid fremfor ting. Forældre med små børn kunne få et klippekort med tid, der giver dem ret til selv at bruge op til 13 uger med deres børn, mens de er små.@
- AEn tidspolitik skal være med til at styrke det civile samfund. F.eks. kunne man give plads til en nye orlovsordninger.@
- AEn tidspolitik hænger uløseligt sammen med teknologi og miljø. Vi skal sætte udviklingsprogrammer i gang for renere teknologier.@

Lars Henrik Schmidt: AHar vi brug for en tidspolitik i det 21. århundrede?@

AOtium est pulvinar diaboli@- lediggang er djævlens hovedpude - en pude man gjorde det muligt for guderne at sætte sig i - altså ikke roden til alt ondt. Jeg har ladet mig informere om, at Aotium@ bruger man på latin om den tid, man dels har fri fra sit daglige (pligt-)arbejde, fritid, ferie; dels om tiden efter, at en person har trukket sig tilbage fra sin stilling.@ således starter Lars-Henrik Schmidt sit oplæg.

Tiden er en knap - derfor er tiden blevet en ressource. En ressource indbefatter man skal udnytte den, ligesom tiden skal udnyttes, derfor er lediggang uacceptabel. I modsætning til Benjamin Franklins ATid er penge@ kan man anskue tingene på en ny måde: Aat have penge giver tid@.

En anden måde at anskue tiden på er som Jean Jacques Rousseau sagde i 1762 Aat spille tid for at vinde tid@, hvilket vil sige, at give sig tid - at tage sig tid. Her sætter man en værdi i frivilligheden og autonomien i tidsbeherskelsen eller det at kunne bemestre sin egen tid.

Pointen er, at nogen ønsker at arbejde meget, disse mennesker ser fri tid eller otium i deres arbejde, andre ønsker at arbejde lidt og anser blot arbejdet som noget, der skal overståes og at fritid er noget man har når arbejdet er færdigt. Disse to forskellige syn hindrer en fællesgrundantagelse. Det er disse forskellige grundsyn, som er grundlag for det ny klassesamfund - et samfund med to kategorier: de der følger sig frie mens de arbejder, og de der arbejder for at få fri bagefter . En fritid, som er betinget af arbejdet.

Viljen til at arbejde (og bruge arbejdet som et middel til selvudfoldelse) afhænger af om arbejdet indeholder et otium for dig. Formålet i et sådan arbejde er, at otiumet skal være nu og her.

Jean Jacques Rousseau sagde, Aat den, der sætter en hegnsplæ tvinger også alle andre til at sætte en hegnsplæ@, hvilket betyder, at vi tvinger andre ind i en adfærd. Denne tvang kan ses i den tidspolitik, som bliver ført i dag. Der er nogen, som for eksempel ikke hylder forandringen, den evige tilpasning. Vi har ungdommelig gjort formen - det er ungt at forandre. I dag skal man være ung med de unge - lige meget hvor gammel man er.

Tidligere var man bange for, at teknologien ville virke fremmedgørende, men den har vist sig at producerer en ny nærhed, som ikke er bundet af tid. Nærheden er der, når jeg beslutter mig for den - ved

at læse e-mails - en ny form for tid.

Det sidste element i Lars-Henriks Schmidts oplæg handler om, hvorvidt tiden er et eksistentielt eller politisk anliggende. Her siger han; Jeg må gerne spilde min egen tid, men ikke andres - tidsbudgettet er båret af mit forhold til andre - et etisk forhold. Det handler altså om andres selvforhold - derfor tvivler Lars-Henrik Schmidt om man kan lave politik på det. Han mener derfor ikke, at der skal være en tidspolitik, der organiserer folks tid, for det er der allerede - og det ville være at blande sig i folks selvforhold.

Tirsdag den 18. maj: Er travlhed en problem?

Sammenfattet af Christina E. Gadiél

Frederik Dessau: AHvad er ingenting værd?@

ADen kinesiske visdomsbog om alting og ingenting fortæller om, hvordan man fremstiller et hjul, man samler et vist antal eger i et nav og det er hullet i dette nav, der gør hjulet anvendeligt som hjul, hvilken lærdom kan man så uddrage af det? Ja, at det som ikke er der kan være til lige så stor nytte, som det der er der.@ Således indleder Frederik Dessau sit oplæg om pausens betydning.

AEn pause for eksempel, den er jo ikke noget i sig selv, man kan kun tale om en pause, når der er gået noget forud og der kommer noget efter, men pausen er ingenting. Pausen, det er så det der sker, eller ikke sker indtil det der er, er holdt op, går i gang.@

AMen en pause er ingenting i sig selv. En pause afbryder den faste forbindelse, der skal være mellem en årsag og dens virkning... En pause er ligesom frihed, som også kun kan defineres som noget der ikke er der - fri, når man ikke er bundet af noget eller nogen. Tomhed kan også være fylde og en pause kan således være der hvor det væsentlige sker.@

APausen er også til at besinde sig i, når man haster fra den ene aktivitet til den næste uden ophold, så kunne det let blive på bekostning af eftertanken, som jo i forvejen alligevel altid kommer for sent@.

Om en tidsmyte, som ophæver pausens betydning siger Frederik Dessau: A Af alle vulgærer tidsmyter, da er den platteste og mest vulgære, den der blev lanceret af Benjamin Franklin, da han sagde, at tid var penge. Myten blev grundlaget for industrialismen og fik noget der skulle ligne et videnskabeligt alibi, da en anden amerikaner Frederik Taylor gav sig til at eksperimentere med arbejdstid og arbejdere. Hans konkrete resultater og hans bog om scientific management er glemt for længst. Men hans ideer om tiden, som den alt afgørende faktor i en arbejdsproces gennemsyrrer hele vores moderne forestillingsverden.@

Til sidst spørger han: A Har vores forøget muligheder for at kommunikere med hinanden også forbedret vores evne til det? Og er behovet for det, vokset i takt med mulighederne? Vi kan komme i kontakt med hele verden via en computer, ideelt set kunne det indebære en geografi- og tidsløst fællesskab, som alle i princippet kunne indgå i. Det er den ideelle forestilling.@ Men forholder det sig sådan?

A Hensigten eller formålet med den moderne informationsteknologi er velment, men i et af sine vågne øjeblikke kan man øjne en risiko for, at man kan komme til at tingsliggøre mennesker, hvad der måske ville være den største fare for en kultur, der ellers har bragt så mange gode ting med sig.@ slutter Frederik Dessau.

Livet er for kort til lange forklaringer

af Arno Victor Nielsen

Det er en ond tid vi lever i. Det er selve tiden der gør ondt. Den jager med os, og vi kan ikke følge med. Alle husker vi endnu det sted i statsministerens nytårstale, hvor han gav en rystende beskrivelse af en enlig mor på vej til børnehaven en tidlig morgen i kulde og sne og med et barn på bag på cyklen. Det var noget han selv havde set fra bagsædet i sin lune ministerbil. Og som så mange andre, der har været udsat for en chokerende for ikke at sige en traumatiserende oplevelse, vendte han siden tilbage til oplevelsen i både skrift og tale. Det skete for eksempel i en kronik med den manende titel ATid frem for ting@.

I den sparede Poul Nyrup Rasmussen virkelig ikke sine læsere, men gav et helt uretoucheret, realistisk billede af familien Danmarks hverdag. Læs blot denne passage: AEn ganske almindelig morgen i familien Danmark. Far og mor skal begge af sted på arbejde. Lillebror i vuggestue, søster i børne have og storebror i skole. Rammerne er i orden. Økonomien er fornuftig, men tiden - den er knap. Meget knap. Tempoet er den morgen, som altid, imponerende. Alle styrter rundt.@ Alle klager over at tiden er knap og tempoet skruet i vejret. Det er virkelig tidens trend.

Teknologi-Rådet, som har til opgave at fremme teknologidebatten her i landet, afholder derfor i maj fire debataftener på Borups Højskole i København om stress og travlhed, og teksten her er stort set essensen af mit improviserede indlæg den 18. maj, som havde fået titlen: travlhedens historie.J

Det er jo en udbredt opfattelse at vi ikke havde så travlt tidligere, ja, at vi i en ikke så fjern fortid overhovedet ikke kendte til travlhed. På et eller andet tidspunkt er noget gået skævt og tiden gået op i fart. At det sikkert har noget at gøre med arbejdet, lader selve ordet travlhed os ane, for ordet er selvfølgelig nært beslægtet med det franske ord for arbejde: travail.

Måske kom travlheden sammen med agerbruget. Man skulle jo være klar til tidevandet og regntiden osv. Længe før vi fik sandure og solure har maven kunnet måle tiden. Maven knurrer som bekendt, hvis der går for lang tid mellem måltiderne. Måske fik vi først rigtig travlt, da kapitalismen gjorde sit indtog. Da tid blev til penge. Måske var det først med industrialismen at vi fik travlt. I hvert fald kan romantikken godt udlægges som et oprør mod tidens jag. Måske skal

vi helt frem til samlebandet og scientific management før det for alvor går galt. Eller er det først nu i informationssamfundet, hvor vi kan ophæve tid og rum og være allestedsnærværende på internettet, at travlheden for alvor plager os? I hvert fald lovsynges langsomheden i dag som aldrig før.

Romantikernes oprør mod den lineære tidsbevidsthed betegner også den første omfattende kritik af travlheden. Romantiske kunstnere vendte nutiden ryggen ved at flygte ind i den fjerne fortid og den lige så fjerne fremtid (længsel og anelse) Eller man hengav sig til det tidløse, den ubegrænsede tid, evigheden. Endelig lod man sig opsluge af den strømmende tid (Wagner).

Romantikerene kunne også drømme om at standse tiden i et fuldendt øjeblik, det forløsende øjeblik: AHold på dit NU, min sjæl! Forsøg at smage det Øjeblik, som er. O bind det flygtige, hold det tilbage@(Ewald).

Men vi har tralt, så jeg vil springe frem til vort århundrede, hvor tidsfilosofien med navne som Bergson, Heidegger og Sartre for alvor dominerer billedet i første halvdel af århundredet. Intentionen i næsten al tidsfilosofi er at redde tiden fra at blive stykket i tidsrum.

Var begyndelsen af århundredet mest optaget af tidens problem, af tidens rumliggørelse, mekanisering, accelerering og forsvinden, er vi her mod slutningen mest optaget af rummets problem. Menneskets elendighed skyldes ifølge Pascal at vi ikke bliver siddende roligt på vores værelse. I dag er vi alle i kraft af satellit-tv blevet en slags russiske kosmonauter, som ikke får lov at lande, fordi der ikke er råd til at hente os tilbage til jorden. Vi lever i en planetarisk tidsalder. Det begyndte med Amerikas opdagelse og er endt med globaliseringen og internettet.

Den gamle angst for det tomme rum er i vor tid blevet til angsten for det overfyldte rum.

Dermed har vi gennemrejst tre epokale rum: middelalderens lukkede rum, renæssancens tomme rum og nutidens overfyldte rum. Det sen- eller hypermoderne rum fremkalder den form for angst, vi benævner klaustrofobi.

Jeg mener altså at rummet er et langt større problem i dag end tiden. Flygtningeproblemer, illegale grænseoverskridelser, etniske udrensninger er eksempler på aktuelle problemer med rummet. Men nu er emnet ikke rummet, men tiden og den særlige omgang med tiden, vi kalder travlhed.

Men sæt at vi altid har haft travlt. Sult og tørst har vel altid plaget menneskeheden, og mændene har skyndt sig at snuppe kvinderne for næsen af hinanden, mens kvinderne har skyndt sig at gøre slægten så talrig som stjernerne på himlen.

Det nye er slet ikke, at vi har travlt. Det nye er snarere, at travlheden nu kan forklare så meget, ja næsten alt. Siden tidernes morgen har menneskene haft travlt, for travlhed skyldes, som Poul Nyrup så rigtigt siger, at tiden er knap. Og tiden er knap, fordi livet er kort. Havde vi uendelig med tid, kunne vi ikke spille tiden, for der ville være nok af den. Mange lever ganske vidst som om, de skulle leve evigt, og det virker tit umodent og uværdigt.

Den tyske filosof Odo Marquard har belært os om at knaphed på tid ikke bare afføder travlhed. Det kan lige så godt få til følge at vi tager den med ro, fordi vi indser at der alligevel ikke er tid nok til de helt store forandringer. Vi kommer for sent ind i verden og forlader den for tidligt. Der har været en masse mennesker før os, og de har ikke alle efterladt verden, sådan som de selv kunne ønske sig at finde den. Jeg skal for eksempel trækkes med en del forurening, en social arv og en dialekt og en masse andre tilfældigheder, og livet er for kort til at jeg kan løbe fra alle mine tilfældige livsbetingelser. Derfor kan jeg lige så godt acceptere dem og tage den med ro.

Tilsyneladende kan knapheden på tid retfærdiggøre både hurtigheden og langsomheden. Men det betyder ikke at der er frit valg. Dertil er livet alt for kort. Vi er nødt til at være både langsomme og hurtige...

Engang troede vi på fremskridtet, og når man gør det, er det ens pligt at sætte farten op, så ingen ikke skal leve længere end højst nødvendigt i denne jammerdal. Engang opfattede vi de døde, som nogen der bare var gået i forvejen, men det gør den omsiggribende sekularisering en ende på. Vi dør, men verden vil altid eksistere videre. Vores endelig bliver ikke forklaret. Den bliver vores egen sag.

Min tese er altså, at når det i dag hører til tidens tendens at klage over stress og travlhed, så klager folk ikke bare over at tiden er knap og livet for kort. De ombenævner et meningstab til et tidstab og anklager så denne mangel på tid for at være sygdomsfremkaldende. Og diagnosen hedder stress.

Stress er en lidelse, vi alle forbinder med tid. Vi bliver stressede, når tiden er knap, og når tiden går op i fart. Men vi bliver også stressede, når vi ikke kan få tiden til at gå. Ældre mennesker oplever ofte det paradoks, at tiden føles lang, men huskes kort. De kan ikke få tiden til at gå, men synes alligevel at tiden løber og løber. Ordet er lånt fra engelsk og betyder at trykke eller presse, men det er også beslægtet med ordene stringent og strikt, som betyder stramt og strengt. Jeg kan stresser andre ved at presse dem og stramme kravene. Som regel er det dog mig som bliver stresset, og jeg ved ikke engang hvem der stresser mig. Det er ligesom det hele. Vi lever i en stresset tid, hører man mange sige.

Fænomenet stress blev første gang navngivet i 1936 af den canadiske læge Hans Selye. Han påviste en øget produktion af visse hormoner, som gør os i stand til at klare store psykiske og fysiske belastninger. Alle kender til at man skal være lidt stresset for at yde sit bedste. Men det kan også blive for meget af det gode, og så bliver vi trætte, irritable, modløse, syge.

I dag må stress betegnes som en folkesygdom. Og vi stiller selv diagnosen. Næsten alt kan forklares eller undskyldes med henvisning til stress. Nu ligger der i enhver klage også altid en anklage, så når alle i dag klager over at de lider af stress, anklager de samtidig nutiden for at fremkalde stress.

Stress er meget mere end en psykosomatisk lidelse. Netop fordi diagnosen er så vag og udflydende, kan den betegne alt lige fra røde knopper over psykisk udbrændthed til et dårligt arbejdsmiljø og et sygt samfund. Når man anvender diagnosen stress anlægger man i virkeligheden et økologisk og et holistisk perspektiv. Den teknologiske udvikling, moderne management, globaliseringen - altsammen fremkalder det stress.

Mavesår var jo indtil for nylig anset for et typisk stresssymptom. I visse kredse gjaldt det ligefrem for et adelsmærke. Et blødende mavesår var næsten hvad man skyldte karrieren og firmaet. Nu viser det sig at mavesår bare skyldes en tarmbakterie. Pludselig er den heroiske heldedød på arbejdsmarkedet forvandlet til en banal, men dog dødsensfarlig infektionssygdom.

Det som gør tiden så mageløs er dens hang til forenklinger. Verden, tilværelsen, samfundet, livet og arbejdet er blevet så uoverskuelig, så kompleks, at vi er nødt til at forenkle og reducere, hvis ikke virkeligheden skal vokse os over hovedet. I takt med at de daglige problemer

tårner sig op og griber mere og mere ind i hinanden på en helt uoverskuelig måde, bliver der brug for problemreducerende foranstaltninger.

Havde vi ikke diagnosen stress, ville vi virkelig få stress. Alle, rige som fattige, magtfulde som magtesløse, kan samle sig om at give stress skylden for alt. Aldrig har så lidt forklaret så meget for så mange. Aldrig har selvmedlidenheden fejret større triumfer.

HVOR TRAVLT HAR VI?

af Ida-Elisabeth Andersen, projektleder i Teknologirådet

Jo mere jeg tænkte over det jo mere syntes jeg, at det er et fuldstændig meningsløst spørgsmål, vi der har stillet op. Så det er ikke så sært at det var svært at få nogen oplægsholdere til at komme at svare på det.

Så må jeg selv tage mig af det, tænkte jeg - og så håbe på, at I ikke stiller mig nogen alt for svære spørgsmål. -

Jeg er sociolog og jeg har altid været optaget af det med tiden -

hvordan vi lever med den -

hvordan vi opfatter den.

Som ansat i Teknologirådet har min interesse naturligt nok drejet hen på forholdet mellem tid og teknologi - og det evige spørgsmål som lyder: når nu vi indfører mere og mere teknologi i produktion og dagligdag - og mangedobler produktiviteten, - nogen taler om en 16-dobling af produktiviteten pr. arbejdstime over de sidste 150 år! - Når nu vi gør det, netop med den begrundelse at det sparer tid - hvordan kan det så være, at det ikke resulterer i en masse fri tid. Masser af tid hver dag som den enkelte frit kan disponere over?

Mit oplæg her falder i tre dele:

1. jeg siger lidt mere om tidsparadokset - at vi er i stand til at producere mere og mere, hurtigere og hurtigere - men den enkelte - og familien har ikke fået mere fri tid. Hvordan kan det være?
2. hvor meget arbejder vi - hvordan er det reguleret/er vi på sporet af en tidspolitik? -
3. til slut et par paradokser om travlhed - for at vende tilbage til at det svære spørgsmål om hvor travlt vi har.

Hvordan kan det være at - manglende sammenhæng i livet - og især mellem arbejdsliv og familieliv - er så stort et problem for så mange mennesker? Og hvordan kan det være at så mange mennesker går og sukker efter pauser - efter tid til at tænke over tilværelsen og meningen med det hele - og så mange børn går og sukker efter mere tid - sammen med deres forældre?

I går aftes hørte vi at det er absurd at kræve af teknologien at den skal give os fri tid - for det ønsker de fleste ikke - i hvert fald ønsker vi det ikke nok til, at vi vil afstå fra mere og mere forbrug.

Vi kunne nemlig godt producere det som vi har brug for med en daglig indsats på 2 t pr. person, sagde Ole Thyssen i aftes. - Men det ønsker vi ikke - eller også kan vi ikke blive enige om hvad det er vi har brug for.

I stedet har vi valgt at konstruere en evighedsmaskine, som producerer forbrugsgoder og serviceydelser - samtidig med at den producerer nye behov og problemer - som så skal imødekommes med nye serviceydelser og forbrugsprodukter. Vi bliver aldrig færdige med det.

Visionen om at maskinerne skal overtage arbejdet, så mennesker kan boltre sig i frihedens rige med aktiviteter efter eget valg har været en del af fremskridtstroen og udviklingsperspektivet i de sidste par

hundrede år. - Denne vision indeholder også et billede af, at fritid og arbejde smelter sammen - at arbejde er så berigende og meningsfyldt for den enkelte, at man knap nok kan undvære det - og måske næsten ville udføre det selvom man ikke fik penge for det.

Måske er det ved at blive så sjovt at arbejde, at vi slet ikke vil have fri tid?

Her for nylig er der begyndt at komme tegn på, at det måske er det der er ved at ske.

For et stykke tid siden hørte jeg i radioen en ung mand, ansat i et IT firma, sige - at for ham gik fritid og arbejde faktisk ud i et - - Han så sådan på det, at han tog fritiden med på arbejde, fordi han var så heldig at han kunne tjene penge på noget, som han opfattede som sin hobby. - Og det er jo sådan det er, for nogle af os - i de lykkelige stunder hvor vi har det aller bedst med det, som vi endda også får penge for.

Den beskrivelse passer godt til det, som vi sikkert skal høre Helle Holt, fra SFI, fortælle mere om på næste møde i denne møderække - nemlig, at en del af forklaringen på at forældre arbejder så relativt meget er, at de - groft sagt - synes at det er sjovere at gå på arbejde end det er at tage sig af hjem og børn - og at arbejdet i hjemmet iøvrigt tenderer til at blive mere og mere tayloriseret og underlagt de samme produktivitsnormer, som gælder i arbejdslivet. Helle Holt referer en amerikansk undersøgelse, men afviser ikke, at det samme kan gøre sig gældende for danske forhold, altså at vi ikke ønsker at arbejde mindre, og at det især er derfor at arbejdstiden for både mænd og kvinder har opadgående tendens.

Jeg vil slutte denne første del af mit oplæg med at konstatere at vi er ude i en svær balancegang mellem den enkeltes egne valg - og så de samfundsmæssige rammer for det. Måden vi bruger tiden på - hænger sammen med forholdet mellem det individuelle og det samfundsmæssige - og kan ikke forenkles til nogen af delene.

2. Hvad er det så vi har så travlt med? - eller - hvad laver vi når vi har travlt?

78% af den voksne befolkning i Danmark er erhvervsaktiv - til sammenligning er gennemsnittet for EU 60,5%

Den høje erhvervsfrekvens i Danmark skyldes især kvindernes indtog på arbejdsmarkedet efter 1950 - og det er især erhvervsfrekvensen for kvinder mellem 25 og 44 år, som er steget i denne periode.

I samme periode er der sket det at uddannelsesnivoet er steget for begge køn - det betyder at de unge kommer senere på arbejdsmarkedet - og til den anden side er det sket det at folk trækker sig tidligere tilbage fra arbejdsmarkedet. I 1940 udgjorde pensionisterne 7-8% af hele befolkningen - i 1995 udgjorde de 19% af den mandlige og 24 % af den kvindelige befolkning. Udover tidligere pensionsalder skyldes dette også at flere bliver ældre.

Det er let at se en sammenhæng mellem regulering af arbejdstid, ferie- og orlovsmuligheder, og pensionsalder - og så de valg som kvinder med børn - og unge og ældre af begge køn har foretaget igennem denne periode, og som har resulteret i den måde de forskellige grupper nu deltager på arbejdsmarkedet.

Der er sket en gradvis nedsættelse af den ugentlige arbejdstid: fra 45 t i 1919 til 37 t. 1990.

Ferien er forøget, fra 2 uger i 1938 da vi fik en ferielov - til 5 uger og et par dage - i dag.

Livsarbejdstiden er indskrænket - på grund af de unges senere indgang og de ældres tidligere afgang - pensionsalder er sænket først fra 70 til 67 - så fra 67 til 65.

Adgangen til efterløn fra 1979 betød - sammen med arbejdsløsheden, at mange flere trak sig tidligere tilbage fra arbejdsmarkedet. - Efterlønsordningen er nu ændret så den er blevet mindre attraktiv.

Orlovsordningerne - som også blev set som en måde at fordele arbejdet på - blev indført fra 1992 - og betingelserne er forringet gennem de seneste år.

Både efterlønsordningen og orlovsordningernes forringelse tyder på at sådanne ordninger er stærkt konjunkturafhængige - spørgsmålet er om det burde være det i en fremtidig tidspolitik?

Vi skal ikke glemme barselsorloven - den er blevet gradvist forlænget fra 1981 hvor den var 14 uger til 28 uger i dag for moderen og 2 for faderen.

Man kunne måske næsten kalde disse reguleringer af arbejdstiden for en tidspolitik - hvis man hertil lægger de ændringer der er sket i pasningsmuligheder for både små og større børn - og i den anden ende for gamle. Som jo også har været forudsætning for at familiemedlemmer i den grad kunne vælge at gå på arbejdsmarkedet. -

Der har været ført en tidspolitik, som har haft til formål at gøre det lettere at vælge at gå på arbejde - og som har medvirket til at intensivere den periode i livet, hvor den enkelte er på arbejdsmarkedet. Til gengæld er denne periode så noget kortere en den var for 50 år siden.

Udover reguleringer af arbejdslivet - og tilvejebringelse af pasningsmuligheder - har denne tidspolitik også bestået i skatteregler, transportfradragregler, lukkelov og åbningstider - byplanlægning og mange andre ting, som jeg ikke skal komme ind på her.

Samlet er normalarbejdstiden reduceret med 3/4 % om året i efterkrigsperioden -

Men et er normalarbejdstid et andet er den virkelige arbejdstid på det individuelle plan. Nogle af hovedtrækkene ser nogenlunde ud som følger ifølge SFI:

95% af småbørnsfædre og 75% af småbørnsmødre arbejder over 36 t om ugen - mænd med børn under 6 år arbejder i gennemsnit 42 t om ugen - kv. nøjes med 36 t om ugen. - Når de så kommer hjem er arbejdsbyrden omvendt. - I 1987 har man opgjort at fuldtidsbeskæftigede mænd har en samlet ugentlig arbejdstid på 62 t mod kvindernes 582 time. Det er når man lægger erhvervsarbejde, incl. transport - og husholdningsarbejde sammen. - Af den samlede arbejdstid bruger kvinderne 25 timer om ugen på husholdningsarbejdet og 33 på erhv. arb og transport - mens mændene bruger 12 timer på husholdningsarbejdet og 50 timer på erhv. arbejde og transport.

Familiens samlede brug af tid til erhvervsarbejde og transport er steget fra 50 til 83 timer ugentligt siden 1959.

Den gruppe som arbejder mest er mænd mellem 40 og 54 år , hver sjette af dem arbejder mere end 49 timer om ugen.

Hver tredje kvinde med børn under 10 år har deltidsarbejde - forældreorlov benyttes især af kvinder og især af ansatte i den offentlige sektor. Andelen af deltidsarbejdende er faldet de senere år.

Den tid der bruges til husholdningsarbejde er ikke faldet på trods af den kæmpemæssige maskinpark

som mange hjem er udstyret med, men fordelingen af det arbejde er ændret. Mændenes andel af husholdningsarbejdet er steget - kvindernes er faldet. Der er dog endnu ikke tale om en ligelig fordeling af arbejde og ansvar - kvinderne har hovedansvaret på hjemmefronten.

Det hører med i billedet at den tid vi bruger til transport er steget - faktisk fordoblet fra 2 til en hel time pr. dag, pr. voksen - i efterkrigstiden. Og den tid vi bruger på at købe ind er firedoblet i efterkrigstiden.

Med til tidsparadokset hører, at mens vi på den ene side har en stor gruppe beskæftigede, som ser ud til at få mere og mere travlt - så har vi i de sidste næsten 30 år haft en anden stor gruppe - som heldigvis er blevet lidt mindre de sidste par år - men som stadig er på 2-600.000 - som er udenfor - som ikke kan få arbejde på de gældende vilkår.

Nogle ord om hvad vi laver i fritiden:

Denne udvikling gennem de sidste 40 år betyder at fritiden i almindelighed er blevet kortere. Danske kvinders og mænds samlede fritid er på 85 timer om ugen - og de deles nogenlunde pænt om den.

Fritiden som er i gennemsnit 6 timer om dagen - mindre til hverdag - mere i week ends - bruges til mange forskellige gøremål: - flere og flere dyrker sport - og flere og flere rejser på ferie

det vigtigste er tv - flere og flere ser mere og mere TV, nu er vi oppe på 2 2 time om dagen pr. dansker over 13 år - det er over 10 mio timer hver eneste dag -

Til gengæld bruger vi ikke tiden på møder i partiforeningerne - i 1950 var 25% af vælgerne medlemmer af politiske partier - i 1995 er det kun 6% . Færre og færre læser avis. -

3) hvor travlt har vi?

som nævnt tidligere - er det svært at svare på spørgsmålet om hvor travlt vi har - uden at komme ud i moralske overvejelser. Det skal jeg prøve at anskueliggøre med nogle udsagn

Det fremgår af statistikkerne:

- at vi ikke har mere travlt end at vi har tid til at se fjernsyn 10 mio timer hver dag
- at vi har tidsmæssigt råd til at holde flere hundrede tusinde mennesker udenfor eller i udkanten af arbejdsmarked og lønarbejde
- at vi har råd til at holde i kø i tusindvis af timer hver dag -
- og til at lade tusindvis af arbejdstimer gå tabt, fordi folk bliver syge af stress og nedslidning eller omvendt
- at flere og flere af os har for travlt til at læse avis
- eller til at være partipolitisk aktive -
- eller måske til at tilbringe tid med småbørn - og gamle forældre

Her antydes det at mens de første udsagn er spild af tid - er det andet en værdifuld aktivitet, som bliver forsømt.

Det er faktisk svært at besvare spørgsmålet *Ahvor travlt har vi@* - uden at tage moralsk stilling til hvad det er godt - og skidt at bruge tiden på. Der er prioriteringer og værdier inde i billedet.

Ligesom der er når vi snakker om hvad der er spild af tid - og hvad det er vigtigt at bruge tiden på. - Det er nok derfor det måske ikke bliver så nemt at blive enige om noget så indviklet som mål og midler i en fremtidig tidspolitik.

Men hvis vi nu kunne blive enige om nogle ting,

som i hvert fald må anses for spild af tid -

eller som vi bestemt mener, at der skal være tid til i fremtiden

så kunne vi jo starte der og se hvad der kan gøres ved det - og så har vi allerede nogle elementer til en tidspolitik.

Kilder:

Finansministeriet: Arbejde og Service, 1999

Danmarks Statistik og SFI: Levevilkår i Danmark 1997 og 1992

Helle Holt: Ønsker vi overhovedet at arbejde mindre, *Social Kritik*, 59-60/98

Anne Dorthe Hestbæk, SFI

Teknologirådet

Moderne tider, når tid ikke (kun) er penge.

Borup Højskole

Arbejdstid, stress og trivsel

Elsa Bach

Når vi diskutere stress og arbejdsliv, så må vi tage udgangspunkt i, at Danmark på vej til at blive et servicesamfund. Vi udfører tjenester for hinanden B og vi gør det for penge.

I 1997 var næsten 70% af arbejdsstyrken beskæftiget med servicefag, heraf 1/3 med pleje, undervisning og pasning. Andelen er stigende, fx er antallet af børn, der bliver passet i institutioner, næsten fordoblet de sidste 10 år. Jo mere vi i den arbejdsduelige alder arbejder, des større bliver behovet for offentlig pasning og pleje af andre aldersgrupper, da vi jo skal have arbejdsliv og familieliv til at hænge sammen. Et forhold vi må have i tankerne, når vi tænker, arbejdsmiljø, arbejdstid, stress og helbred, selvom jeg i det følgende vil koncentrere mig om arbejdsmiljøet og helbredskonsekvenser for den enkelte.

Faktorer, der giver stress og dårlig trivsel på arbejdet:

- _ Manglende indflydelse (på egen arbejdssituation)
- _ Manglende social støtte (fra ledelse og kolleger)
- _ Manglende mening i arbejdet (formål og sammenhæng)
- _ Manglende forudsigelighed (informationer og tryghed)
- _ For store eller for små krav (kvalitativt eller kvantitativt)

Det er altså mere væsentligt med indholdet i arbejdet end mængden af arbejde! Men dermed ikke være sagt, at mængden af arbejde er uden betydning

Hvordan kan vi arbejde mere?

1. Længere tid (flere timer/uge eller blive flere år på arbejdsmarkedet)
2. Bestille mere, når vi er på arbejde.
3. Arbejde på skæve arbejdstider
4. Mindre transporttid (hjemmearbejde)

1. Længere tid

Den viden, vi har internationalt, omhandler især helbredseffekter af at arbejde 50 timer eller mere pr uge. Vi har fra nogle nye danske resultater, der mere bredt belyser arbejdsugens længde og dens betydning for det mentale helbred.

Den ugentlige arbejdstid og det mentale helbred hænger sammen således, at jo længere arbejdstid des flere rapporterer dårligt helbred B dog har lønmodtagere med en meget kort arbejdstid også dårligt helbred, da denne gruppe formentlig indeholder mange personer, der netop har kort arbejdstid netop pga dårligt helbred. Mønsteret er ens for mænd og kvinder, men kvinde rapporterer generelt oftere dårligt mentalt helbred.

En gruppe lønmodtagere, hvor en stor andel har lange/meget lange arbejdstider, er *sælgere*. Vi har foretaget en speciel undersøgelse af sælgernes psykiske arbejdsmiljø. Den viste for det første, at sælgerne er belastede af mange arbejdsmiljøfaktorer herunder mange med lange perioder væk fra hjemmet, og sælgerne har en forholdsvis høj rapportering af nedsat psykisk sundhed. Også for denne gruppe gælder, at flere og flere rapporterer =nedsat psykisk sundhed=, jo længere den ugentlige arbejdstid er B og det bliver især galt, når den ugentlige arbejdstid overstiger 50 timer.

Når vi for samme gruppe ser på sammenhængen mellem arbejdstider og personer der = i høj grad føler sig stresset, så er sammenhængen knap så entydig, men der er ingen tvivl om, at andelen af =i høj grad stressede= stiger når vi kommer op over en almindelig ugentlig arbejdstid.

Den anden måde at præstere flere arbejdstimer i sit arbejdsliv er at blive længere på arbejdsmarkedet. Store undersøgelser er startet for at belyse årsagerne til, at nogen forlader arbejdsmarkedet, men jeg har ikke nogen resultater. Det er en meget kompliceret sammenhæng, hvor helbred spiller en vis rolle, men hvor også individuelle og familiemæssige faktorer, arbejdsmiljø og virksomhedspolitik, og samfundets betingelser har væsentlig betydning.

2. Bestille mere, når vi er på arbejde

Hvis vi skal bestille mere, når vi er på arbejde, så forudsætter det, at vi også føler os i stand til det.

Gør vi så det?

En anden undersøgelse, der delvis handler om arbejdsmiljøfaktorer, viser at andelen af lønmodtagere, der klager over, at arbejdstempoet er for højt eller arbejdspresset er for stort, er stigende, og omfatter næsten halvdelen af lønmodtagerne. Næsten en fjerdedel af lønmodtagerne siger, at de har svært ved at nå deres arbejdsopgaver.

Der er altså en væsentlig del af lønmodtagerne, der bestemt ikke selv føler, at de kan klare at øge arbejdspresset.

Forskellige faggrupper har forskellig mulighed for selv at regulere arbejdstempoet. I gennemsnit angiver knap 80% af lønmodtagerne, at de selv kan bestemme arbejdstempoet det meste af tiden (3/4 af tiden eller mere), men grupper, der arbejder med mennesker, fx sundhedspersonale i mindre grad selv kan bestemme arbejdstempoet.

3. Arbejde på skæve arbejdstider

En særdeles relevant problemstilling i et servicesamfund, som vores.

De nyeste data er fra en Belgisk undersøgelse. De absolutte tal fra denne undersøgelse vil måske ikke helt kunne overføres til danske forhold, men mønsteret vil være det samme.

I den har man sammenlignet selvrapporteret helbred og kvalitet af søvn for personer med almindeligt dagarbejde og personer med

- _ Tidsbestemt ansættelse/kontraktansættelse
- _ Skiftehold, 4-holds eller 5-holds skift, eller anden regelmæssig skifteholdsarbejde
- _ Skiftehold, med vekslende/varierende skift samt
- _ Skiftehold med lange vagter over 10 timer i træk.

I undersøgelsen belyses helbredseffekterne ved dårligt selvvurderet helbred, der er en meget stærk prediktor for senere sygelighed og død, samt dårlig velbefindende og kvalitet af søvn. Sammenlignet med almindeligt dagarbejde har de andre former for arbejdsmønster en vis effekt. Det er dog især skifteholdsarbejde med vekslende skift og skiftehold med lange arbejdsdage, der har helbredseffekter.

5. Mindre transporttid (hjemmearbejde)

I Danmark er det fx dagplejemødre og så nogle privilegerede grupper, der *vælger* at arbejde hjemme i perioder, når de finder det hensigtsmæssigt i forhold til sig selv og til at løse arbejdsopgaverne. Egentlig hjemmearbejde er ikke særlig udbredt i dag, og vi ved ikke så meget om eventuelle trivsels og helbredsmæssige konsekvenser B hverken positive eller negative.

Afslutning

Vi bliver stressede og får dårligt mentalt helbred, når vores ugentlige arbejdstid bliver for lang, især hvis den bliver meget lang (over 50 timer pr uge, eller i skiftehold med vagter på 10 timer eller mere. Men af større betydning er uforudsigelighed, herunder også uforudsigelighed om hvilke tidspunkter, vi skal arbejde.

Blandt danske lønmodtagere er det sådan, at stressrelaterede sygdomme, som mavekatar, mavesår og blodprop i hjertet har en meget markant social gradient, idet det især er grupper med kort uddannelse og lille indflydelse på deres arbejdssituation, der bliver ramt.. For hver gang der bliver indlagt 100 ufaglærte arbejdere med en af disse sygdomme, så bliver der relativt set =kun= indlagt 30-50 overordnede funktionærer. Mønsteret er ens for mænd og kvinder.

Pointen er, at når vi diskuterer arbejdstid og dens indflydelse på trivsel og helbred, så må vi tage hensyn til, at konsekvenserne er vidt forskellige for forskellige grupper på arbejdsmarkedet, fordi de andre arbejdsmiljøfaktorer er forskellige for forskellige jobgrupper.

Til Arbejdsministeren

Vedlagte indlæg vil jeg fremlægge på Teknologirådets konference i aften. Da der øjensynlig er flere

pressefolk til stede sender jeg hermed kopi af indlægget til orientering.

Med venlig hilsen

Elsa Bach

Teknologirådet. Oplæg til mødet onsdag 26 maj. 15 minutter. Med titlen

Kan (løn)arbejdet afskaffes ? Kan salariseringens civilisatoriske katastrofe genoprettes?

Af: Gustav Bundzel

Titlens parentes søger på forhånd at fremhæve, at indlæggets tema vil blive arbejdet i al almindelighed.

I et foredrag Marx holdt i 1865 "Løn, pris og profit" siger han i slutningen. I stedet for den *konservative* parole " *En ærlig dagløn for en ærlig arbejdsdag*" skal de på deres fane skrive den *revolutionære* parole "*Lønssystemets afskaffelse*"

Dette tekststed har Marxs efterfølgere ikke gjort ret meget ud af. Det er da også et problem, at man ikke kender nogen tekst af Marx , hvor han teoretisk gør rede for, hvorledes en sådan ophævelse skulle kunne finde sted. I et brev til det tyske socialdemokratis kongres, kaldet *Kritikken af Gothaprogrammet* fra 1875, antyder Marx over ganske få sider, hvorledes han forestiller sig pengesystemet afskaffet, men denne tekst kan på ingen måde betegnes som en teoretisk klargørelse af, hvorledes lønssystemet skulle kunne afskaffes. Mig bekendt forefindes ingen gennemtænkte teorier om spørgsmålet..

Titlens første spørgsmål kan altså ikke besvares. Der forefindes ingen teori, der kan begrunde ophævelsens mulighed. Men dette giver ingen begrundelse for ophævelsens umulighed.

Denne manglende kritiske undersøgelse, beforder den almindelige ubegrundede antagelse, at arbejde skulle være en almen ahistorisk kategori, der forefindes til alle tider i alle samfund. Som hurtigt fører til den ligeledes ubegrundede påstand, at arbejdet skulle være en nødvendighed. En påstand, der er yderst velegnet til at indvikle spørgsmålet i en pligtmoralisme. Hvor alle, og jeg mener vitterligt alle, religiøse og næsten alle politiske retninger hylder arbejdets dyder. Som medstifter i 1977 af Sammenslutningen af Bevidst Arbejdssky Elementer udgør jeg en af disse få politiske undtagelser. Hvad Jacob Haugaard måtte have lavet siden 1980, har jeg ikke skyggen af andel i, blot til orientering.

Denne næsten altomfattende hyldest til arbejdet udgør formodentligt det globale menneskesamfunds alvorligste brist i selvforståelsen.

Jeg har ofte fremført påstanden, at arbejdet udgør den alvorligste trussel mod alt levende på kloden. Jeg har set utallige ansigtsudtryk, der viste, at man gerne ville modsige påstanden, men måtte opgive. Påstanden er for alle mennesker begrundet i så mange kendsgerninger (altså kendte gerninger), at den ikke kan modsiges. At arbejdet også resulterer i meget andet end trusler, ophæver ikke truslerne.

Der findes ikke skibe, der lukker spildolie ud i havet. Det er lønarbejdere, der åbner for hanerne.

Alles liv forudsættes af andres arbejde. Ingen kan klare sig selv. Men samtidigt frembringer arbejdet også de væsentligste trusler, menneskelivet står overfor.

Jeg har ofte stillet mine omgivelser spørgsmålet, hvad er arbejde. De fleste har opgivet at besvare. De betydninger af ordet arbejde, som forekommer i dagligsproget, kan ikke rummes i ét entydigt begreb.

Et fornuftigt arbejdsbegreb må da være det entydige begreb, der har størst socialt omfang. Alt andet er da ikke arbejde, hvorfor en konsistent terminologi bør undlade at benævne noget, der falder udenfor det valgte arbejdsbegreb, med termen arbejde.

I dagens Danmark drøfter man faktisk det besynderlige problem, om dagpengemodtagere eller efterlønnere, der udøver såkaldt frivilligt arbejde, bør eller ikke bør trækkes i dagpenge!

Hvornår bliver gensidige vennetjenester til arbejde, der bør meddeles myndighederne og beskattes?

I 1978 stillede jeg spørgsmålet, hvad er arbejde, på en efterskole, en ca 15årig dreng gav det fornuftigste svar. "Arbejde er, det vi gør for at tjene penge".

Opvask i mit køkken er ikke arbejde. Aktiviteten adskiller sig klart fra arbejde. Jeg får selv gavn af den, jeg tjener ikke penge ved den. Der er ingen grund til at kalde handlingen for arbejde.

Arbejde er altså en aktivitet, der foregår over tid, som sjældent gavner udøveren selv, hvorved der tjenes penge. Man kan

tjene penge uden arbejde, hvilket da også benævnes arbejdsfri indtægter.

Om indtægten er løn eller profit ændrer ikke på arbejdsbegrebets almene bestemmelse, men muliggør blot en sondring i to slags arbejde.

Lønarbejdere bestemmer ikke, hvad deres købere ønsker udført. Hvis køberen selv skal bruge, hvad lønarbejderne udfører, da har køberen en interesse i selve udførelsen. Skal det udførte sælges videre med profit, bestemt af hvad salgsprisen kan overskride kostprisen, da forsvinder denne interesse. Den kapitalistiske vareproduktion finder altså umiddelbart sted for at medføre pengeindkomster til de arbejdende, løn og profit.

Arbejderens disengagement i sit resultat muliggør, at delarbejdsprocesser kan sammensættes i gigantiske komplementære kombinationer, der spreder sig over hele kloden. Men hermed mister de egentlige producenter det faktiske ansvar over produktionen. Ansvar for menneskenes forsyning med livsforbrønde, kan da ikke længere varetages af de egentlige producenter. Heller ikke af produkternes eller produktionsmidlernes besiddere, der blot skal sørge for at profitten flyder rigeligt.

Lønarbejdet muliggør altså fremkomsten af en gevaldig produktivkraft og en kontinuerligt eksponentielt stigende produktivitet. Som medfører, at et voksende og innoverende lønarbejderforbrug af produkter (vel at mærke ikke af tjenesteydelser) kan produceres på stadigt kortere arbejdstid. Arbejdets stigende produktivitet betyder således, at arbejdskraften bliver stadigt billigere.

Lønarbejdet begyndte sin ekspansion for omkring 500 år siden. Klodens befolkning er i samme tid vokset fra 2 til 6 milliarder.

Den årlige arbejdstid på kloden er i størrelsesordenen 10.000 milliarder timer. *10.000 milliarder arbejdstimer*. Da menneskene på et år lever ca 50.000 milliarder timer, kan arbejdstiden altså sagtens vokse meget endnu.

I betydningen, hvad man gør for at tjene penge, har arbejdet aldrig været mere omfattende end nu, hverken absolut eller relativt.

Den eksisterende produktivkraft og arbejdstid ville være tilstrækkelig til at frembringe rige livsbetingelser for alle under humanøkonomisk gunstige vilkår, blot teknologi og forvaltning blev indrettet herpå. Endnu vides ikke, hvorledes menneskene bør indrette deres globale økonomiske forvaltning.

Den centraliserede kommando over tusinder eller millioner af koopererende lønarbejdere medfører altså gigantiske uanede muligheder af kosmiske dimensioner. Men den har så sandeligt også medført katastrofer. En uhyrlig økologisk destruktion og en fortsat psykisk infantilisering af milliarder.

Med monetariseringens udbredelse umuliggøres nonmonetær økonomi som andet end et stadigt svindende residuum kaldet husholdning. I et moderne samfund kan man ikke leve lovlydigt uden legale pengeindkomster.

De, der køber arbejdskraft, kan ikke forpligtes til at købe al arbejdskraft, der udbydes. Stiger lønninger, da bliver det mere rentabelt at indføre arbejdsbesparende teknologi.

Økonomiens salarisering medfører således en potentiel kriminalisering af de mennesker, hvis arbejdskraft ingen vil købe. For indeværende 100 millioner.

En del af arbejdskraften bliver altså købt af kapitaler. Kapital er i al enkelhed, pengetjenende penge. Hensigten med det kapitalistiske arbejde er således at tjene penge enten som løn eller profit.

Arbejdskraft kan også købes af det offentlige eller af private, hvis hensigter med arbejdskraftens anvendelse må være andet end at tjene penge.

Alle ønsker flere penge. Der må ikke udstedes for mange penge, hvis pengene skal bevare en stabil købekraft. Da penge kan anvendes som kapital, altså til at tjene penge, og da større pengesummer kan tjene relativt flere penge, da vil de, der har flere penge, altså kunne tilegne sig flere penge end de, der har færre eller ingen. Overladt til sig selv vil det monetariserede marked altså med nødvendighed skabe fattige. Dette kan ikke ændres ved mere arbejde.

Mennesker, hvis arbejdskraft ingen vil købe, må da enten tilføres penge fra andet end købere, forske sig livsfornødenheder på kriminel vis eller gå til grunde.

Hverken kapitaler eller lønarbejdere kan frembringe penge. Uden penge kan hverken kapital eller lønarbejde eksistere.

Den beskattende stat bliver det nationale markeds største køber. Også af arbejdskraft. Arbejdets voksende produktivitet muliggør også en voksende stat og dermed et voksende militær med stadigt stigende destruktivkraft.

I begyndelsen af forrige århundrede begyndte nogle tænkere at overveje mulighederne for alternativer til den eksisterende politiske økonomi. Omkring 1830 begyndte man at kalde et sådant alternativ for socialisme, som da altså var en neologisme. Omkring 1840 opdukker termen kommunisme, som blev den Marx foretrak. Ingen anede egentligt, hvorledes alternativet skulle se ud. Men forestillingen om socialisme som en alternativ økonomisk mulighed har eksisteret i mere end 150 år, uden at nogensomhelst har kunnet give en brugbar begrebsbestemmelse heraf!

Marx har ikke skrevet nogetsomhelst om socialisme. Det stod ham klart, at skulle den kapitalistiske økonomi ophæves, da måtte man ophæve pengesystemet, men, det vi kender til hans forestillinger herom, er ganske utilstrækkeligt. Han brugte heller ikke termen kapitalisme, da ordet ganske enkelt ikke fandtes. Det blev først almindeligt i slutningen af forrige århundrede. Først da blev kapitalisme og socialisme modsætninger, hvor man kunne forklare den ene som det modsatte af den anden, uden at kende betydningen af noget af begreberne.

Det økonomiske system, der blev oprettet i Sovjet efter 1917 kan man altså godt kalde socialisme, da ingen ved hvad denne term står for i nogen præcis forstand.

Den grundlæggende ændring i systemet bestod i statens ekspropriering af kapitalen. Hvilket på ingen måde indebar lønsystemets ophævelse, tværtimod. Systemet bør retteligt kaldes statskapitalisme.

Statskapitalismen øger umiddelbart mulighederne for stordrift. Statskapitalismen er velegnet til økonomiens salarisering, hvorfor systemerne med rette benævnte sig arbejderstater.

Men det statskapitalistiske system undergraver pengenes købekraft og autoritet. Det var klart, at kapitaler ikke selv må udstede penge. Hvorfor skulle man tjene penge, hvis man selv kan udstede dem? Men, eksproprierer staten kapitalen, da vil pengeudstederen blive eneste kapitalejer, eller kapitalejeren vil blive pengeudsteder. Kun staten kan under statskapitalisme anvende penge som kapital, eller investere penge, hvilket selvfølgelig svækker pengenes købekraft. Statskapitalismen truer altså med at ophæve pengesystemet uden at ville det.

Da ingen ved, hvad socialisme skulle være, andet end statskapitalisme, vil jeg anbefale, at man opgiver termen, da den ikke rummer nogensomhelst forståelig hensigtserklæring.

Der findes en spinkel tradition, der opfatter kommunismen som en økonomi, hvor kapital er ophævet, i betydningen at pengesystemet er ophævet. Jeg har beskæftiget mig en del med dette hjørne af den økonomiske teori. Der forefindes ikke nogen tilstrækkeligt udviklet teori herom, der muliggør at sætte kapitalismens eller pengesystemets ophævelse på den politiske dagsorden.

I den udstrækning ophævelsen af arbejdet afhænger af ophævelsen af pengesystemet, da har denne ophævelse altså lange udsigter. Det er under alle omstændigheder en forudsætning for ophævelsen af pengesystemet, at utallige millioner af mennesker ved, hvorledes man gør noget sådant. Altså at menneskene kender deres økonomi.

Vi kan altså foreløbigt ikke ophæve arbejdet. Det er en forudsætning både for at finde ud af, om arbejdet kan ophæves og for at genoprette salariseringens civilisatoriske katastrofe, at mange flere mennesker begriber den menneskelige økonomi i dens nuværende form og logik

I uoverskuelig fremtid vil størstedelen af menneskenes økonomi altså forblive kommercialiseret, monetariseret, salariseret, kapitaliseret, fiskaliseret og etatificeret. (Og kriminaliseret).

En god økonomi er en økonomi, der forsyner mennesker med gunstige livsbetingelser. Den kapitalistiske markedsøkonomi kan ikke forsyne alle med tilstrækkelige pengeindkomster. Mennesker, som markedet ikke forsyner med pengeindkomster, må enten gå til grunde, forsyne sig kriminelt eller forsynes med pengeindkomster af den beskattende stat.

Kun en stat, der kan betale sine udgifter med skatteudskrevne penge med stabil købekraft, som kan tilbyde enhver borger mulighed for et lovlydigt liv, altså kan sikre enhver pengeindkomster, kan optræde som retsstat og dermed som retssamfund.

Kapitaliseringen og salariseringen frembringer altså på en gang mulighed for umådelig rigdom for alle, fattigdom for mange og økologisk destruktion af naturrigdomme. Og en krig hvis destruktivkraft er proportional med produktiviteten og den profitable opfindsomhed.

Statens primære opgave er da at opretholde et pengesystem med stabil købekraft. Kan staten ikke dette, da kan den ikke noget af det, en stat bør kunne. For at opretholde et stabilt pengesystem må staten kunne beskatte for at dække sine udgifter.

Under forudsætning af pengesystemets opretholdelse er statens primære opgave at muliggøre opretholdelsen af borgernes liv. I praksis må dette medføre skattefinansierede overførselsindkomster til borgere, som markedet ikke forsyner med tilstrækkelige indkomster.

Sætter en stat alle borgeres mulige velfærd som sit politiske økonomiske mål, da er denne stat velfærdsstat og økonomien er velfærds kapitalisme.

Velfærdsstaten må altså muliggøre arbejdsfri indkomster

Arbejdets kolossalt stigende produktivitet kan både øge produktionen og mindske den fornødne arbejdstid. Man kan altså på en gang øge både mængden af produkter per individ og mængden af arbejdsfri.

Der produceres ikke blot konsumtionsmidler, men også produktionsmidler eller kapitalgoder. Hvad mennesker forbruger, ejer de ikke længere. Det er tillokkende at eje noget, så man altid kan tilbytte sig forbrugsgoder. Ingen ejendom er værdisikret. Den sikreste værdi, man kan eje, er arbejdspladsproducerende arbejdspladser.

Nye og mere produktive arbejdspladser udkonkurrerer arbejdspladser. En stor del af arbejdet går altså til spilde som udkonkurrerede arbejdspladser. Konkurrerende arbejdere fremkalder andres arbejdsløshed.

Hvis ellers indkomstløse tilføres skattefinansierede indkomster, vil markedet for almindelige konsumgoder kunne ekspandere. Producenter af konsumgoder vil efterspørge produktionsmidler hos produktionsmiddelproducenter, altså hos arbejdspladsproducerende arbejdspladser. Muliggørelsen af de fattigstes forbrug, øger muligheden for vækst i den rigdomsform, der er sikrest for besiddelsen.

Arbejde er en omkostning i menneskelig levetid, der skal mindskes. Stigende produktivitet kan medføre både voksende rigdom og mindsket arbejdstid, som er en anden form for rigdom.

Tilsyneladende kan man altså opstille en generel målsætning: Højere lønninger, højere profit, større statslige skatteindkomster, højere overførselsindkomster og mindsket kriminel økonomi. Og mindsket gennemsnitlig arbejdstid. Alle målsætninger kan efterstræbes på en og samme tid, ja kan kun efterstræbes maksimalt, hvis alle efterstræbes samtidigt

Men så længe velfærds kapitalistiske systemer forbliver nationale, trues de af systemer, der ikke er velfærds kapitalistiske.

Enten undergraves de velfærds kapitalistiske systemer, eller også overgår de andre til velfærds kapitalisme.

Nationale velfærds kapitalistiske systemer må altså slå sig sammen i overnationale systemer, unioner, der bedre kan både formidle og fremtvinge en velfærds kapitalistisk udvikling i omverdenen. Noget sådant må man kalde velfærds kapitalistisk imperialisme. Eller kort velfærds imperialisme.

Det første civiliserede skridt i pengesystemets ophævelse, og dermed arbejdets, må nødvendigvis blive etableringen af en globalt omfattende møntunion.

Enhver nation, der ikke kan frembringe en valuta med stabil købekraft, kan ikke udvikle en retsstat. Enhver sådan nation er en trussel mod sine naboer. En valuta, der ikke kan udveksles med andre valutaer, kan ikke udvikle nogen stabil købekraft.

Andre nationer kan støtte en national valutas vej mod konvertibilitet. Eller modvirke. Sammenslutninger af nationer kan gøre mere og andet. At gøre et ulands valuta konvertibel på verdensmarkedet, er den bedste ulandshjælp, der kan gives.

Slutresultatet herpå bliver selvfølgelig en global møntunion, med de mærkværdige ændringer for menneskelivet, dette nu må medføre.

For enhver dansker betyder flere kroner større rigdom. For alle danskere betyder flere kroner ikke større rigdom. For alle danskere betyder flere udenlandske penge større rigdom. For alle mennesker betyder flere penge ikke større rigdom.

I den udstrækning arbejde er, hvad man gør for at tjene penge, da vil en ændring af pengenes status altså også ændre på arbejdets status.

Penge kan ikke måle rigdom og slet ikke omkostninger. Produktionens egentlige omkostninger er naturødelæggelse og arbejdstid.

En opsummering af alle nationers pengemålte bruttonationalprodukter vil ikke sige noget som helst om klodens rigdom. Og heller intet om pågældende økonomiers økologi.

Når grønne ideologer de tre seneste årtier har udstukket en parole om det økologisk gunstige ved en økonomisk nulvækst, da må dette afvises som den uigennemtænkhed, parolen er udtryk for.

Hvad en nations bruttonationalprodukt måtte være, udtrykt i egen eller fremmed valuta, siger intet om pågældende arbejdspladsers svineri.

Det er lettere for en kapital med højere overskud eller vækst at påtage sig økologisk begrundede merudgifter end for en kapital med lavere profit. Jo højere vækst i en økonomi, jo gunstigere betingelser for økologisk forbedring. Hvis der sker økologiske forbedringer i en økonomi, vil dens produkter blive mere værd, økologisk gunstigere produktion vil medføre økonomisk vækst. Kravet om økonomisk nulvækst er helt uigennemtænkt.

Den af lønarbejdere frembragte eksisterende våbenmagt kan anvendes til at garantere, at mennesker ikke jages ud af deres hjem.

Jo gunstigere en arbejdsfri tilværelse måtte være, jo gunstigere må vilkårene blive for de arbejdende. De arbejdende ville ikke kunne ønske sig bedre vilkår.

Størrelsen af overførselsindkomster vil danne minimum for lønninger. Lønninger er statens bedste beskatningsgrundlag. Formindskelse af overførselsindkomster vil trykke lønninger og dermed forringe statens beskatningsgrundlag.

Arbejdet skal altså ikke kunne være tillokkende blot som nødvendig pengeindkomstkilde. Man skal også kunne gøre, hvad man nu måtte gøre i arbejde, med glæde og stolthed.

Konklusionen synes altså at blive, at arbejdet kan ophæves gennem fremtidigt arbejdes genoprettelse af det hidtidige arbejdes skadevolden.

Der er brug for en tids-politik

Af Christine Antorini

En af de hotte debatter de sidste år i folkeskoleverdenen er begrebet "leg og læring". Flere kommuner med Rønbjerg Skole og Skive kommune i spidsen, har eksperimenteret med at ændre skolerne, så der kommer mere sammenhæng og tid til fordybelse i skoledagen. Bl.a. ved at lade alle børn fra børnehaveklasse til 10. klasse gå i skole fra kl. 8-14. Det kan kun lade sig gøre, hvis pædagoger og lærere samarbejder om børnenes skoledag, og at leg og læring bliver set som to sider af samme sag.

Fordi alle børn er i skolen til kl.14, har halvdelen af børnene valgt skolefritidsordningen (SFO) fra 14-17 fra. Forældrene har lettere mulighed for at flekse sig til at kunne gå lidt tidligere hjem, og børnene kan gå med de større søskende hjem indtil mor eller far kommer. Besparselsen er blevet brugt til at give børnene mere undervisning. I Skive betyder det, at børnene i løbet af deres 9-10 års skolegang samlet får 1 ½ års længere undervisning end før. Men undervisning der er sjovere, fordi timer og faggrænser er blevet brudt ned. Næste projekt er at bruge nogle af de sparede SFO-penge til at modernisere alle skolerne, så de bliver indrettet efter videnssamfundet og ikke efter industrisamfundet med lange gange, små klasselokaler og en klokke der ringer efter 45 minutter.

Og på sigt skal den nye skoleform bruges som udgangspunkt for at gennemføre en vision om et sammenhængende hverdagsliv for børn (og deres forældre), hvor børnene er glade for at gå i skole, fordi de får lov til at lære meget på nye måder, og hvor eftermiddagene vender tilbage til lokalområderne, der ellers er klinisk rensset for børneliv indtil kl.17, indtil forældrene henter dem i institutionerne. Tiden skal tilbage til familien og lokalområdet, fordi det såkaldte 'civile samfund' er en lige så vigtig del af vores liv som de to andre sektorer: den offentlige sektor og markedet.

Finansministeriets oplæg om, at vi skal arbejde mere har rejst meget debat. Men der er en grundlæggende antagelse i finansministeriets tænkning, som det er fantastisk vigtigt at holde fast i:

Forudsætningen for et stadig udbygget velfærdssamfund er, at der produceres værdier i Danmark. Hvis vi vil have øget velfærd – eller bare bedre velfærd – så skal der samlet set produceres mere. I hvert fald hvis velfærd måles i den offentlige sektors kerneydelser som lige adgang til uddannelse, en god sundhedssektor uden ventelister, ordentlige vilkår til de gamle, tilstrækkelig med daginstitutioner, der også er et kvalitetstilbud til børnene osv. Osv.

Derfor står vi over for nogle mere grundlæggende valg: Ønsker vi tid i stedet for ting? Hvad enten tingene er institutionsløsninger eller materielle goder. Lad os tage forældrene i Skive kommune. De skal til at vælge, om de vil gå lidt ned i leveniveau for at kunne være sammen om eftermiddagen. Man skulle tro, at valget var nemt, men vi ser, at mange vælger ting i stedet for tid. F.eks. når man ser, at mange vælger de ekstra feriefri dage fra.

Tidsdiskussionen er derfor i virkeligheden en helt grundlæggende diskussion af, hvad vi forstår ved livskvalitet. Det afspejler de mange debatindlæg på Teknologirådets debatkonference også. Det er en grundlæggende værdidiskussion, og det er jo også den der ligger bag Lykketofts udmelding om, at vi skal arbejde mere. Det er fordi, det ligger i forlængelse af det samfundssyn som Socialdemokratier altid har haft: at forbedre arbejderklassens levevilkår gennem øget økonomisk vækst. Lagkagen skal ganske enkelt gøres større og større.

Når vi i SF i stedet prioriterer tid i stedet for ting, er det fordi vi bygger på et anderledes samfundssyn, hvor vi ikke kun skal arbejde for større lighed men også skabe en bæredygtig vækst, så miljøet ikke bliver taber. Hvis vi ikke kun ser på Danmark men ser i et globalt perspektiv, vil det uden tvivl kræve, at vi i de rige lande går ned i levestandard, hvis hovedparten af jordens befolkning skal have forøget deres levevilkår. Hvis ikke vi forbruger mindre i de rige lande – hvad enten det er biler, energi, kød, plastiklegetøj mv., så bliver det ganske svært at få en grøn udvikling.

Hvis man har det samfunds- og værdisyn, at vi skal producere mere for at få mere velfærd, er det også helt rigtigt at se på, hvordan vi kan komme til at producere mere. Derfor er det helt reelt, når finansministeriet ud fra et samfundsøkonomisk syn f.eks. regner sig frem til, at studerende må blive hurtigere færdige med deres studier. Ellers kommer der til at mangle arbejdskraft, når ungdomsårgangene bliver mindre samtidig med at antallet af gamle vokser – gamle, der selvfølgelig skal have deres folkepension og andre ydelser for at få en rimelig alderdom. Men igen kommer værdidiskussionen ind her. Får vi de bedste medarbejdere og medborgere i fremtiden, hvis unge skal paces gennem uddannelsessystemet? For når danske studerende først er i slutningen af 20'erne, inden de bliver færdig med deres uddannelse, så er det ikke fordi de dandere i uddannelsessystemet i 10 år. Det er fordi de holder nogle års pause efter gymnasiet, hvor de rejser til udlandet eller arbejder – og fordi de ofte har studenterjobs undervejs i studieforløbet, som giver studietidsforlængelse. Til gengæld er de både modne, selvstændige og ret dygtige, når de kommer ud på arbejdsmarkedet.

Men hvis vi vil et bedre velfærdssamfund, så er folks samlede arbejdstid på arbejdsmarkedet en vigtig diskussion. Det kunne også løses ved at man blev længere på arbejdsmarkedet i den anden ende. Jeg synes derfor også det er helt rigtigt at diskutere, om efterlønsordningen, hvor man kan trække sig tilbage som 60-årig, er et urørligt velfærdsgode. Da man indførte efterlønsordningen i slutningen af 1970'erne var det dels fordi arbejdsledigheden voksede, dels fordi der var mange mennesker, der var fysisk nedslidte af deres jobs. Mennesker, der ofte havde været på arbejdsmarkedet siden de var 14-15 år. Nu er situationen en anden med lav arbejdsledighed og fremkomsten af helt anderledes slags jobs – der f.eks. har den store fordel, at de er sjove og personligt udviklende. Skellet mellem arbejdstid og fritid forsvinder mere og mere. Det er en udvikling, som den teknologiske udvikling og videnssamfundet har fremmet. (I parentes bemærket vil jeg godt nævne, at jeg så ikke fatter den måde, som regeringen har skruet efterlønsreformen sammen. Der gøres ikke noget for de nedslidte, førtidspensionsreformen er udskudt og de stærke på arbejdsmarkedet belønnes med et stort skattefrit tillæg, hvis de bliver nogle år ekstra på arbejdsmarkedet).

Der er stadig mange, som lider af psykisk og fysisk dårligt arbejdsmiljø. Det koster det danske samfund 13 mia. kr. på hospitalsophold, sygedagpenge osv. at arbejdsmiljøet er så dårligt. Her ville det være helt oplagt at kæde tid, livskvalitet, arbejdsliv og familieliv sammen. Brug teknologien til at udvikle renere teknologier. Brug teknologien til at skabe muligheder for et kreativt arbejdsliv gennem medarbejderindflydelse og moderne ledelsesformer. Og sæt en værdi diskussion i gang om tid i stedet for ting. For teknologi er for mig at se et værktøj, som både kan bruges på fascinerende og på skræmmende måder. Derfor er teknologi bestemt et politisk anliggende, hvor vi mennesker skal finde ud af, hvad vi vil bruge teknologien til. Og derfor skal vi også udvikle en tidspolitik. Teknologien er i denne sammenhæng kun et redskab. Hvad der kommer ud af den teknologiske udvikling afhænger helt af, hvad vi ønsker at teknologien skal fremme. Hvis man vælger at få mere tid i hverdagen ved at købe en mikrobølgeovn og købe færdigretter i stedet for at bruge eftermiddagen på at købe ind hos den lille grønhandler og lave mad sammen med børnene derhjemme – ja, så er det ikke teknologiens udvikling, der er skyld i disse valg. Men teknologien har gjort disse valg mulige.

Elementer til en tidspolitik:

- En diskussionen om tid og teknologi er i bund og grund en diskussion om, hvilket liv, vi vil leve. Vi skal ikke have en tidspolitik, der lovgiver detaljeret om folks liv. Men vi skal bestemt have en holdning til, hvilket liv og samfundsudvikling, vi kunne tænke os. Og hvilke begrænsninger, der er. Derfor skal en tidspolitik sparkes i gang med en værdidiskussion. Et startskud kunne være nedsættelse af en Værdikommission, som bl.a. Kristelig Folkeparti har foreslået. Og hvorfor ikke indføre filosofi som et nyt fag fra 1. klasse?
- Arbejds- og hverdagslivet er blevet organiseret på en måde, som mange oplever fremmedgørende og frustrerende. Samtidig udstødes og marginaliseres store grupper. Et godt eksempel på grotesk tidspolitik er, når rådighedsreglerne for de arbejdsløse strammes, så de kan sendes til et arbejde, selvom der er op til 4 timers transporttid frem og tilbage. En tidspolitik skal derfor give mulighed for nedsat arbejdstid – både for at fordele arbejdet bedre og for at udvide det såkaldte 'civile samfund'. Men nedsat arbejdstid skal ske fleksibelt og ses over et livsforløb, så den enkelte selv kan tilpasse sin arbejdstid til sine egne lyster og behov – i fællesskab med kærester, børn, kollegaer og alle de andre, der hører vores liv til. Ellers ryger solidariteten fløjten.
- En tidspolitik skal give tids-lommer til mennesker. Det skal blive sværere at sige nej til at vælge tid fremfor ting. Forældre med små børn kunne få et klippekort med tid, der giver dem ret til selv at bruge op til 13 uger med deres børn, mens de er små. Skal mændene kunne bruge orlovsordningerne, skal de være fleksible. Og tidslommerne skal indrettes, så de bliver attraktive for mænd. Ellers bliver kvinderne fremtidens fattige gamle, fordi det i dag er kvinderne der prioriterer tid – hvor deres indkomst falder betydeligt og deres samlede arbejdstid på arbejdsmarkedet bliver kortere end mændene. Resultatet er, at deres pensionsopsparing bliver væsentlig lavere end mændenes. For en god alderdom hænger sammen med et langt arbejdsliv.
- En tidspolitik skal være med til at styrke det civile samfund. F.eks. kunne man give plads til en nye orlovsordninger: f.eks. en projekt-orlov, hvor man have ret til at holde orlov eller midlertidig gå på deltid for at deltage i lokale projekter.
- En tidspolitik hænger uløseligt sammen med teknologi og miljø. Vi skal sætte udviklingsprogrammer i gang for renere teknologier. Både til produktionen og til f.eks. transportsektoren. Vi skal styrke bæredygtige lokalmiljøer, hvor hjem, fritid og arbejde ligger i nærheden af hinanden. Den teknologiske udvikling skal bruges til at skære transporttiden ned, og med IT-udviklingen bliver det lettere at skabe lokale arbejdspladser og befolke landområderne igen. Flytningen ind til storbyerne efter jobs hører industrisamfundet til. Men så skal vi også udvikle effektive og komfortable offentlige trafikløsninger (f.eks. finansieret ved at flytte transportfradraget, som koster os alle 2,7 mia. kr. om året over til den kollektive trafik) samtidig med udvikling af grønne biler, der kan køre 50 km./l.

Stat, marked, civilsamfund - hvor skal kampen om tiden udspille sig.

Af Kristian Jensen

Da jeg først hørte om projektet og i sær den politisk vinkel om hvorvidt Folketinget skulle have en tidspolitik, så må jeg indrømme, at jeg tog det for at være en spøg, en provokation, der gennem overdrivelse skulle vise det umulige i, at et område som folks tidsforbrug skulle underlægges politisk regulering.

Men jo mere jeg har gået og tænkt over emnet, jo mere er det gået op for mig, at både Folketing og marked har en stor indflydelse på hvordan civilsamfundet og dermed os alle sammen som enkeltpersoner og familier bruger vores tid.

Det er heldigvis ikke sådan og skal heller aldrig være sådan, at Folketing eller marked direkte skal blande sig i hvorledes vi som private personer bruger vores tid eller hvad vi bruger tiden til. Men alligevel så har både marked og de politiske beslutninger stor indflydelse på, hvorledes tiden bliver forvaltet - det vil jeg gerne vende tilbage til.

I dag har vi et samfund med mere fritid end nogensinde før. Vores arbejdstid er sat ned til et historisk lavpunkt og vores ferier og fridage har et omfang som nok aldrig før. Alligevel er der problemer med at få tiden til at slå til.

Vi hører om det med småbørnsfamilier, der næsten ikke ser børnene i vågen tilstand, fordi de aflevere de små poder om morgenen og først henter dem i vuggestuen lige inden sengetid. Vi kender det også fra os selv, hvor kalenderen synes at mangle et par dage i hver uge, hvor vi gerne skulle have set familie og venner.

Tid er blevet en knap faktor, som har fået en utrolig høj prestige og som nærmest er noget eksklusivt. Fritid er ikke noget man bare har, men noget som bliver planlagt og indstuderet til den mindste detalje.

Men hvorfor er tiden blevet så højt sat? Kunne vi ikke blot finde ud af at arbejde mindre og dermed få mere tid - tid til børnene, tid til hinanden og måske vigtigst af alt tid til os selv?

Der må jo være en god grund til at vi bruge vores tid på arbejde i stedet for at bruge tiden på de ting vi sukker efter at have tid til. Grunden er lige så kynisk som den er enkel: jagten på materielle goder.

Vi ønsker at have de materielle goder som "tidens ånd" foreskriver og som er blevet normen. Vi ønsker at være med på moden og at holde vores ferier på spændende og eksotiske steder. Vores hjem skal være præget af Georg Jensen vejrstationer og B & O fjernsyn og i garagen skal der helst stå en ny stationcar, hvis ikke man allerede har taget springet og skiftet til en af de nye MPV-vogne, som både er minibus og off-roader i samme bil.

Den megen snak og ønsker om at have bedre tid er altså mere snak end egentlige handlinger. Tid er penge og når valget står mellem tid eller penge, så vælges pengene oftest.

Det ses jo i manglen på deltidsarbejdspladser, som ikke er blevet særlig udbredt i Danmark uden for nogle specielle arbejdsgrupper. Ønsket om at gå hjemme og have tid til fritidsinteresserne, huset og familie er ikke stort nok til at tilsidesætte ønsket om at følge med på arbejdspladsen, holde fast i karrierestillingen og især i den store lønningscheck.

Det ses også i udnyttelsen af de børnefridage, som blev resultatet af sidste års storkonflikt. Børnefridagene, der var tiltænkt som et svar på det udtalte ønske om mere tid til børnene, er ikke blevet udmøntet i mere tid til børnene. I stedet for har en stor del af de timelønnede valgt at konvertere børnefridagene til kolde kontanter. Det er måske for tidligt at sige om det er et mønster, som fortsætter, men tendensen er der: I valget mellem tid og penge, så er pengene ofte den store vinder.

Hvad kan vi så gøre ved det? Ja først og fremmest bør man vel tage en diskussion OM man skal gøre noget ved det! En diskussion om hvorvidt det er et forhold som skal forsøges ændret på fra politisk hold. Når de personer som er blevet taget til indtægt for ønsket om mere fritid, så ikke vælger at bruge den tilbudte ekstra fritid, ja hvad skal vi så stille op.

Er det noget som vi skal vælge at tage meget alvorligt og ændre reglerne, således at man fremover pinedød tager de ekstra fridag man bliver tilbudt. Eller er det et udtryk for at i den politiske korrektheds navn, så har ønsket om fritid lagt sig som en dyne hen over samfundsdebatten og skygget for, at det faktisk ikke er det ønske som befolkningen prioriterer højest. I hvert fald ikke når de står i den konkrete valgsituation.

Dette er en påstand, som godt nok er sat på spidsen, men som efter min mening i sin kerne bærer svaret på at vi acceptere at stresse rundt som vi gør og ikke prioritere vores tid anderledes.

Vi ønsker at have de materielle goder, der gør vores liv nemt og bekvemt og som er med til at give os oplevelser der udfordre vores personlighed og som er med til at give spænding og indhold i livet. Vi prioriterer selv den tid vi har og prioriteterne er bare anderledes i den konkrete situation end den er når vi snakker med andre.

Ønsket om at skifte Opelen ud med en ny Audi er ikke lige så socialt acceptabelt som ønsket om en ekstra fridag med Kim og Louise på hhv. 9 og 7 år.

Men hvem har gjort, at det er sådan. Er det noget som er presset ned over hovedet på unge familier på grund af politiske beslutninger eller er det en kultur som de har lært ved at betragte deres forældres generation, hvor ølkassemøblerne og den grønne Uld-parka er skiftet ud med designermøbler, røde bøffer og politisk ukorrekt fransk rødvin - den smager jo bedst når alt kommer til alt.

Ansvar for udviklingen kan ikke placeres et sted og skylden kan ikke gives til nogen eller noget bestemt. Men ansvaret for om udviklingen skal fortsætte i den retning er der en helt klar adresse på.

Det er i civilsamfundet og i det absolut mindste led af civilsamfundet at beslutningen og dermed ansvaret for om man vil fortsætte den linie træffes. Det er helt konkret i familien og i hver enkel person, at ansvaret ligger for om man vil fortsætte en materiel jagt eller skifte til et liv med mere tid, men til gengæld færre goder.

Så længe det er et - måske udtalt ønske - at pengene og de materielle værdier sættes over friheden til at kunne disponere over sin egen og familiens tid, så længe kan hverken regering, politikere eller andre ændre den retning som samfundet bevæger sig i.

Derfor er det op til hver enkelt at træffe det valg. At tage sig liv og sin tilværelse alvorligt og ansvarligt og prioritere med sig selv om hvilken livsform man ønsker. Det er individuelt og personligt og absolut ikke noget som vi eller andre kan blande sig i med noget positivt resultat.

Et gammelt ord siger, at det er bedre at side på kroen og tænke på kirken end at side i kirken og tænke på

kroen. Jeg vil sige at det er bedre at side på arbejde og tænke på børnene end at side med børnene og kun tænke på arbejdet.

Familie og børn kræver tid både kvalitativt og kvantitativt, men det er ikke nogen løsning at presse familier til at bruge tiden sammen. Hvis man ikke ønsker at bruge mulighederne og prioritere samværet for sin egen og de andres skyld, så bliver resultatet da slet ikke godt, hvis man skal være sammen for samfundets skyld.

Når vi så har et samfund, hvor materielle goder og arbejdstid hænger uløseligt sammen, så kunne det være fristende at foreslå en højere løn. Det har en lang række konsekvenser, som jeg skal springe let henover nu, men det har i hver fald den konsekvens at gruppe af personer som ikke kan yde en indsats, der er deres egen løn værd vil stige.

Et paradoks i vores verden er jo, at mens flere og flere arbejder mere, så er der en stor gruppe som cirkulere rundt uden for det almindelige arbejdsmarked og som ikke kan komme ind fordi deres kvalifikationer ikke er gode nok til at klare det høje trin, som hedder den danske mindsteløn.

I et marked hvor efterspørgsel og udbud er bestemmende for prisen vil en større udbud resultere i en lavere pris. Men på det danske arbejdsmarked har vi valgt at sætte en bundgrænse for prisudviklingen. Det er gjort for at sikre alle en løn, som kan give en acceptabel levestandard og for at undgå nedadskruende priskrige på lønningerne.

Der er mange gode grunde til denne mindsteløn og der er ingen intentioner om at ændre fundamentalt på den model for mindsteløn, som eksisterer i dag. Men vi må så se i øjne at det ikke er alle som vil kunne uddannes til at være den mindsteløn værd som er kravet for at komme ind på arbejdsmarkedet i dag. Markedet er sat ud af kraft fordi det frie marked har nogle konsekvenser som vi ikke ønsker.

Når en højere løn ikke er mulig, så ville det måske være en idé med en lavere skat for der igennem at nå frem til at familierne kan bevare deres levestandard og alligevel bruge mere tid sammen og til sig selv.

Det har blot det problem, at en lavere skat vil betyde manglende indtægter til at dække de udgifter som er blevet overladt til de offentlige kasser samt til dækning af den enormt store statsgæld. Lavere skat er et mål, som skal nås, men som kun kan nås over en lang årrække. Dermed vil det være nemt for befolkningen at veksle de ekstra frie midler til øget forbrug fordi lettelsen i skatten ikke vil være så mærkbart.

Derfor skal der være en stor nedsættelse af skatten, før vi som privatpersoner for alvor kan mærke det og dermed vil det få lange udsigter.

Prioritering af vores tid er altså et forhold, som er under kraftig indflydelse fra både marked (nemlig fastsættelsen af vores løn) og af staten (nemlig fastsættelse af skat og dermed hvor meget vi egentlig får med hjem).

Men først som sidst så er det et spørgsmål om de prioriteringer vi foretager i civilsamfundet, prioritering som træffes af familie og enkeltpersoner der er afgørende for hvorledes vi fordeler den tid, som er til rådighed. Kampen om tiden er altså en kamp internt i familierne om hvilke værdier og hvilke prioriteter man som person og som familie har og ønsker at have.

Fra vores side som politikere, så skal vi være vores indflydelse bevidst og holde os for øje, at så længe vi har et skatte tryk, der gør at man - sagt populært - arbejder de første 4 timer af dagen for de offentlige

kasser inden man begynder at tjene til eget forbrug, så længe vil vi have indflydelse på prioriteringerne af befolkningens tid.

Ligeledes skal markedet - og her tænker jeg især på fagforeningerne - være opmærksomme på at skabe fleksible rammer for de medlemmer, som ønsker at bruge deltid, som et middel til at skabe mere tid til andet end arbejde.

Men ligegyldigt hvor meget vi omlægger og hvor fleksible rammer der gives, så er det valg som skal træffes af familierne om de ønsker at benytte sig af de fleksible rammer og dermed selv vælger at prioritere tiden anderledes.

Mandag den 31. maj: Tidspolitik

Udskrevet af Christina E. Gadiél

Lars-Henrik Schmidt: AOtium est pulvinar diaboli@

Bidrag til diskussionen om Ahar vi brug for en tidspolitik for det 21. årh. - i lyset af juveniliseringsstenen.

AOtium est pulvinar diaboli@, en latinsk vending - I kan sikkert genkende det de fleste af jer, det er jo det som vi kalder på dansk: Alediggang er roden til alt ondt@, men det hedder det ikke på latin, som jeg skal vende tilbage til.

Jeg vil gerne sige tak for invitationen til at slutte rækken af indlæg af og selvfølgelig en post som på en måde er en tillidspost fra arrangørerne og også er en uriaspost. Det er en tillidspost, fordi jeg på en måde skal ramme en række af de temaer, som er lanceret i løbet af møderækken - og det er en uriaspost, fordi det er så godt som sikkert at deltagerne vil mene, at jeg lægger et helt forkert snit i forhold til de væsentlige meninger. Men een skal jo gøre det og jeg har taget det på mig med glæde.

Jeg skal holde et lille foredrag, som hedder otium til folket og det er det, der ligger i den AOtium est pulvinar diaboli@, som er den latinsk variant af den saying som vi har. Ikke, at jeg vil bryste mig af mine latinkundskaber, jeg vil nødig gå op til en latinprøve nu om dage... men min pointe er blot, at det er en saying, en hverdagsbemærkning og ikke en stor filosofisk bemærkning, men der er alligevel en stor forskel på den latinske bemærkning og vores bemærkning.

I den latinske mundheldslitteratur, da betyder det lediggang er djævlens hovedpude og det betyder - når lediggangen er der, da redder vi seng op til djævelen så lader vi ham komme til os... Hos os da er subjektet vendt om - når vi er lediggængere er vi roden til alt ondt. Derfor har jeg brugt Otium til at karakterisere de 3 træk som jeg har set i konferencerækken. Det interessante er, at man ikke finder otium på tysk, fransk, engelsk - otium er et vældigt godt dansk udtryk. Måske kan det også refererer den danske velfærdsmodel - en otium filosofi.

Det handler om måder, hvorpå vi omgås ledighed, måder vi omgås tiden på. Nu er det afgørende for den række af indlæg vi har mødt her - *at tiden er blevet en knap ressource*. Dermed er tiden blevet en ressource. Det vi har gjort for nylig er at gøre børn til ressourcer, jeg er ikke sikker på det er en befrielse af børnene - *en ressource indebærer nemlig at man skal udnyttes*. Og tilsvarende med tiden - når tiden bliver en ressource - så skal tiden udnyttes. Tiden skal bruges til noget - d.v.s. lediggangen er uacceptabel.

Her ved udgangen af oplysningsfilosofien (vi har en kollektiv fornemmelse af dette) har vi set Benjamins Franklins udtalelse ATid er penge@, men i dag må vi nok sige det på en hel ny måde - *APenge er Tid@*. Det at have penge giver dig tid, hvilket er en omvendning af den forestilling som Franklin gjorde gældende, d.v.s. den liberalistiske økonomi, som opstod i slutningen af 17. hundrede tallet, i dag har vi en hel anden forestilling om tid og penge. I dag er penge noget som giver os tid, penge og tid er ikke længere sammenfaldende.

Det andet tema finder vi hos Jean Jacques Rousseau, som skaber den moderne pædagogik også med en tidsrefleksion han siger i 1762: det afgørende er at spille tid! For at vinde tid!

Hvem har adgangen til tid og hvem har adgangen til pengene for at få tid? Da genkalder den klassiske distinktion sig mellem de rige og de fattige. Men på den anden side så ligner de rige og de fattige nok en

gang hinanden på samme måde som en høvding ligner en røver høvding. Dem, der falder ovenud systemet er dem der har penge nok til at have tid - og dem der falder neden ud af systemet er dem, der har penge nok til at have tid, fordi de ikke spekulerer i penge. Ind imellem de to er vi almindelige - almindelige afvigende.

Det betyder, at vi laver en bestemt slags tidsbudget, men hverken dem, der falder ovenud - de rige eller neden ud - de tidsrige er underlagt, det som vi andre er underlagt nemlig, aktivering.

Det der ligger herinde imellem er, at *aldrig har vi været så aktive som vi er i dag og hvis vi ikke er aktive så falder vi ud*, ovenud eller nedenud - hvilket er to forskellige former for otium.

I 70'erne var vi stærkt optaget af om der nu var plads til os. En socialdemokratisk statsminister skrev en bog, der hed *AEr der plads til os alle?* Men nu er spørgsmålet i højere grad om der er tid til os alle. Tid til at tage hånd om alle de forhold du er involveret i. Vi kan ikke ophæve tiden - det er en filosofisk diskussion. Det vi i dag er interessert er ikke at ophæve tiden, det er en filosofisk diskussion. Det der gør sig gældende er at udfylde tiden. *Vores store problem er, hvis vi ikke kan udfylde tiden*. I andre kulturer - har man andre opfattelser af tiden. Tiden er noget, som er et eksistentielt forhold.

Vi kan dele reflektionen op i otium, altså den tid, som er ved siden af det du laver af pligt. Om det er noget, som foregår i det du gør - eller noget der foregår efter det du har pligt til at gøre - eller det handler om den ædle lediggang. Det er alt sammen præcise definitioner på otium - det er præcis de 3 måder, hvorpå vi tænker otium og som otium er defineret.

At være i otium betyder, at det afgørende er i din situation, at du har huller eller pauser. Det at være *Aefter* betyder noget, der opstår når noget andet er overstået - eller lediggangen - der hvor du ikke er i stand til at definere det i forhold til et arbejdsliv.

1. Vi har en bestemt tidsautonomi, hvor stress m.v. gør sig gældende.
2. Teknologiens rum, hvor vi skal spørge om vi kan bruge teknologien til at kommer hurtigere igennem til det egentlige - nemlig at have fri.
3. Om den ædle lediggang er roden til alt ondt - eller det måske er det, der er det moderne menneskes nye mulighed.

Hvis vi kigger på det første, altså at et otium ikke er noget, der ligger efter, men ligger i tiden. Denne vinkel går skævt i forhold til nogen af de vinkler, der er blevet præsenteret, fordi den introducerer en ny klassekamp. *En ny kamp imellem livsformer* - former hvor den tidsbudgettering som du er istand til at udføre eller leve med er vidt forskellig fra den næstes. Det betyder, at du i dit arbejdsliv er selvbestemmende.

Otium er således ikke nødvendigvis noget, der opstår når du får fri - otium det er den del af dit arbejde som du selv behersker og den del af dit arbejde hvor du bestemmer - en frikvarterers filosofi. Forestillingen om at du har huller eller lommer i dit arbejde, hvor du bestemmer. Du har et godt arbejdsliv, for du er i stand til at finde rum for sådan en form.

Pointen er blot at den måde vi tænker arbejde på og den måde vi tænker løn på er bundet til en forestilling om tid. Det skulle den evt. aldrig have været. Men det blev den og det er den liberalistiske økonomi og den socialistiske økonomi, som er båret af en forestilling om at arbejde og tid hænger sammen. Men det var egentlig ikke det, der var pointen hos Karl Marx i 60'erne i forrige århundrede - da

handlede det om ikke om arbejdskraftens tid, men reproduktionen af arbejdskraften og værdien af den afhang ikke af tid, men af der skulle til for at reproducere - eller restituerer.

Det værste, der er sket er, at lønforhold relaterer sig til tid. Det er arbejdsværdilære - problemet er at finde relationen mellem arbejde og tid. Derfor har Lykketoft for nogle tid siden markeret sin distance til de forestillinger som skraldemandsmodellen fra konflikten i Århus markerede - som sagde, når nu vi går mod større form for beskæftigelse så er den slags overvejelser irrelevante. De var alt andet en irrelevante - det, der var problemet var, at de socialdemokratiske politikere ikke forstod hvad det handlede om. Det handlede ikke om at dele arbejdet. Det handlede om at dele arbejdsfrihed.

Ideen var et radikalt skift i måden at tænke arbejde på. *Pointen er så, at der er nogen af os der ønsker at arbejde meget, der er andre der ikke ønsker at arbejde så meget. Kort sagt, det kan ses som en ny klassekamp mellem de der har lyst til at arbejde og de som ser arbejdet som noget der skal overståes.*

Der er altså ingen lykke forbundet med fritid. Fritid er det vi har, når vi har overstået arbejdet, hvis man er en bestemt type. Fritid er noget som for andre er fri tid - otium i arbejdet. Der er masser af jobfunktioner i dag, som har otium i arbejdet. Og *derfor kommer vi aldrig til at få en homogen, en fælles diskussion af nedsættelse af arbejdstid.*

Vi er i en situation, hvor nogle tilhører en livsform, hvor de er interesseret i at få fri og andre tilhører en livsform, hvor de er interesseret i at være på arbejde - det afgørende er, at der er en tendens til at de som ikke har lyst til at få fri bliver smagsførende. Det er altså ikke et spørgsmål om at vælge mellem det ene og det andet. Der er nogen, som mener de kan bruge arbejdet til deres selvrealisering.

Det er noget vi kender fra økonomihistorien, noget vi kender fra den politiske filosofis historie. Den, der sætter den første hegnspæl tvinger alle de andre til at sætte hegnspæle. Et moderne eksempel: Den første, der sætter sit barn i daginstitution tvinger alle de andre til at gøre det. De tendenser vi er underlagt er hegnspæle i den klassiske politiske, økonomiske forstand hvor vi tvinger andre ind i en adfærd.

Der er altså en kamp i tidspolitikken mellem de forskellige former for forestillinger der er. Der er også nogen, som har det meget dårligt med den moderne tidspolitik og med at de hele tiden skal kunne forandre sig. Jeg har et eksempel: jeg har mødt nogen, der protesterede imod denne forandringsvilje - det var lager- og pakhusarbejdere, der sagde de ikke ville udvikle sig, for det var ikke deres problem, at der ikke længere fandtes lager- og pakhus. På en måde har de ret. Vores vilje til forandring går altså ud over nogen. Der er nogen, der synes den evindeligt bliven til noget andet ikke er himmerrige. For nogle er livslang læring et problem og ikke et tilbud.

At få lov at forandre sig, at være fleksible, at være i aktivitet er ikke en måde, som kan generaliseres til hele den danske eller europæiske befolkning. Det,, der er sket er ganske enkelt er, at vi har juveniliseret individualitetsformen. Vi har ungdommeliggjort formen - når vi skal være på arbejde langt længere end vi har lyst til så er det fordi vi er ungdommelige - vores vilje til at arbejde er en ungdommenlig vilje. Man skal være ung med de unge - noget vi er tvunget til. Vi er nødt til at udvikle os og nødt til at blive noget andet.

Min pointe er, at i selve viljen til at arbejde, i selve forestillingen om at arbejdet er et realisationsmedium - det afhænger af hvorvidt arbejdet indeholder et otium for dig.

Hvordan er det så når et otium kommer efter? Det er jo teknologiens horisont, når teknologien skal hjælpe os med at gøre det vi skal meget hurtigere. En modsætning til den moderne individualitetsform,

det der er sket med den samme juvenilisering - det er at vi er i det. Formålet med at være ung er ikke længere at blive voksen, formålet med at gå arbejde er ikke at få fri. *Vi er i noget, som ikke nødvendigvis er bestemt af det som kommer efter - vi er ikke på vej på vej mod/over i noget andet, men skal finde vores liv i det vi er i.* Så det afgørende ved teknologien at markere at teknologien kan tænkes som en protese - det er ikke noget vi kan tænke der sørger for at vi kommer hurtigere hjem.

Vi har aldrig vasket så meget som efter vaskemaskinen, vi har aldrig lært så meget, aldrig brugt så meget papir som efter det papirløse kontor blev opfundet. *Det der gør det umuligt for os i dag er forestillingen om at tiden er knap og at vi skal have den fyldig.*

I forhold til viden og kærlighed er det sådan, at jo mere man deler ud til andre jo mere bliver der af den. Der er et nyt element i dette: jo mere teknologi du har, jo mere kræves der. Det, der sker ved hjælp af teknologien er den kronometriskes tids sammenbrud - urtiden.

Der er mange af os, der har haft en romantisk forestilling om, at man kan kritisere teknologien for at skabe fremmedhed fremfor nærhed - en naiv holdning - vi må sande, at den også producerer nærhed, men en ny nærhed - en nærhed, der ikke er bundet af tid. Jeg kan være sammen med mine venner, når jeg har lyst til det: eksempelvis, når jeg får tid/lyst til at læse mine emails. Det afgørende er, at det er mig, der bestemmer, hvornår jeg vil have nærheden. En ny samtidighed er mulig i dag. Vi er ikke længere hele tiden i en forestilling om et Aefter@, Aefter@ eksisterer ikke. Hvis jeg bestemmer et Aefter@, så er det otium i min tid.

Det sidste element: I hvilken forstand er tidsadministrationen et eksistentielt anliggende og i hvilken forstand er det et politisk anliggende? Kan man lave politik på lediggang?

Det store problem er, at jeg må gerne må spille min tid, det der er problemet er, hvis jeg spiller andres tid. Så tidsbudgettet er ikke kun båret af forholdet til mig selv, men også mit forhold til andre. Det er det man kalder et etisk forhold - og det jeg gerne vil lave om på nogle gange er andres selvforhold - jeg vil gerne, at en kammerat ikke spilder min tid - og for, at han ikke gør det, vil jeg gerne have han får et andet selvforhold. Kan man lave politik på det? I=m not so sure.

Det er ikke fordi knapheden er et problem - problemet er, at ved at tage noget af hans tid respekterer man ikke hans selvbestemmelse, hans selvforhold. For så får han ikke et otium i tiden. Det handler om homogenisering af tidsrytmer. Et kæreste forhold succes er betinget af om de er i stand til at afstemme tidsrytmer. Tiden og rytmen i tiden er en grundlæggende disciplineringsform og så er pointen; hvorfor forsøger vi at disciplinere hinanden? Fordi vi elsker hinanden.

Nu om dage lægges skolernes klokker for had - men vi skal huske, hvorfor de er der. Vi tror, det er fordi ungerne skal opdrages i en maskintidsalder, fordi det er en fabrik - det er det også - men det er også fordi vi skal lære dem ikke at spille hinandens tid. *Min pointe er - lad os afskaffe klokken, men lad os finde en anden måde at finde hinandens tidsbudgetter på.*

Et samfund kan ikke eksisterer, hvis vi afstemmer hinandens tid og der er vi fremme ved det afgørende spørgsmål, skal der være en politik for det? *Skal der være overordnet rammer for, hvordan folk organiserer sig i forhold til tiden? Mit bedste bud er: det skal der ikke.* Jeg mener ikke, at det er noget som man kan lovgive omkring. Der er tidspolitik i alle de forskellige love. Men jeg kan ikke se, at det er nødvendigt at formulere et nyt område for en tidspolitik. For det ville være at begynde at lave en regulering af folks selvforhold. Det har været en styrke at holde dette selvforhold udenfor politikken.

Udover debatoplægget, kan du her finde en række supplerende artikler om Tid og teknologi:

[Realtime](#), af Peter Hesseldahl

[En generel beskrivelse af tids-problematikken](#), skrevet til Politiken Computers tema om tid, af Peter Hesseldahl

Artikler af Steen Nepper Larsen:

- [Livets tider](#)
- [Hammerhagen](#)
- [Om begerebet arbejde](#)
- [Flexibilitet](#)
- [Fortiden er ikke færdig med sig selv](#)
- [Kritik af den teknokratiske fornuft](#)
- [Hvilket samfund vil vi have](#)
- [Drab på myterne om tiden](#)
- [Flexibilitetens dialektik](#)
- [Elias Canetti om tiden](#)
- [Flexibilitet - et modeord](#)
- [Stemningsrapport fra Sjælsø rundt](#)
- [Skiløbets metafysik](#)
- [Er arbejdet et nødvendigt onde?](#)
- [Tid til ski-tur i Dyrehaven](#)
- ["Hjem til mor"](#)
- [Tanker i naturens katedral](#)
- [Post triathlon refleksioner](#)
- [Virillo's Cyberworld](#)

Realtime

Af Peter Hesseldahl

- Et uddrag af bogen "[Den Ny Natur](#)"

Jeg har en fantasi om en dag at sidde på et motelværelse et eller andet sted i USA, og flippe rundt mellem et væld af obskure kanaler. På et tidspunkt bliver jeg hængende ved et fuldstændig overgearret TV-show, der lige når at fange min nysgerrighed - måske fordi farverne i decorationen er så skingre, at jeg overvejer, om fjernsynet skal justeres. Det er et liveprogram i den bedste sendetid, og manden på skærmen har tydeligvis meget på spil - måske er han en politiker, der er desperat for at holde på sine vælgere/sit publikum. Han starter med at fremlægge, det han har forberedt, han taler så hurtigt han kan, for han ved, at tiden er knap. Nede i det ene hjørne kan han se, at seertallene og målingen af publikums tilfredshed begynder at synke. Han bliver nervøs, usammenhængende - og nu nærmer seertallene sig det kritiske øjeblik, hvor produceren nødvendigvis må gribe ind for at sikre sig, at der stadig er tilstrækkeligt med seere til at der kan tjenes penge på den reklameblok, der ligger lige forude. Manden på skærmen sveder. Uden at tænke over det, løsner han på slipset og knapper skjorten op i halsen. Kurven for seertallene stabiliserer sig pludselig, og medens han snakker videre, prøver han lige at knappe en knap mere op i skjorten. Straks ser udlæsningerne bedre ud. Produceren beder teknikeren holde lidt igen med det indslag, de var lige ved at klippe videre til. Manden på skærmen er langt ude efterhånden. Han rabler sit budskab af sig, medens han begynder at klæde sig af for åben skærm. Seermålingen stiger støt, men problemet kommer da han tilsidst sidder helt nøgen, og ikke lige kan regne ud, hvordan han nu skal fortsætte. Det tager ikke mange sekunder før seeren HAR set det og begynder at zappe videre. Men produceren kender sit medie: Han når lige at få startet reklameblokken inden tallene dykker.

Den afklædte mand, produceren og seerne er samlet i et fælles nu. Selvom de er langt fra hinanden påvirker de hinanden meget direkte - ikke mindst fordi der ikke er nogen forsinkelse i samspillet. Tingene foregår i "realtime", som man siger i medieverdenen. Det man ser er det der sker; begivenheder sendes direkte ud i samme tempo, som de foregår.

Det er et flot ord, Realtime. Det er som om det griber en i kraven og rusker og siger: Hallo! Det er nu! På tysk er det endnu mere poetisk: De kalder det "Echtzeit". Vi lever i stigende grad realtime - på omgangshøjde med et fælles, globalt nu. Efterhånden som alting går hurtigere og hurtigere, oplever vi på flere områder at begivenheder, der før var adskilt i tid, er blevet simultane. Golfkrigen gav en forsmag på hvad der er i vente. Den første realtime krig, bragt til de hjemlige tv-skærme over det meste af verden i samme øjeblik som bomberne faldt over Bagdad. CNN live - det klinger lidt ironisk.

Tiden kortslutter

I mange forbindelser ser man at tiden kortslutter, fordi de barrierer, der var mellem "før", "nu" og "senere" forsvinder. I software industrien, følger forandringer og forbedringer så hurtigt efter hinanden, at et program ofte cirkulerer i et utal af mere eller mindre færdige og officielle versioner. Udviklingsarbejdet, markedsføringen, og responsen fra brugerne er ikke længere adskilte trin, der følger hinanden. De foregår samtidig - det hele er blevet én (hurtigt-) løbende process. Økonomien går også mod realtime. Engang var overførsel af penge, noget, der tog mange dage eller ligefrem uger at klare. Nu sker det stort set øjeblikkeligt. Tusinder af milliarder flyttes dagligt rundt på verdens børser, og når der spekuleres i værdistigninger, er det stadig kortere tidsrum, der afgør, om man når at score en gevinst.

Her omkring er vi så småt vant til den slags kortslutninger. Men når den mexicanske fisker eller en bondekone i Indien tuner ind på CNN, er det som to forskellige tidsaldre der mødes. Selvom man stort set lever som for hundrede år siden, så er man på omgangshøjde med hvemsomhelst, når man slipper ploven og tænder for nyhederne fra parabolen. En af mine bekendte spurgte engang sin far, der på det tidspunkt var 90 år gammel, hvad der havde været den største teknologiske forandring for ham. Hans svar var, at det var oplevelsen af at blive en del af alverdens begivenheder. Når man læste i avisen om første verdenskrig havde man ikke fornemmelsen af at være deltager, for nyhederne var flere dage gamle, og det, der blev fortalt, var oftest en afgjort sag. Idag er den sfære, hvor vi føler at vi kan have indflydelse, blevet langt større, for tidsforskellen er væk. Det vi hører om, er noget som er i gang lige nu. Det kan endnu ændres, og - ihvertfald teoretisk - kan vi selv forsøge at påvirke hvordan det går.

I de nye elektroniske medier er "interaktivitet" et af nøgleordene. Seerne kan vælge mellem et utal af kilder, og man kan - eller vil ihvertfald kunne - skræddersy hvilken type præsentation, og på hvilket niveau man ønsker sine informationer. Noget lignende ser man indenfor produktionen af fysiske varer, hvor nye fremstillingsmetoder vil gøre det muligt for os at specificere den vare, vi vil have, så den passer til vores personlige behov. Med teknologiens hjælp rykkes vi frem i forløbet til det punkt, hvor man selv kan præge hvad der sker. Det giver den enkelte mere kontrol med sin tilværelse, men det betyder også, at samfundet splittes i et utal af kulturer og forskellige livsstile.

I nu'et er sagen sat på spidsen

Man kan sige, at det udvider demokratiet at vi får nyhederne realtime. Den menige tv-seer får adgang til informationerne samtidig som præsidenter og generaler. Når statsoverhoveder på stribe fortæller, at de holdt sig orienteret om en krisesituation via CNN, så føler man, at mediet gør os alle mere jævnbyrdige. Man får også muligheder for at bidrage med sin egen mening, ved at sende kommentarer til producenten eller til et offentligt elektroniske debatforum. I betragtning af hvor automatisk alt muligt andet i samfundet fungerer, virker det slående at vi stadig møder op til folkeafstemningerne for at sætte vores kryds med en blyant på et stykke papir. Det ville være mere bekvemt om vi kunne klare det hjemmefra via telefonen eller computeren. Og - ikke mindst: Det ville være langt hurtigere. Befolkningen kunne høres tit og ofte. Når en ny stor kontrovers opstår i Folketinget kunne man meget hurtigt spørge befolkningen om dens mening - realtime. I et vist omfang har vi allerede den form for tilbagemeldinger, når vi ser politikere, der løbende tilpasser deres budskaber efter det, der giver bonus i meningsmålingerne.

Det betænkelige ved realtime-demokrati er, at virkeligheden ser anderledes ud, når den kun eksisterer i nuet. Når tiden snævres ind, indskrænkes horisonten. De indtryk man modtager, er ikke set som et gennemsnit over tid. Nuet er ikke rummeligt. Der er ikke tid til overvejelser om fortid og fremtid, der er ikke plads til erfaring, forbehold og analyse. Istedet må man pr. intuition og på et meget følelsesmæssigt plan tage stilling til en løbende række af nye begivenheder. Nuet er ustabil, flydende, og uforpligtende. Der er ingen buffer. For når forsinkelserne er fjernet, kan det pludselig gå meget stærkt.

Teknologi og tid

Af [Peter Hesseldahl](#)

Vores kultur er præget af acceleration. Vores muligheder for hver især at vælge det forbrug, den livsstil, de synspunkter og de informationer vi har lyst til, er vokset næsten eksplosivt i de senere år.

Mængden af problemstillinger vi skal tage stilling til, og som vi i et vist omfang må føle os ansvarlige for, er vokset tilsvarende – og meget tyder på at vi stadig kun er i begyndelsen af en udvikling, der i de nærmeste år for alvor vil øge informationsbombardementet. Vi overvældes af muligheder, og vi fanges i friheden til at vælge næsten hvadsomhelst.

Tempoet påvirker også den måde vi tager beslutninger på. Den franske tids-filosof Paul Virillo har sagt at vi går fra refleksion til refleks. Vi når ikke at overveje, kun at reagere – hvad enten det er som forbrugere, i vores arbejde eller som borgere i et fremtidigt elektronisk demokrati.

Teknologi fjerner tid. Vi er omgivet af tidsbesparende teknologi: biler, vaskemaskiner, mobiltelefoner, flyvemaskiner, internet-handel... you name it. Produktiviteten i industrien er steget 16 gange i dette århundrede, vi kunne leve med en glimrende material standard ved blot at arbejde nogle få timer dagligt. Men vi gør det ikke. Tværtimod bruger vi den tidsbesparende teknologi til at komprimere tiden og fylde livet med mere og mere. Vi kører ikke i kortere tid, vi kører bare længere omkring, når vi får bil.

Teknologien tager også tid

Det er berusende og stimulerende at kunne opleve så meget. Det er skønt at have gang i den, og bekvemt at kunne zappe rundt fra den ene aktivitet til den næste. Det er noget, de færreste ville være foruden.

Omvendt skal man være klar over, at der også forsvinder noget. Det er ikke tilfældigt at der er dukket en "slow food" bevægelse op i kølvandet på fastfood restauranternes indtog.

Der er kvaliteter som ikke kan opleves hurtigt og effektivt: Kærlighed, børneopdragelse, kunstnerisk fordybelse og omsorg, eksempelvis. Det er dybtgående menneskelige værdier, som kræver tid og pauser. Uden dem forvandles verden til et flimmer af lige gyldigheder.

Skal vi arbejde mere?

Vi omsætter ting og oplevelser i stigende fart, i mange henseender langt hurtigere end vores naturgrundlag kan nå at skabe nye ressourcer.

Tydeligvis er det også lige på kanten af hvad mange mennesker føler de kan følge med til. Det er en tidstypisk klagesang: hvis bare jeg havde mere tid... man burde melde sig ud af rotteræset... osv. osv.

Sidste års storkonflikt handlede om tid; om at få hul på den 6. Ferieuge, snarere end at få flere penge. Mange føler at de har nok. Penge nok, ting nok. I stedet har de et voldsomt behov for tid til at nyde og opleve familien, vennerne og alle de goder, vi knokler sådan for at anskaffe.

Ikke desto mindre kan Finansministeriet i en lang og velunderbygget rapport fra sidste år – "Service og arbejde" - argumentere for at det er tvingende nødvendigt at få danskerne til at arbejde mere. For hvis ikke vi arbejder mere og dermed tjener mere, så bliver der ikke skatte kroner nok til at financiere velfærdsstaten fremover, når der kommer relativt flere ældre at forsørge.

Situationen viser tydeligt mindst to omstændigheder:

- Vores brug af tid har forskellige virkninger på individ og samfundsniveau. Hver især vil vi gerne have mere tid, og vi kan måske også tillade os at gå ned i indkomst for at få mere fritid. Men hvis alle melder sig ud af ræset, bliver det svært at få penge til skoler, sygehuse osv.

- Vores brug af tid hænger tæt sammen med vores forståelse af hvad velfærd er. Finansministeriets logik er uangribelig hvis man ønsker en fremtidig form for velfærd, der ligger i direkte forlængelse af det vi

kender idag. Men der er vel også en form for velfærd i at tage den med ro og opleve andre glæder end de, der er afhængige af forbrug.

Måske kunne et samfund, hvor vi hver især havde mere tid, gøre behovet for mange af de dyre poster på velfærdsstatens sociale budget mindre.

Tiden er i opbrud

Den vigtigste problemstilling på tidsområdet er måske at forholde sig til det dybtgående brud på industrisamfundets tids-struktur, som vi er midt i.

Industrisamfundet var præget af faste strukturer og normer, der kunne få masser af mennesker til at passe sammen som tandhjul i en gigantisk maskine.

Faste åbningstider i forretninger og på kontorer, faste arbejdstider, klare grænser mellem arbejde og fritid, fast arbejde på en fast arbejdsplads, et fast livsforløb af uddannelse, karriere og pensionisttilværelse... alt dét er i opløsning i det globale 24 timers informationssamfund.

Tiden er individualiseret. Vi skruer selv vores tid sammen, som det passer os – og industrien gør det samme. Flexibilitet er nøgleordet, hvis man konstant vil kunne tilpasse sig tidens hastige forandringer.

Vi vil ikke bindes: Arbejdstagerne vil have flextid, hjemmearbejdspladser, orlovsordninger, større indflydelse og ansvar – og arbejdsgiverne vil have flere løst ansatte, mulighed for at skrue op og ned for blusset, og for hurtigt at kunne sammensætte nye teams til nye udfordringer og projekter.

De gamle forhold og strukturer er i opbrud, men det er tilsyneladende de færreste der har gjort sig klart, at det også indebærer en kamp om, hvem der høster flest fordele af fleksibiliseringen.

Det er dejligt med frihed, og der er ingen tvivl om at økonomien i informationssamfundet vil kræve at vi organiserer de fleste former for produktion radikalt anderledes end idag.

Men det kan meget vel ende med at store erhvervsgrupper om nogle år er forvandlet til et løstansat hjemmearbejdende proletariat, der har mistet en stor del af de goder som fagbevægelsen har kæmpet det sidste århundrede for at opnå: Sygepenge, ordentlige arbejdsforhold, sikkerhed i ansættelsen, efteruddannelse, pension, anerkendelse af anciennitet osv.

Det er ikke alle der ønsker konstant forandring. Det er let nok at være fleksibel, når man er uforpligtet, ikke har børn og familie, når man ikke er afhængig af andre.

Hvis man lever som en global nomade, hoppende fra projekt til projekt, understøttet af jetfly og internet, så kan man komme langt hurtigt. Det fleksible samfund er et stærkt redskab til at realisere sig selv uden begrænsninger fra fortidens stive strukturer.

Men det er ikke alle, der har overskud til at skifte karriere gang på gang. Det er ikke så ligetil at realisere sine personlige ambitioner, hvis man også har hus, en vennekreds, eller en familie at holde sammen på. Problemet er at de hurtige og fleksible i et vist omfang tvinger alle andre til også at accellerere, hvis ikke de vil køres ud på et sidespor. Store grupper flexibiliseres; det er ikke noget de selv vælger.

Tænk tiden ind i politik

Det er et svært brud. Det kan være fristende at forsøge at holde igen, for at bevare fællesskabet og sammenhængen i samfundet. Rammerne for tiden er centrale i kulturen, åbningstiderne i skoler og institutioner og butikker holder os sammen. Men de holder os også fast og står i vejen for at vi hver især kan følge med og udnytte mulighederne i en kultur og en økonomi der i stigende grad er døgnåben som Internettet.

Det virker ikke realistisk at vende tilbage til industrialderens masse-kultur. Samfundet kan ikke længere holde os fast. Vi vil være frie individer nu, og vi vil selv vælge livsstil og fællesskaber.

Formålet med Teknologirådets projekt om tid har været at undersøge om man kunne opstille en egentlig

tidspolitik.

Mange politiske indgreb påvirker meget direkte det tempo vi lever i, og den tid vi har til rådighed. Pensions og orlovsordningerordninger, transportfradrag og investeringer i veje, broer og kollektiv transport, og butiksloven er klare eksempler. Det er politiske beslutninger, der tages for at gavne eksempelvis økonomien, miljøet eller befolkningens uddannelse. At det så også påvirker vores tid er en bivirkning - men ikke desto mindre noget, der i høj grad påvirker hvor godt vi har det.

For ikke så mange år siden var det på samme måde med miljøet. Virkningen på miljøet var en biting, når der blev taget beslutninger, ikke noget man som udgangspunkt måtte tage med som en væsentlig del af overvejelserne.

Hvad nu, hvis man også tænkte tiden med?

LIVETS MANGE TIDER

Af Steen Nepper Larsen

7.00 Vækkeuret ringer. Samfundets fælles klokke tid griber ind i drømmens tid og støder ufølsomt ind i kroppens tid. Den vinder. Der er ikke tid til en hyrde time. Øv!

7.24 Læser i "Die Zeit" om den sidste statsanktonerede henrettelse i Tyskland i 1949. Den historiske tid bliver levende i mig en kort stund. Fortiden er endnu ikke færdig med sig selv. Spekulerer over, hvor alting kommer fra: "Big Bang" og den kosmiske tids genese. Vækker pigerne. Den mikrosociale tid kalder. Den lineære, ubønhørlige tid venter ikke på dem. Tænker på at de er blevet store. De har tiden for sig, tiden med sig og tiden i sig.

7.58 Prøver at være foran tiden; men jeg indhentes hele tiden af den. Solen står op derude, hanen galer: naturens tid. Der udkæmpes tidskampe med børnene. Overvejer hvordan en eksistentielt fyldt tid kan tage sig ud. Forestiller mig at den har det med at forsvinde, når jeg prøver på at indfange den. Problemet er bl.a., at jeg skal dø min død engang. Dødens tid er en del af livets tid. Paradoksalt: døden er en del af livet og livets modsætning. Jeg skal dødes af døden. Min væren er en væren i tiden uden én grund og ét formål.

8.00 Den realistiske lydmorgenbøn: radioavisen. Et selektivt samtidsgreb i verdens kød. Kosovo, laviner, Tvind-sagen. Berøres af andres livstider, ser dem for mig i "real time".

8.10 Skruer bevidst ned for den sakrale tid. Den kristne religion elsker at tidsfilosofere omkring tidens fødsel, de sidste tider, evigheden, paradiset og andre gode sager.

8.28 Kører i bil. Indspændes i den teknologiske og den trafikale tid. Lyskurvene er tidsindstillede. Det samme er skoleklokken. Lover at hente pigerne klokken halv fire. Kigger på mit speedometer. Det regner i rene fysiske måletider: så mange meter i rummet pr. tidsenhed angiver hastigheden. Derhjemme kører opvaskemaskinen. Den sparer tid, men har også kostet tid at købe. Til hvis fordel kan regnestykket stilles op?

8.45 Hjemme igen. Bringer mig on-line med verden. Tænder for samtidighedens internet. Alt er hér lige nu: hér! Den historiske tid glider mig af hænde. Kun nutidens reelle, globale tid synes at leve. Så starter arbejdstiden. Noget af den vil blive betalt efter de visen: tid = penge. En anden og uadskillelig del af den er fri, selvbestemt tid.

9.56 Forberedelsestid til undervisning imorgen. Klokke tiden går sikkert; men jeg er ligeglad. Forskyder i glimt mit liv ud i fremtiden. Vil jeg kunne løbe en hurtig ti-kilometer som 70-årig? Jeg aner ikke, hvad jeg skal svare mig selv.

10.26 Læser ordet "vederkvægende". Det emmer af kraft og fortid. Læser henslængt i ungdomsbladet "Blender". Fremtidens sprog intervenserer i mit liv, denne februar-dag. Det er sært tomt, men det skal nok blive hverdagsprog en dag. Min mormoder ringer. Næsten hele århundredet taler igennem hendes livsglade stemme. 92 år og altid nærværende i øjeblikket. Smilet bryder igennem telefonen.

11.58 Spisetid. Funderer over om Immanuel Kant har ret i, at tiden er en anskuelsesform, vi uafvidende ordner vore anskuelser ved hjælp af.

12.00 Kan det lade sig gøre at ophæve tiden, at leve uden tid, uden for tiden? I glimt kunne den indre buddhist findes frem. Uret kunne smides væk, og jeg kunne vælge arbejdsfriheden. Men jeg ville stadig være indskrevet i den kosmiske, historiske og sociale tid, og alligevel ville pensionskasserne, tandpinen og døden indhente mig en dag. Hvordan undgå, at tiden bliver en vare, en abstrakt og kvalitetsløs genstand? Jeg lever i foreløbighedens tid. Min identitet er et mellemværende.

13.45 Er på tur i København. Betragter den nye tilbygning til Det kongelige Bibliotek, lavet af poleret sort, afrikansk granit. Blikket dvæler ved usamtidigheden, ved de mange arkitektoniske udtryk i byen. Selv om det hele er hér lige nu, taler forskellige tider til mig med distinkte stemmer fra forskellige århundreder. Tilbygningen spejler sig i vandet, dagens sidste stråler vil senere reflekteres af de store glasflader. Foregribelsens tid er allerede i min forestilling.

15.28 Henter pigerne. Jeg kan ikke nå dem. De er fortabt et sted dybt inde i i legens tid. Voksne og børn kan være i det samme rum uden at være i den samme tid.

16.17 Skal tisse. Biologiens tid presser sig på.

16.39 Jeg dagdrømmer om et autonomt forhold til tiden: "Carpe Diem"- nyd livet før det er for sent! Samtidig ofres min nutid på fremtidens alter, hver gang jeg prøver på at skabe noget, der rækker ud over nu'et. Jeg synes at leve i paradoksets evindelige tid.

17.24 Jeg skal nå toget om 9 minutter. Timer mine skridt.

17.33 Jeg når toget og glider ind i en død mellemtid, der kun er her for at blive overstået, hvis ikke viljen til at fylde den med betydning skulle byde slapheden trods.

18.51 Et øjeblik tænker jeg på, om sommer- og vintertid er en god eller dårlig idé? Hvis børn puttes i seng efter urets logik kommer de alt for tidligt under dynen i sommerhalvåret, f.eks. Er disse europæiske påfund en ren refleks af arbejdstidens sociale organisering?

19.30 Tiden forsvinder - eller også får den fylde....? Aftenen glider senere umærkeligt over i natten & søvnen. Søvnens "indersidetid" overskrider klokkens kvanter. Ubegribelighedens tidløse hav besejles.

.....ZZZzzzz.....

7.00 Vækkeuret ringer. Samfundets fælles klokketid griber ind i drømmens tid og støder ufølsomt ind i kroppens tid. Den vinder ikke denne gang. Nu er det tid til en hyrdetime.

8.00 Drikker te, og.....

ON-LINE MED HAMMERHAJEN

Af Steen Nepper Larsen

For to dage siden svømmede den 10,5 kg store hammerhaj med det pudsige hoved rundt i Den persiske Golf, uvidende om at en kok fra Danmark ville ringe til sin fiskehandler med nærkontakt til den lille stat Oman for at bestille en frisk og usædvanlig fisk til en festmiddag. Hajen tog flyet i en køleboks. Den blev ikke frosset ned.

Jeg spiser det lækre, hvide, faste kød, og tankerne går videre til tusinder af indiske sekretærer. På formfuldendt engelsk skriver de tekster rent for fortravlede amerikanske læger, som de aldrig har set eller vil komme til at kende. De er billige telekommunikationsarbejdere med check på, hvordan diktafon-diagnoser kan blive omformet fra lyd til skrift. De er billige i drift, de er internettets nye løsarbejdere.

Senere læser jeg om et køleskab, der selv bestiller varer fra det nærliggende supermarked via nettet, når det løber tør for de sager, som det er programmeret til altid at skulle have i sit indre. I radioen berettes der om, at et gen fra en ishavsflynder er blevet "parret" med en tomat, så vi kan være sikre på at fremtidens struttende røde tomater er frostresistente. Så hører jeg, at kokken næste gang vil bestille en frisk Oman-tun på 15 kg. Den store svømmer koster jo ikke engang formue, siger han.

Der vendes op og ned på gamle forestillinger om arbejde, natur og teknologi ved indgangen til det 21. århundrede. Fagre nye verden er allerede begyndt. Tid og rum adskilles fra hinanden. Det fjerne bliver det nære, og det nære det fjerne. Det ukendte bliver kendt, det kendte ukendt. Livet accelereres. Internettet er åbent døgnet rundt. Verden synes tilgængelig og åben for den, der "er på" og har råd til at bruge de mange muligheder.

OM BEGREBET ARBEJDE

Ordet arbejde betyder både på oldengelsk og oldtysk møje, nød og besvær. Det er beslægtet med ord som trældom (på tjekkisk og polsk) og lidelse (på oldsaxisk). Arbejde drejer sig om at strenge sig an - modsat hvile eller leg. Arbejde drejer sig om at præstere noget, hvilket ofte sker gennem en regelmæssig eller ordnet virksomhed.

I Bibelen står det at læse: "Sex Dage skal du arbejde og gøre al din Gjerning. Men den syvende Dag er Sabbat" (2.Mosebog, 20.9.). I 1.Mosebog slås det fast, at arbejdet er en forbandelse, nedkaldt over menneskene af en vred guddom: "I dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød". Arbejdet er et tvunget påbud for de fra Edens Have fordrevne og formastelige syndere. Mennesket har altid måttet yde en indsats for at få tilfredsstillet sine behov og dækket sine livsfornødenheder.

Arbejde drejer sig om den proces, hvori mennesket omformer ting og forhold i verden og derigennem sig selv og de sociale relationer. I første omgang drejer det sig om menneskets stofveksling med naturen, der kan tage form af jagt, dyrkning af jorden, ildsteder, bygning af hytter, fremstilling af redskaber og brugsting. Arbejdet drejer sig hér om bevidst at tilvejebringe materielle livsvilkår gennem målrettet aktivitet.

Ifølge Aristoteles kan der skelnes mellem to former for handling, "praksis" og "poiesis". Praksis er den aktivitet, der har sit mål i sig selv, f.eks. at skabe kunst eller at slukke en brand. Poiesis har derimod sit mål uden for sig selv, f.eks. at skabe kunst for at tjene penge eller at slukke en brand for at blive hædret. For Hegel drejer det sig om, at mennesket via arbejdet søger at befri sig fra naturtvangen. Gennem arbejdet hæver mennesket sig over dyreriget. Det civiliseres og kvalificerer sine behov, og det dannes igennem de dynamiske livtag med naturen. Behovene er ikke statiske, modsat dyrenes. Det lærer at se bort fra sine egne umiddelbare behov for at kunne bidrage til at realisere det almene.

For Marx er arbejdet menneskets væsentligste karaktertræk. Mennesket begribes frem for alt som det arbejdende menneske. Idet mennesket omformer naturen, forandrer det også sin egen natur. Det får en "anden natur", og arbejdet bliver historieskabende og samfundsforandrende. Under kapitalismen bliver arbejdskraften omformet til en vare, der købes og sælges i et bestemt tidsrum. Kampen om arbejdsdagen og kampen om arbejdskraftens pris tilspidses. Der kæmpes om tiden. Arbejdskraften kan skabe mere værdi, end den aflønnes med. Marx' arbejdsværdilære viser, at den ubetalte merværdi skabes af merarbejdende, udbyttede, arbejdere, og at arbejdskraften har en dobbeltkarakter. Den skaber både konkrete brugsværdier og samtidig en usynlig bytteværdi.

Det er først med opkomsten af det moderne kapitalistiske samfund, at der opstår et generaliseret arbejdsbegreb, der beregnes i tid og penge. I tidligere tider var arbejdet altid knyttet til konkrete gøremål i konkrete rum. Hverken tiden eller rummet var abstrakte kategorier i marken, på havet eller i værkstedet. I det moderne samfund bliver relationerne menneske-natur, menneske-menneske og menneske-selv gjort produktive og foranderlige. Mennesket industrialiserer landbruget, det skaber institutioner og nye sociale spilleregler, og det ændrer selvopfattelse og identitet. Alt sammen påvirkes af arbejdets organisering, deling, omfang og effektivitet.

Marx og mange tænkere efter ham viser, hvorledes det levende arbejde og dets værdiskabende egenskaber omformes til "dødt arbejde" (maskiner, avanceret teknologi etc.). Uden at den enkelte arbejder nødvendigvis er bevidst om det eller har ønsket det, udvikles samfundet til et højteknologisk samfund, der begynder at bearbejde og omforme stadig flere immaterielle forhold.

Selvom mennesket opretholder livet ved at arbejde, kan det ikke omvendt siges, at det lever for at arbejde. At mennesket ikke kan overleve uden at arbejde, behøvet ikke at betyde, at det skal knokle 12 timer i døgnnet i en kulmine eller at producere videre, når fadeburene er fyldte. Det har været meget

vanskeligt at få velnærede bønder fra 1700-1800-tallet eller 3.verdensfolk i 1900-tallet til at forstå, hvorfor der skulle knokles og ikke festes, hvis der var tilstrækkeligt med mad og andre goder. Det tog lang tid at disciplinere arbejderne til at blive til lydige lønarbejdere. Det tog lang tid at få dem til at orientere sig efter uret og det abstrakte arbejdes normer, som var de de naturligste ting af verden. I Oldtiden var det ikke velanskrevet for de rige grækere og romere at arbejde. Det havde de slaver til. Ved vor tidsregnings begyndelse udgjorde de 2/3 af befolkningen i datidens Italien. Arbejdet syntes at være et åg, en byrde, der væltedes over på de ulykkelige. Lykkelig var den, der havde andre til at arbejde for sig; men som selv kunne være arbejdsfri.

I det nutidige samfund synes arbejdet både at være et primært livsbehov, et kald, et middel til anerkendelse og identitetsdannelse, et nødvendigt onde og et fremmedbestemt fænomen. I Danmark hersker den protestantiske arbejdsetik. Mange er bange for at blive arbejdsløse og opfatter det således, at de er født med retten til arbejde. For mange er det at gøre karriere via arbejdet blevet livets mål. Disse menneskers arbejdsbegreb kan med Fremtidsforskningsinstitutets ord kaldes for "hard fun". Det er muligvis ikke rart altid at have travlt, men endnu værre er det ikke at have noget at lave. Allerværst er det at være blevet udstødt, at mærke på krop og sind, at ingen har brug for én, at ingen vil købe éns arbejdskraft. Så truer mismodet, og identitetsløsheden breder sig hos de fleste. Fortæller man de arbejdende, at friheden råder uden for arbejdets tyranni, vil de stirre måbende på én og udstøde i kor: "Vi vil knokle hele livet. Arbejdsløsheden er en tyrannisk voldsakt".

Kilder - opslag om "arbejde" i:

- * Etymologi. Ordenens historie, Kbh. 1989 (1966)
- * Ordbog over det Danske Sprog, Kbh. 1919
- * Pax Leksikon, Oslo 1978
- * Politikens filosofi Leksikon, Kbh. 1983
- * Det lille røde leksikon, Kbh. 1974
- * Den store danske Encyclopædi, Kbh. 1995

.....derudover:

- * Karl Marx: "Kapitalen", Kbh.1970 (1867)
- * Max Weber: "Den protestantiske etik og kapitalismens ånd", Kbh. 1972? (1905)
- * Oskar Negt: "Det levende arbejde, den stjalne tid", Kbh. 1985
- * SABAE: "Arbejdsfrihedens spøgelse", Århus 1978?

m.v.

FLEKSIBILITET

(Dele af denne artikel indgik i Informations kronik: "Altid på arbejde", d.10.3.99)

Sociologen Richard Sennett har skrevet en ny bog, der blev fyldigt omtalt og anmeldt overalt i den vestlige verden kort før jul. Den hedder: "The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism" (W.W.Norton & Company, London og New York). "Corrosion" betyder tæring, ætsning eller undergravning. Bogen har fået en meget passende titel på tysk: "Der fleksible Mensch".

Sennett er yderst kritisk over for fleksibiliseringen, der synes at luske sig ind overalt. Flexibilitet drejer sig om strukturerne for arbejdets organisering. Men også helt banalt om at det kan være rart for den enkelte lønarbejder at få lov til at arbejde mellem kl. 10 og 17 i stedet for mellem kl. 8 og 15.

Flexibilitet kan også dreje sig om at vælge en 4-dages arbejdsuge og holde fredagen fri, når man lyst eller mulighed for det. Flexibiliteten kan også vise sig i arbejdsgivernes planer om at udnytte arbejdskraften mere effektivt, f.eks. ved at tilskynde eller tvinge den til at arbejde på skæve tider.

Flexibilitet handler også om korttidsansættelser, team-arbejde og nye former for ledelse og organisation. Flexibiliseringen af samfundet sker vel at mærke uden forudgående, offentlige drøftelser endsige gennem demokratiske beslutningsprocesser: "Der er en fuldstændig mangel på en diskussion om dette systems legitimitet".

Sennett fortæller os, at ordet flexibilitet ("flexibility") kom ind i det engelske sprog i det 15.århundrede. Betydningen af ordet stammer fra den simple iagttagelse, at selvom et træ må bøje sig for vindens kraft, vil dets grene alligevel vende tilbage til de oprindelige positioner, når vinden løjer af. Flexibilitet betegner på denne måde træets evne til at genetablere og fastholde sin form. Ideelt set bør fleksibel menneskelig adfærd have samme "strækstyrke". Mennesket må kunne lære at omgås skiftende omstændigheder uden at blive knækket.

At være fleksibel er at være bøjelig og smidig. Det bruges om ting med mange tilpasningsmuligheder. Flexibilitet betyder bøjelighed og smidighed. Navneordet flexio er det latinske ord for bøjning. Verbet flectere betyder bøje eller krumme.

Mange virksomheder benytter sig i dag af flextid, af en fleksibel organisering af arbejdstiden. Virksomheden bliver forvandlet til en mosaik af folk, der arbejder på alle mulige forskellige tidspunkter. Umiddelbart ser det frihedsskabende ud; men virkeligheden er en anden, ifølge Sennett. Bl.a. kan det blive svært at opbygge en kollegial samtale, en fælles ånd og en reel solidaritet. Med et af Sennetts eksempler: En ung universitetskandidat fra dagens England må se frem til at skulle skifte job ikke mindre end 12 gange i sit liv. Med et grimt moderne ord drejer livet sig om "omstillingsparathed". Faren er, at den enkelte får et yderligt forhold til mennesker og viden. Vi lærer ikke hinanden at kende længere og fratages erfaringer, som kræver tid. Det skærpede tidspres rammer specielt de midaldrende meget hårdt.

Magtens allestedsnærværende logik kan tage formen: Her er en opgave - vil du have den, så løs den hér eller tag den med hjem. Bare den bliver færdig snarest! Det fleksible arbejdes normer breder sig. Den fleksible tid bliver et af den nye magts ansigter. Mennesket tvinges til at acceptere et fragmenteret liv med flygtige kontakter til kolleger og en masse skift mellem jobs og arbejdsfunktioner, siger Sennett. Fællesskabsfølelsen nedbrydes, og det bliver svært for den enkelte at holde sammen på sin egen livshistorie som en kontinuerlig meningssammenhæng.

Med de fleksible krav til nutidens lønarbejder, sniger omstillingskravene sig helt ind i de inderste psykiske og faglige beredskaber. Det fleksible menneske må tilegne sig ny viden i en verden, der forandrer sig med svimlende hast. Sennett siger: "I dag er hele kulturen defineret af arbejdet, ikke mindst

fordi både mænd og kvinder arbejder hele livet. Arbejdet er ikke længere bare et instrument. Efterhånden er det blevet til det vi forstår ved 'samfund'".

Efter Sennetts mening, passer fleksibilitetsideologien som fod i hose til lønarbejdernes individuelle behov for at arrangere sig i det tidspolitiske arbejdscirkus, men også og ikke mindst til dén kapitalisme, der har set, at der kan presses yderligere kreativitet og produktivitet ud af den tidsdisciplinerede, fleksible lønarbejder. Denne arbejder vil jo ofte selv føle, at han eller hun selv har valgt at blive et fleksibelt menneske. Ingen knyttes til eller knytter sig i længere tid til en jobfunktion eller et firma, hvis det kan betale sig at bryde op.

Men det må ikke glemmes, at fleksibiliseringen kan bidrage til at afkræfte eller opløse tossede gamle, ufleksible og irriterende rutiner. Den nye trend passer også til, at gammel viden og praksis betvivles med lynets hast.

Det kan dog blive svært for ganske mange af træerne at rette sig op og ud igen. Mennesket risikerer at miste noget af "strækstyrken". Vil lemmerne mon blive ramt af "knogleskørhed"?

Fortiden er ikke færdig med sig selv

Tiden er noget underligt noget. Måske lever vi i mange tider på én gang, på én gang tiltalt af noget, vi ikke kender og i færd med at skabe noget, der kan give noget mere til det, der engang var.

(Bragt som kronik i Information, primo januar 1998)

Af Steen Nepper Larsen

Nutiden er langt fra éntydig. Der findes mennesker, der mentalt set lever i det 18., 19., 20. eller i det 21. århundrede, mens de går rundt og møder og forvirrer hverandre. Der findes gamle og nye sprog, traditionelle og grænsesprængende teknologier, overleverede og eksperimenterende familiestrukturer, gamle og nye værdier, bagvendte og fremtidsvarslende drømme med meget, meget mere. Således lever vi i en flerfold af "usamtidige" tider. Den tyske filosof Ernst Blochs (1885-1977) begreb "usamtidighed" er en god nøgle til at forstå kulturelt og mentalt konfliktstof ved udgangen af det tyvende århundrede. Når livsformer og fortolkningsmønstre ikke altid følges ad, vil det være en bekvem, men også en farlig løgn at hævde, at vi lever i én tid, og at én tidsånd behersker os alle. har krav på almen gyldighed. Erindringer kan være utidssvarende og hjemløse, og vore mest unikke erfaringer kan være ureglementerede. Vi kan så at sige være i tiden uden at være ét med den. Usamtidighederne strømmer gennem os.

Men lader vi os indspinde i en vulgær tidsopfattelse ses tiden som en række af forsvindende nu'er på en tidslinie. Fortiden er for altid passé; hvad der er sket er sket. Nutiden fortæbes altid; den får aldrig fylde. Principielt er vi færdige med fortiden og nutiden har ikke noget at fortælle den. Fortiden ligger bag os og vedgår os ikke. Den synes både stum og fjern. Nutiden skal holde fingrene fra historien, den skal blot rekonstruere kendsgerningerne og lave dem til klare umisforståelige sætninger, svarende til det, der faktisk skete. Imidlertid er dette syn på den menneskelige eksistens i tiden både forkert og fatalt. For vi skaber hele tiden nye forestillinger og fortællinger om fortiden, både af den "store" og den "lille" historie. Hændelser fra barndommen eller ungdommen kommer til at stå i et nyt lys, når livet får fylde. På sin vis er vi altid igang med at konstruere nye tilgange til livet. Det er min tese, at vi også sanseligt kan åbne veje til at øjne nye dimensioner i det, der var engang. Pludselig kommer duften fra en våd, nyhøstet mark, den lille cykels klare blå farve, lyden af den rødhårede legekammerats stemme, et overrumplende klarsyn: et fugleperspektiv på en svømmetur, hvor fingeren blev såret - da den mødte en skarp muslingeskal. Disse sansekvaliteter er også næret af voksenlivets oplevelser, ikke mindst af omgangen med litteraturens, musikkens, maleriets og filmens æstetiske værker. Det sansede ligger ikke blot og venter på os i ren fortidig form, som var det lagt ind på en tilgængelig lagerhylde et sted i hjernen. Det sansede opleves og digtes frem af et lydhørt nutidsmenneske, der derfor konstant får et mere komplekst erindringsbillede ud af det, der var engang. Med sproget tilskriver vi nye sansningskvaliteter og fortolkninger til det, der havde mere i sig end "det skete". Omgangen med barndommens landskab er langt fra blot rekonstruktivt og hengivent. Alt, hvad vi har tænkt, læst, skrevet, oplevet, mærket og nydt kvalificerer tvillingeparret sansning og sprog. Vi opbygger filtre og brilleglas, mærker nye følehorn bryde frem og (op)finder ord, som vi ikke kendte, da vi var små. Der er langt fra nødvendigvis tale om en harmonisk konstruktion af et lykkeland og en genopdagelse af en oprindelig stemthed. Snarere mærker jeg en række disharmoniske stemmer i livets strømmen, en række konfliktende perspektiver. Jeg blive mindet om, at tænkning og væren ikke passer sammen som fod i hose. Spillet mellem fortolkninger og liv skal slå gnister, og al undren ophører, når man tror, man er færdig med at tænke over disse livgivende forskelle. Når du tror, du ved, hvem du er, er døden næsten allerede indtrådt, og du stivner i én grimasse og i ét sprog, der ikke formår at løfte dig ud af nu'ets glemsel.

Den eksistentielle tids- og livsfylde kan ikke måles med et kronometer. Lykken kan ikke kvantificeres.

Til tider hersker den lange tomgang og den uendelige, udvejsløse gentagelse. I glimt kan tiden ophæves, og dens tyranniske kraft og endelighedsindvarslen march bremses for en stund. Tiden kan være en ubønhørlig hård pil, men også noget udefinerligt noget, der nærmest kan få rum(s)lig ustrækning, mens den i al ydmyg venlighed går i opløsning. Så lever vi i tiden, livet får vokseværk og verden får et frisk glimt i øjet. Under tankens dvælende blik, begynder verden at tale med en ny stemme på én gang i og hinsides tiden.

Det er uhyre plat at tro, at det, der har betydet noget i livet, kan stoppes i en gammel jordslået papkasse i en mørk kælder. I kassen ryger gamle marxister, gamle kærester, gamle diskussioner og gamle hændelser af enhver lyssky art. Det er formodentligt rigtigt at sige, at vejen ud af ensomhedens fængsel kan gå igennem bøgernes dør, men måske også muligt at hævde følgende normative påstand: vi skal være i stand til hele tiden at fortsætte dialogen med den fortid, der altid klæber til og kræver noget af os. Et eksempel: Når man læser moderne sociologer som Niklas Luhmann, Anthony Giddens eller Ulrich Beck kan det ikke nytte noget ikke at fortsætte den indre dialog og den offentlige samtale med Karl Marx, Max Weber og Norbert Elias. Det fantastiske ved at arbejde grundigt med tekster og tanker er, at disse tager bolig i sproget på en måde, der gør dem mindst lige så nærværende som TV-avisen, en grå dansk vinterdag, en ven eller tre flasker øko-letmælk. Konstant at prøve sine nye idéer af med & mod alle de stemmer, vi bærer i os, hvis vi har læst os ind på Friedrich Nietzsches, Elias Canettis, Per Højholts, René Descartes' eller hundredevis af andre levende, altid medmumlende røster og skriftegn....det er fantastisk givende, men også krævende. Det er, som om de mentale legoklodser hele tiden mønsterforskydes i en hed kakafonisk symfoni. Den nye læseoplevelse sætter den gamle i relief. De nye mennesker, man møder, bryder ind og blander sig med stemmerne fra dem, man troede man kendte så godt eller var helt færdige med i fortiden. De nye møder gør paradoksalt nok fortiden mere levende, hvis den er og var noget værd. Det er derfor aldeles skræmmende at se, at alverdens gamle venstreorienterede tænkere og kritikere kan lave faneflugt, uden at det anfægter dem det mindste. Og det er heller ikke ligefrem vidunderligt at se, når universiteter og lærere ikke er i stand til at fremstille og overskride de traditioner, de selv bærer i sig, kritisk overskridende. Det må være et ordinært dannelseskraft til institutioner, vidensformer og menneskeliv, at de altid er i færd med at tænke i en kvalificerende dialog med alt det, der engang stod deres hjerte nær. Ellers udleveres nye generationer til forhastede, historieløse udløsninger - til rene tidsåndssympatiserende forsvindingsnumre.

Fremtiden er allerede begyndt. Det, vi tænker og gør lige netop nu, kommer til at præge tiden efter dette nu. Fremtidsscenerier griber ind i nutiden, og vi må forholde os til komplicerede teknologiske, sociale og miljømæssige problemstillinger, før de opstår. I dette risikosamfund lever vi med en vished om, at meget kan gå galt, og at meget vil gå galt, hvis ikke....Det går således ikke at tænke, at tiden lægger alle så - men måske snarere med digteren Peter Laugesens ord, at "Tiden lægger æg i alle sår". Det går heller ikke at sige: vi lever jo bare nu, bare i dag...og vi kan ikke spå om fremtiden.

Opsummerende: Vi lever på mange tidsplaner. Det kan være forvirrende; men det er aldrig kedeligt. Fortiden er ikke færdig med sig selv. På én gang anfægter den os, fordi vi er i dens vold, og fordi dens hændelser trækker erindringsspor gennem vore nutidsliv. Vore måder at leve, forstå og tale på er historisk kreeret helt ind i kødet. Nutiden er meget mere end et udstrækningsløst snit på en tidslinie; nutiden er en flerhed af usamtidige tider. Vi jag(t)er tidens fylde, der paradoksalt nok opstår, når vi mindst venter det, og når vore vildt overstyrede intentioner om at ville være lykkelige træder i baggrunden. Hele tiden er vi igang med at lave om på fortiden, samtidig med at vi søger at give tiden fylde i nutiden. Alle synes vi at blive passagerer på en livslang fortolkende opdagelsesrejse. Verden tildigtes nye betydninger, den stumme natur og den g(l)emte historie gives lyd og navne. Vi bliver anfægtet af det, vi ikke vil være ved, og det der endnu ikke er blevet fortalt. Så tiltales vi pludselig af Aristoteles, far, duften af nybagt kage i 1963, Immanuel Kant, mor, en gammel trøje fra 1985, Thomas

Mann, en gammel dansklærer, en blaffetur i Tyskland i 1979 og fire gamle kærester - selvom vi troede, de lå dér tilbage på det forlængst besejlede historiske hav. Men det hjælper ikke engang, at nogle af dem er døde, smidt ud eller bor i fremmede lande. De vil alligevel altid være hér hos os, og hvis de har betydet noget, vil de altid betyde noget. Derudover er fremtiden allerede begyndt. Den er proppet med historiske kræfter og forsyndelser, og nutidens gøremål har en afgørende indflydelse på dens gang.

KRITIK AF DEN TEKNOKRATISKE FORNUFT

- tanker omkring "Arbejde og Service. Danmark som foregangsland", skrevet af Regeringen i januar 1999 (88 sider)

Af Steen Nepper Larsen

Det teknokratisk-ideologiske strategipapir fra Regeringen er rystende læsning. Hån, fantasiløshed og kynisme ser dagens lys. Den kølige statsraison kører sig i stilling i en belærende og moraliserende tone. I det følgende vil jeg præsentere mit ubehag & nogle af de iagttagelser, der sprang i øjnene under nærlæsningen

Velfærd er andet og mere end statsligt omfordelte pengegaver

Allerede fra starten slår det mig, at det er åbenlyst forfejlet og reduktionistisk at opfatte "velfærd" som identisk med "velfærdssamfundets" sociale garantier og støtteordninger".

"Velfærd" burde vel også handle om muligheden for at varetage et indholdsfuldt arbejde, om glæden ved livet, om ulysten til krig og forurening, om en stærk og nyskabende socialitet, om kærlighed og kunst etc. Umærkeligt sker der undervejs en glidning fra velfærd til velstand (s.72). Det virker ikke stringent, endsige overbevisende. Velstandsstigningen i forbindelse med faldet i den gennemsnitlige arbejdstid har således betydet, "at vi har fået bedre råd til at holde fri", hævdes det.

Helt hyperteknokratisk og køligt bemærkes det, at "da fritiden ikke beskattes er prisen på fritid faldet relativt", samtidig med at "værdien af fritid er steget kraftigt" (s.74). Det ser Lykketoft og hans regnedrenge som et gedigent problem, idet den energiske arbejdsstyrke bør lære, at det er alt for dyrt at holde fri istedet for at arbejde over. Nogle af sætningerne synes at have et anstrøg af en barok humor, der ville være morsom og glædesbringende, om man som hårdt prøvet læser ikke vidste bedre. Besynderligt er det også, at der glides fra det hverdagsfænomenologiske begreb om "værdien" til det regnskabsmæssige omkring beskatningsformer. De både puster og har mel i munden.

Havde de drevet deres prisfastsættelsestankegang ud i det absurde, havde de også sat en pris på fritiden. For det må da forekomme skandaløst, at mange af os fravælger en potentiel indkomststigning, når vi vælger at holde fri ca. 16 timer hver dag og hele to gange 24 timer både lørdag og søndag. Helligdagene bør også afskaffes ved lov, for at holde fri er identisk med en asocial, "post-glistrup'sk" skattenægteradfærd.

Hvem siger iøvrigt, at et stigende forbrug (s.73) og en lavere skattebetaling vil gøre os lykkeligere (s.54-55)? Selvom der på kort sigt tales om nødvendigheden af at bremse væksten (jvnf. Pinsepakken og s.42), er hele tonen i papiret vækstfetichistisk, akkumulationshungrende og konkurrenceevnedyrkende. Socialdemokratiet giver den som et statsbærende, traditionalistisk og upoetisk "fremskridtsparti". Med en tredobling af indkomsten på 38 år (s.73), kunne det vel hævdes, at der findes mange andre parametre for lykke og velfærd end de, der kan indeholdes i ét forbundet rørsystem og kar gjort af: mere arbejde - større forbrug - højere skat - mere offentlig service - tid til endnu mere arbejde etc. Men Lykketoft-modellen er monokausal, cirkulær, selvreferentiel og aldeles selvoverbevist.

Glemsel og hån

Hvorfor er det udelukket, at "kernearbejdsstyrken" suppleres med nogle af dem, der i dag mod deres vilje

er kommet på overførselsindkomster? Der foretages ingen statistiske kørsler på, hvordan noget af arbejdet kunne deles med andre (f.eks. nogle af de 900.000 mennesker (s.13), der i dag lever livet uden for arbejdsmarkedet, mens de belaster skattetrykket). Det er, som om, alle disse mennesker, bliver tilskuere til arbejdsbiernes manglende ret til at omfordele arbejde og endda til at afspadsere overarbejde, holde uddannelses- eller anden form for orlov etc. Hvorfor bryder socialdemokraterne mon med klassisk socialdemokratisk politik? Hvor er lighedstanken blevet af? Hvad med den sociale solidaritet? Hvor er visionerne?

Hvis de 900.000 ikke skulle passivt forsørges af skatteomflyttede penge fra hårdtarbejdende elitelønmodtagere, ville skatteprocenten jo slet ikke behøve at være så høj. Hvis 50.000 -100.000 eller 200.000 kom i arbejde...ville arbejdstiden måske kunne sænkes med 2 timer ugentligt, samtidig med at skatteprocenten også ville kunne falde.

Det store trick består i, at Regeringen alene ser på relationen mellem arbejdstid og skattebetaling, samtidig med at 900.000 menneskers liv parkeres som en uproduktiv, belastningsfaktor, som en nærmest naturgiven en "ceteris paribus-dødvægt". Det virker ikke betryggende at lave en 2-variabel-kørsel på arbejdsudbud og offentlige finanser (s.28). Der skal en kolossal hær til for at holde "alt andet lige"-betragtningen i hævd. Mange andre faktorer kan have indflydelse på det opstillede; f.eks. kunne produktivitetsstigningerne i den evt. nedsatte arbejdstid kompensere for det samfundsmæssige værditab. Endvidere kunne det hævdes, at kørslen er oversimplificeret og ideologisk: den parkerer godt og dårligt på hver sin pol og prædiker: kortere arbejdstid er af det onde - fraværet af en skattestigning er af det gode!

Der regnes heller ikke på, hvorledes ny teknologi kunne bidrage til at nedsætte arbejdstiden. Undersøgelsen er i det hele taget meget stats- og styringsminded og ikke særlig sociologisk eller teknologiinteresseret. Når den er mikro-orienteret drejer det sig blot om hiin enkeltes fordele og ulemper ved at gøre dette eller hint. Når den er makro-orienteret drejer det sig om, hvad staten kan og bør gøre? Alle de civilsamfundsmæssige, sociale, kulturelle og fagforeningsmæssige "spil"/processer synes ikke at fylde meget i bogen eller på "borgen". Der er alt for få handlende agenter på den regeringstegnede scene. Regeringens forestilling om den politiske dynamik i samfundet er både fattig og farlig.

Et andet begreb om velfærd

Hvorfor ikke opfatte det som et gedigent velfærdstegn, at unge får mulighed for først at vente med at studere for sidenhen at studere og dygtiggøre sig i mange år, uden forhastede faglige udløsninger og anden overfladiskhed? Hvorfor ikke se det som en samfundsmæssig gave, at ældre mennesker får mulighed for at lade sig pensionere tidligt, så de efter et langt arbejdsliv kan runde livet af med endnu nogle selvbestemte, friske tiår? Begge dele tydes som problematiske i forhold til mantra'et: en øget livstidsindkomst .

Der tales hele tiden om, at vi ikke må spille og tabe arbejdsår. Hvad med livets "inderside" (glæden, selvbestemmelsen, duften af blomster i næsen på en 58-årig...), og hvad med det kvalitative indhold i den dom, som den livserfarne jurist fælder eller den empati som en klog læge kan vise en dødssyg patient, fordi disse mennesker har lavet andet end at gå i skole hele livet? Regeringens kedsommelige ideal lyder: bliv senest færdig som 24-årig & fortsæt til du fylder 67! Så kan du betale skat i hele 43 år!

Lykketoft-sproget er ladet med nogle heftige metaforer: det er "sårbart" at ønske mere fritid (s.7); der kan være tale om "med- og modvind" fra befolkningsudviklingen (s.17); den private beskæftigelse kan blive ramt af en "udfladning" (s.22); når Regeringen handler langsigtet, er der gang i "et langt sejt træk" &

når man vil have folk til at gøre noget - taler der om: "opfølgingsindsatsen" og "ungeindsatsen" (hele side 26 er én lang teknokratisk perle); midt i de knastørre læsninger af diverse statistikker, får vi at vide, at vi skal "bakke op" om den nødvendige politik, der ikke kan føres, hvis arbejdstiden nedsættes (s.31); der tales om "frigjort tid", når hjemmearbejdet reduceres til fordel for statsarbejde (s.67). Man mærker hensigten med disse metaforer og bliver forstemt.

"Værket" har ikke tænkt meget over begrebet fleksibilitet (jvnf. s.28, 31, 34 og 78). Der er for det meste blot tale om fleksible arbejdstider og en fleksibel arbejdsorganisering. Det virker utilfredsstillende, at Regeringen ikke har mere at sige om et af tidens største konfliktfelter: fleksibiliseringen af arbejdsmarkedet, arbejdskraftens kvalifikationsudvikling og arbejdets indhold.

Når man som Socialforskningsinstituttet i efteråret 1998 spørger danskerne om deres syn på arbejdstid og fritid, udrangeres lønarbejdernes angst for tab af job og anerkendelse af de mange statistikker (s.80-87). En del svar, der synes at tyde på en manglende lyst til at arbejde mindre, kunne skyldes, at de pågældende er bange for at miste deres arbejde eller deres position på arbejdspladsen, hvis de går ned i tid.

Det er da iøvrigt interessant, at et andet uvildigt (?) organ for den ypperligste og helt nøgterne og såre objektive samfundsforskning fodrer Regeringen med talmateriale, før vi andre kan få fat i "sagerne. En medarbejder på SFI's forlag meddelte - telefonisk i januar 1999 - undertegnede, at undersøgelsen "Danskernes arbejdstid" endnu ikke er udkommet, endsige offentlig tilgængelig.

Rapportens status

Det virker primært, som om de 88 sider er tænkt som et ideologisk-formanende indspark til de kommende overenskomstforhandlinger. Der vinkes med vognstangen, og det henstilles til de offentlige ansattes fagforeninger og arbejdsgivere om ikke at kæmpe for nedsat arbejdstid og længere ferie m.v. Det private arbejdsmarked har Regeringen ingen intention om at røre ved. Her er der jo allerede arbejdskraftmangel (f.eks. på byggeområdet).

Således tegner der sig et snyde-generelt billede af arbejdstidsdiskussionen; thi det hele giver sig ud for at være alment; men det eneste "velfærdssamfundet" = (læs) staten = (læs) Regeringen kan forsøge at styre og disciplinere til orden er tidspolitikken/arbejdstidsstriden på de statslige og kommunale arbejdspladser. Dundertalen (side 31-32) afsluttes med ordene: "det...(er) ikke rationelt at nedsætte arbejdstiden".

Jeg må være selveste ufornuftens inkarnation, når jeg drister mig til at lege med forestillingen om, at arbejdstiden måske alligevel kunne nedsættes i løbet af år 2000 til 2100. Ærligt talt forstår jeg så slet ikke, hvordan andre ufornuftige sjæle kan undgå at komme i slagsmål med Hr. Lykketoft og alle hans magtfulde regne- og ideologilystne venner i Regeringen og diverse ministerier .

Lykketofts forsøg på genmæle

Regeringens rapport "Arbejde og Service" gjorde mange mennesker triste og rasende i januar 1999. Lykketoft måtte på banen med et genmæle, kritikerne skulle lære lektien, de skulle sættes på plads. Lykketofts artikel: "Ingen bliver tvunget til at arbejde mere" i Politiken, d.27. januar 1999 er interessant læsning. For det første bliver folk vel tvunget til at arbejde mere, end de ellers havde lyst til, hvis regeringen får held til at blande sig så meget i overenskomststriden, så den ekstra ferieuge ikke bliver indført og den ugentlige arbejdstid ikke bliver sat ned. For det andet kommer Lykketoft endnu engang

ikke ind på, om nogle af de 900.000 mennesker på overførselsindkomst ikke kunne tænkes at komme ind på/tilbage til arbejdsmarkedet. Det må da være muligt at få nogle af disse tilskyndet til at blive hjemmehjælpere, sygeplejersker, lærere el.lign., For det tredje må Lykketoft fortælle os, om han forestiller sig, at folk udstyres med et livsarbejdstidskort, som kan ind- og udstemples, når "man" hhv. er en børnefamilie og ikke er eller ophører med at være en børnefamilie; thi han siger jo, at småbørnsfamilierne har brug for mere tid. Hvordan skal denne ordning administreres. Skal alle voksne i "kernearbejdsstyrken" forpligte sig til at arbejde 40-45-50 år på fuld tid? Skal der indgås en nationalt dækkende fødsel-til-død-kontrakt med staten om villigheden til livslang skattebetaling, afbrudt af små perioder med børnepasning?

(Bragt som kronik i Børsen i 1994)

HVILKET SAMFUND VIL VI HAVE ?

Steen Nepper Larsen, Krogerup Højskole

Et par spadestik under den politiske mudderkastning ligger den danske virkelighed, mættet af politisk og menneskelig dramatik. En tilfældig fredag eftermiddag i august står jeg i en lang kø med min tunge indkøbskurv i SuperBrugsen et sted i Nordsjælland. Kun en kasse er åben, de fem andre er ubemandede. Kassedamen knokler med at lade stregkoderne kysse glasset på den rigtige måde, og luften er ladet med aggressioner. Endelig er det min tur. Så står jeg dér med 10-15 kg. mel, letmælk, kød etc. og leder efter en tom kasse til varerne. Der er kun en forkrøblet lille uanvendelig sag i stativet. Jeg spørger den stressede dame: "Er der ikke flere kasser ?" "Der er kun mig!", nærmest brøler hun tilbage i et hidsigt tonefald. Jeg bedyrer hende, at hun ikke ligner en kasse (og tænker: måske snarere en tønde); men at det iøvrigt var en papkasse jeg søgte. Desuden spørger jeg om, det ikke var en idé at lade flere arbejde i SuperBrugsen. De kunne ansætte nogle arbejdsløse. Til det nærmest brøler hun: "Det skal jo også kunne løbe rundt!". Jeg var lige ved at få én på kassen, for løb rundt, det gjorde hun i hvert fald. Selvom hun næppe er storaktionær i foretagendet eller gift med bestyreren. Snarere udtrykte hun en mærkværdig solidaritet med et firma med en besynderlig og uværdig kunde- og personalepolitik. De to betydninger af ordet 'kasse' blev ophav til megen furor, og til enkelte medvidende smil fra de andre i køen. At det blev en tilsyneladende uskyldig polysemi, der skulle udløse nogle af de aggressioner, luftet allerede var mættet af, var meget overraskende.

Kassedamen....endnu engang

Begrebet kassedame er en behændig konstruktion i det politiske spil. "Kassedamen" kan gøres til en reference og til et argument. Hun er blevet en klassiker, hun aflæses som et termometer for at se og forstå, hvordan vi har det i 90'erne. Der er ganske meget, hun skal stå model til. Men det forekommer mig pløkkåndssvagt, at hun skal knokle i en tid med høj arbejdsløshed, og at hendes deltagelse i en ganske almindelig samtale udmønter sig i uskønne raseri-signaler. Så er der da noget galt i Dagens Danmark. Der er mange andre steder end Dybbøl Mølle, der maler helt ad h..... til. Og mange mennesker, der ikke just virker lykkelige i det hektiske lønarbejdsliv. Vi kan ikke finde ud af at dele arbejdet; ej heller at organisere det tåleligt.

For at søge inspiration og lidt kreativ tankekraft, må en række samfundsmodeller tages ned fra hylden. Der kan anlægges et aktuelt og kritisk blik på den blandede historiske arv.

Samfundsmodellernes manglende attrå

Junglelovliberalismen er ikke mulig eller ønskværdig som samfundsgrundlag. De menneskelige og økologiske omkostninger er for store. Hvad var Venstre uden landbrugsstøtten; og hvordan så de sociale konflikter ud, hvis resterne af socialstaten blev barberet helt ? Man kan se sig om i verden, og næppe helt fortrænge, at ulighederne vokser dramatisk i ny-kapitalistiske konkurrencesamfund for fuld udblæsning. Den konservative organismetankegang, hvor tradition og kulturel éntydighed skulle binde samfundskroppen sammen i et harmonisk og hierarkisk kosmos, synes heller ikke just at kunne forstå endsige rumme det moderne samfunds dynamiske foranderlighed. Med kristen tro, national begejstring

og konventionel borgerlighed i kroppen har den konservative svært ved at finde og at vise en vej i den uoverskuelige samfundsjungle. Den hastige informationsstrøm og de skiftende (ud)dannelseskrav gør det til et livslangt marathon-løb at være ny-konservativ. De gammel-konservative har opgivet at følge med. Forskellige forsøg på at binde tro og politik eller religiøsitet og stat tæt til hinanden synes heller ikke tillokkende. Det er en historisk og demokratisk gevinst, at religion er blevet en privatsag, og at staten ikke er teokratisk forfattet, endsiges bestyret af magtfulde, præ-moderne fundamentalister. Selv de Kristelige herhjemme ved jo godt, at Gud ikke kan eller skal gøres til ophav for løsningen af alverdens politiske tvister, de være sig af miljømæssig eller uddannelsesmæssig karakter.

De såkaldt socialistiske forsøg på at skabe topstyrede idealstater er (næsten) alle brudt sammen. Når ét-parti-styret terroriserer samfundet, og når den individuelle frihed bliver en fjern og farlig drøm, skandaliseres store dele af den socialistiske idéverden. Uden at være et egentligt totalitært parti, synes Socialdemokratiet for tiden at være kørt død et sted mellem en aldrig gennemtænkt socialistisk idéverden, som det ikke ved, hvordan det skal forny - og en normalkapitalistisk raison, som det gerne vil udfolde (ligesom alle andre, endda inkl.SF); men som det samtidig vil holde i ave (uden at kunne begrunde hvordan og hvorfor). Både Socialdemokraterne og SF ønsker kapitalisme med glasur; de Autonome grupper og resterne af VS m.fl. (Enhedslisten) formår ikke at vise, hvorledes et ikke-kapitalistisk samfund kan fungere. Kan et radikalt brud med arbejdsdelingen, den private ejendomsret og pengesystemet overhovedet lade sig gøre? Flere hundrede års sympatiske drømme har svært ved at tage form, så den moderne arbejder, der er parcelhusejer, bilejer og pensionskassebetaler, kan se dem som realistiske bud på et samfund, det er værd at leve og virke i. Kapitalismekritikken går hen over hovedet på ham (M/K).

"Løsningen" ligner en politisk dag-for-dag-pragmatisme. Men dette bud er for tankefattigt, hvis vi skal ville og kende de værdier, der skal danne fremtidens samfund. Pragmatismen kan man tyde som det muliges kunst i "den realpolitiske situation" (=politiker ny-dansk). Den politiske pragmatisme kobles oftest til forestillinger af snæver taktisk-partipolitisk eller økonomisk karakter. Pragmatismen er tidsbunden, lokal og vover sjældent at formulere visioner, der kan isprænge det historiske nu en flig den fremtid, der allerede trænger sig på.

Projekt Danmark farvel

Forestillingerne om, at vi går fremad mod bedre tider, er blegnede. Fremskridtsoptimismen er borte. Der er så godt som ingen store projekter for fremtiden i omløb mere. Det er svært at tro på, at vi rider på en historiefilosofisk bølge, der skulle gøre os stadig mere fornuftige, frie og lykkelige. Der er ingen garantier indbygget i kapitalismen lykkelotto; men samtidig vokser bevidstheden om, at der er så meget man gerne ville have, istedet for det, man har. Man vil ikke finde sig i sit tilfældige liv. Så skriger man, så står man ved og bag kassen, så drømmer man. Utopisk længsel blandes med romantiske skønmalerier, der kan parkeres i naturen, kærligheden, kroppen og kunsten for en stund. Man søger en helle uden for og ved siden af det politiske livs cirkus. Man søger tilflugt i andre metafor-selskaber end i de politiske selskaber. Partierne oplever masseflugt. Klassekampen er taget på varig ferie. På overfladen samarbejder alle pænt med alle. Der hersker ordnede forhold. Togene kører godt nok ikke til tiden. Men ellers går det jo meget godt, jævnt-godt, ikk' ?!

Man slukker for den dårlige underholdning, zapper over på noget andet end Nyrup og Uffemanden, der jo iøvrigt begge siger det samme som altid. I den personfikserede og TV-tiserede medievirkelighed føres der uhyre sjældent genuine drøftelser om samfundets fremtidige indretning og udvikling. Snarere tydes tilfældige trends og tal som indicier på egen fuldkommenhed eller andres elendighed. Derfor er vi mange, der ikke tåler at se TV.

Vi tænder ikke for "tossekassen", vi suspenderer husalteret.

Den politiske retorik er svag tænkning i egentligste forstand af ordet (svag). Forudsigeligheden råder; kun de beskidte tricks, små-skandalerne og slipsene er nye hver gang.

Quo Vadis ?

Vi er blevet befriet for de store projekter, for "de store fortællinger", lyder det. Det finder mange intellektuelle og mange "almindelige" hoveder såre befriende. Men er det nu en rigtig fortolkning ? Overalt bryder kapitalismen og markedsøkonomiens blandede velsignelser igennem. Kina, det pulveriserede ex-Sovjet og de ex-kommunistiske randstater får sandheden at føle i denne tid. Arbejdsløshed, ulighed, fremmedhad, ny-nationalisme og social uro udfoldes på skyggesiden af den livgivende rus af frihed, som desuden syntes noget større og mere udbredt i Tjekkiet i 1989 end i Kinas skoler, fængsler og fabrikker i 1994. I det danske ynke- og krævesamfund derimod er kravet om selvbestemmelse og troen på egen formåen, rækkende ud over dagen og vejen og den kortsigtede gevinst, blevet indpakket i klientgørelse, et spil om taktiske fordele og et stadigt mere instrumentaliseret uddannelsessystem og sprog. Vi skulle ellers have set selvskabelsesberetninger blomstre i tusindfold. I "Den tyske ideologi" (1845-46) skriver de unge samfundskritikere Karl Marx og Friedrich Engels, at den individuelle frihed, den samfundsmæssige og menneskelige rigdom består i at have fri tid til selvbestemmelse: "..for idag at gøre dette, i morgen hint, at gå på jagt om morgenen, at fiske om eftermiddagen, at drive kvægavl om aftenen, at kritisere efter maden, alt efter, hvad jeg netop har lyst til, uden nogensinde at blive jæger, fisker, hyrde eller kritiker". Selvom Marx og Engels er præget af før-industrielle drømmesyn på samfundets og frihedens udfoldelse, er det svært helt at glemme eller at læse hurtigt hen over de næsten 150 år gamle ord. De lugter nemlig ikke af statstænkning, proletariatsdyrkelse eller magt.

Denne smukke utopi ligger ikke inden for kassedamens rækkevidde. Næppe heller når hun afskaffes af fuldautomatiske varebetalingsteknologier. Utopien er heller ikke følgesvend for de millioner af unge, "overfløddiggjorte" ex-landbrugere, der i disse dage valfarter mod de forjættende storbyer i Kina. Ej heller en del af den bagage som en flygtning fra ex-Jugoslavien bragte til vor næsten hermetisk lukkede grænse.

Først når den frie tid til selvbestemmelse, og den frie "konstruktion" af vore evner og aktiviteter muliggøres, har vi et samfund, der vil smage af noget andet og bedre end af det, vi kender til hudløshed. Vi vil se det gamle samfund forsvinde, det samfund som vore kære politikere og evindeligt pludrende TV-journalister på intet tidspunkt stiller radikale spørgsmål til.

MULIGE MYTEDRAB

M.v.h. Steen Nepper Larsen

Myter er ikke nødvendigvis usande; men de er virksomme. De er nemlig bærende for de forestillinger, ud fra hvilke vi vurderer, om og hvorfor der skal føres en tidspolitik i Danmark.

Myter er i denne sammenhæng påstande, der bærer på en dyb utilfredshed med de herskende tilstande.

Myter er påstande, der kalder på at blive undersøgt af kritiske spørgere, hvis sådanne skulle findes.

Myterne kan synes at være "gratis" at fremføre, da det ikke er til at vide om der er hold i de mange tanker om anderledeshed og de grandiose visioner om ændret adfærd.

Rygraden i kravet om nedsat arbejdstid for de danske børnefamilier tager ofte form af en række sætninger, der godt nok sjældent siges højt, men sikkert kunne lyde:

* hvis vi fik mere tid, ville vi være mere sammen med vores børn

* hvis vi fik mere tid, ville vi selv tage os af vore ældre familiemedlemmer, og der ville blive behov for færre plejehjem

* hvis vi fik mere tid, ville vi ikke være så stressede

* hvis vi ikke levede under et moderne, kapitalistisk tidstyranni, ville vi ligge og vegetere - elske, være sammen med vor familie og vore bedste venner og skabe kunst dagen lang

* hvis den sociale tidskoordination ikke eksisterede, og alle ure holdt op med at fungere, ville vi føle os frie

Myterne kan også formuleres i tre korte sætninger:

* nedsat arbejdstid er et tegn på samfundsmæssig rigdom

* det gælder om at gøre op med tidens tyranni

* det er unaturligt at have travlt & at leve med klokketiden som det styrende

Invitation til åben debat

Spændende kunne det være at høre, om du synes at disse sætninger udgør dele af de usynlige skeletter, som bærer vores selvforståelse i denne tid? Eller om du synes, de kan pilles fra hinanden? Eller om du mener, de må suppleres med en opregning af endnu flere og måske vigtigere modsætninger og paradokser fra hverdagslivets forundelige komplekse snoninger?

Flexibilitetens dialektik

- læserbrev til Information, bragt ultimo marts 1999

Steen Nepper Larsen

Kære Lars Qvortrup. Lad os så småt prøve på at komme til sagen; men det var da en gevaldig svada, du leverede i Information d.22.marts under overskriften "Gummielastikum". Heri beskylder du mig for at være en verdensfjern magtmetafysiker og en arg, gammel kapitallogiker ikældt en ny fjederham. Jeg skulle være ganske ude af kontakt med eller interesseret i at forstå dagens virkelighed på arbejdsmarkedet.

Med din kommunikationsteoretiske viden i ærmet, hævder du, at der føres en offentlig og demokratisk samtale om fleksibilitet på arbejdsmarkedet pt. Kompetente og aktive mennesker pointerer og diskuterer, hvilke risici og muligheder, der vil vise sig, hvis arbejdet gøres mere fleksibelt. Undervejs får du fortalt, at jeg ønsker mig "tilbage til standardisering, samlebånd og magtpyramider".

Pudsigt, men også lidt overraskende, er det at se en anden kritisk tænker bevæge sig ud af sit bogtårn, orkestreret af batterier af hvinende, aggressive kanonkugler; ikke mindst når det betænkes, at du i sin tid selv støbte nogle gevaldige, kapitallogiske kugler (jvnf. bl.a. dit værk: "Krise, revolution, utopi", Kurasje 1980). Personlig var jeg vist for "grøn" og efterhånden også for tvivlende & spørgende til selv at blive fuldblods kapitallogiker.

For det første idylliserer jeg på ingen måde det gamle, uflexible arbejdsmarked. At vi hellere skulle lave identiske, sorte Ford-T-biler hele livet eller arbejde 50 år det samme sted er ikke mit ideal. Men disse betragtninger overflødiggør vel ikke et kritisk syn eller en distance til det nye mantra-ord. Flexibilitet er et kompliceret fænomen. Det fortætter en række arbejdsmarkedsstrukturelle og ideologiske processer. Samtidig med at kravet om fleksibilitet kan højne de arbejdendes kompetencer og give dem større frihed, bliver fleksibilitetsideologien en ny magtfaktor. Jeg vil medgive, at det i bedste fald kan blive sværere at legitimere vilkårlig magtanvendelse, og at det ikke bliver nemt at være en dårlig leder på et gennemgribende fleksibelt arbejdsmarked. Men samtidig er det uhyre naivt at tro at fleksibiliteten blot er en frihedens gave til de arbejdende. Flexibiliteten afskaffer ikke de traditionelle privilegier til at lede og fordele arbejdet, herunder absolut ikke retten til at ansætte og fyre efter behov.

Moderne management-teori elsker fleksibilitet. Det samme gør den arbejdsgiver, der ønsker at presse de fleste og mest visionære tanker og handlinger ud af arbejdsstyrken på kortest mulig tid for færrest mulige penge. Jeg vil gerne spørge dig, Lars Qvortrup: Lever vi ikke stadigvæk i et kapitalistisk samfund? Er kravet om fleksibilitet ikke sammenvævet med en række forskellige magtstrategier, som det kunne være interessant at undersøge nærmere? Ser du alene det fleksible samfund som et myndighedsskabende fællesskab? Ser du udelukkende den hyperfleksible arbejdskraft som en omverdenskompetent agent? Jeg håber ikke, du blot læser disse spørgsmål som taktiske spilfægterier, idet jeg gerne vil høre, hvad du vil svare med et åbent og nysgerrigt sind.

For det andet kan kravet om fleksibilitet komme til at besætte alle de vågne timer med arbejde. Når du altid er koblet til internettet og bærer mobiltelefon, står du i princippet til rådighed døgnet rundt. Det kan blive svært at holde fri, vanskeligt at dagdrømme, umuligt at lade sig rive med af tanker, der ikke er målrettede og job-adækvate. Hvor skal de tænkende mennesker gemme sig, når de altid skal være tilknyttet projekter, der skal fuldføres på aftalt tid? Hvordan skal geniale tanker tænkes i et forhastet fleksibilitetssamfund?

Vi tvinges måske til at blive alt for tilregnelige, hvorved den skabende uberegnelighed kan risikere at

blive "glemt".

For det tredje kunne det tænkes, at den populære, landsomfattende, fleksible projektarbejdsstruktur (fra RUC til offentlige forvaltninger og private firmaer) har nogle immanente problemer indbygget i sit skød. Det er svært at skabe kontinuitet og dybde i arbejdet, når der altid arbejdes under tidspres, og når de involverede personer ofte kun er med på et taktisk-kalkuleret deltidsengagement. Hvordan skal vi kunne arve os selv på begavet vis, når videnssubstansen og den faglige ballast (for)tabes, endog før den er blevet opbygget? Hvordan kan det undgås, at fleksibilitets- og projektarbejdsideologien blot kommer til at fostre servile, halvuddannede, omstillingsparate samfundsborgere?

Forhastede faglige udløsninger har aldrig været sagen, hverken set under fra evighedens kvalitative, himmelske perspektiv, eller fra mere ydmyge vinkler.

For det fjerde var mit primære ærinde med artiklen "Altid på arbejde" (fra d.10.marts) faktisk blot at redegøre for Richard Sennetts syn på fleksibilitet, idet jeg mener, at fleksibilitet drejer sig om meget andet end det at kunne flekse med arbejdstiderne. Hér kan Sennett hjælpe os ved at fremhæve, at fleksibilitet også handler om ændrede krav til de arbejdendes kvalifikationer og til dramatiske ændringer i arbejdets organisering. Umiddelbart synes jeg også, at Sennett maler med en lidt for melankolsk og kulturkonservativ pensel; men det er bestemt værd at diskutere hans pointer i en større offentlighed end den snævert universitære.

For det femte vil jeg gerne belæres om, hvor den offentlige og kompetente debat om fleksibilitet foregår? Hvor gjalder de fordomsfrie og kritiske stemmer?

Endelig klandrer du mig for: "En mangel på respekt for konkrethed og empiri. Og en mangel på evne eller vilje til at inddrage sig (mig, SNL) selv i de kritiske iagttagelser". Såfremt du er interesseret i det sidste, så ring eller skriv til mig. Hvad angår kravet om konkrethed, så forestiller jeg mig, at arbejdsmarkedet i disse år undergår en række radikale forandringer. Det burde analyseres, om de trendsættende fleksibilitetsstrukturer sætter sig hurtigere og mere massivt igennem blandt de højtuddannede end blandt andre grupper af ansatte.

Det burde også undersøges, om begrebet fleksibilitet dækker over andet og mere end: (a) den fleksible arbejdsdag, (b) de fleksible kvalifikationer, (c) Den fleksible arbejdsorganisering, (d) den fleksible produktion og (e) det fleksible marked?

F.eks. kunne det overvejes, om der også skulle tænkes i: (f) fleksibel psykisk disponerethed, (g) fleksible individuelle, livsskabende kompetencer, (h) fleksible individualitetsoverskridende kompetencer (i) fleksibel ledelse, (j) fleksibel kommunikation (k) fleksible anerkendelsesformer og (l) fleksible moderniseringsprocesser?

Måske var det en oplagt opgave for en tænksom sociolog at bringe orden i begreberne og lys over land.

Optaget til Danmarks Radio P1 - d.23.10.98

v.Steen Nepper Larsen

"Menneskehedens mest fuldkomne og frygtindgydende kunstværk er inddelingen af tiden" (således skriver forfatteren, nobelpristageren og polyglotten Elias Canetti (der levede fra 1905-1994) i "Fluepinen, Optegnelser", Brøndum 1993).

At vi nu atter engang skal til at stille uret en time tilbage hér ved overgangen til pejssens, den varme thes, de tykke strømper og inderdørslivets Vintertid.... med de tidligt mørke eftermiddage, mens stormen suser derude....er bare en lille krusning på den sociale tidsorganiserings overflade; thi vi forsøger at gøre os til tidens mestre; mens vi drejer på knapper, og får viserne til at rette sig efter os og vore behov .

Men Canetti skrev også: "Ingen kender urets hemmelige hjerte" - således ved vi ikke, hvornår vi skal dø - men vi ved at vi skal dø.

Vi er kastet ind i eksistensen - vi har ikke valgt at blive født og kan ikke fravælge vor død. Tilværelsen er tidslig - og

tiden er en del af den menneskelige måde at være til på...ikke bare noget vi måler og sælger, som om den var identisk med arbejdstid eller penge.

Tidslighed, dødelighed og betydningsfuldhed hænger sammen. Vore udkast til liv og tænkning er udkast i tiden, Hvert øjeblik er enestående - det kommer aldrig igen!

Tiden er irreversibel - omend den - ligesom dens "følgesvend" historien er til stede hele tiden. Tiden er svanger på erindring og betydning.

Den menneskelige tid er kvalitativ - ikke blot kronologisk og kvantitativ. Bl.a. derfor er overgangene fra sommer- til vintertid og omvendt "tynde", såre profane, gentagelige hændelser, som ikke i sig selv er noget, vi ikke skal hæfte os alt for meget ved.

Men det skal vi istedet ved et digt, der lyder således: "Tiden lægger æg i alle sår,/og når der er gået hundred år/eller groft sagt 36.500 dage,/er der ingen af os her tilbage." Således skriver forfatteren Peter Laugesen med tungen skævt og kærligt i munden - og en afvæbnende pen i samlingen "Kragetær" fra 1996).

For tiden er ikke tom eller abstrakt for mennesket; det vi gør betyder noget - for vandmændene eller chimpanserne har ikke endelighedsbevidsthed - de ved næppe, at de skal dø...

Det er frygtindgydende, at den abstrakte og målbare tid synes at en-heds-lig-gøre tiden. De konkrete oplevelser gøres sammenlignelige og udskiftelige - der synes jo altid at komme en time til.

Det er også svimlende at forestille os, at klodens fintmaskede tidszoner sikrer os en global koordination af menneskelige gøremål i tid og rum; den sikrer præcision, møder, aftaler, rejser, telefonsamtaler, varestrømme.....kort sagt: den globale tids indretning danner betingelser for kommunikation.

Den eksistentielle tid kan tage form af drømmen om at træde ud af tiden, at glemme tiden, at opleve øjeblikkets evighed (ekstasen, rusen, kærligheden, det sublime nu, kunsten som begivenhed) - "slices of eternity"hov, dér kom der en engel forbi....i en brudløs væren.

Men tidens fylde kan også være: at leve intenst hvert øjeblik, hvert sekund hele livet, som om hvert øjeblik var det sidste.

Denne kvalificerede, tætte, levede og oplevede tid danner modstykket til arbejdstiden, den tomme transporttid eller den træge ventetid... man griber sig selv i at kigge på uret - og det gør man ikke i gode venners lag, når undervisningen når sublime højder og dannelsen får vinger.....eller midt i den hedeste elskov.

* Paradoxsalt synes det at være, at den virkelige, egentlige, fyldte tid er tidens død; dens fravær som tikkende og målelig betydningshorisont.

* Paradoxs nr. II: Vi synes at leve i samme nu: 16.11.48 og nul dut, men gør det ikke. Tidens usamtidighed...den tålmodige, gamle mand i Netto, nonnen intenst bedende, den unge koblet på internettet, den forhastede bilist, de romantisk-revolutionære post-hippier, landmanden på sin traktor...vi bærer forskellige spor/bevidstheder/drømme i os...fortiden er slet ikke færdig med sig selv, og fremtiden synes allerede at være begyndt

Nutiden er således flerfoldig og aldeles kompleks...men alligevel skal vi alle huske på overgangen fra sommer- til vintertid.

Vi er nemlig underlagt en uundgåelig social tvang.

FLEKSIBILITET - ET HOT MODEORD TIL GENNEMLYSNING

- trykt i omarbejdet udgave som kronik i Information, d.10.3.99

Steen Nepper Larsen

Et af tidens hotteste modeord hedder: fleksibilitet. Tilsyneladende handler det mest om allehånde strukturer for deltidsarbejde og om diverse temaer for den kommende overenskomststrid. Men også helt banalt og livsvigtigt om at det kan være rart for den enkelte lønarbejder at få lov til at arbejde mellem kl. 10 og 17 i stedet for mellem kl. 8 og 15 - eller omvendt. Fleksibilitet kan også dreje sig om at vælge en 4-dages arbejdsuge og holde fredagen fri, når man lyst eller mulighed for det. Men jeg er blevet nysgerrig, og spørger mig selv, mit samfund og en række skrivende forskersjæle. Hvad forstås der nærmere bestemt ved begrebet fleksibilitet, og den levende virkelighed, der knytter sig til dette "dyre" ord, netop nu her først i det nye år?

Higes og søges kan der såre forgæves efter ordene fleksibel og fleksibilitet i Ordbog over det Danske Sprog fra 1922. I stedet kan det bivånes, at substantivet flexio er det latinske ord for bøjning, og at verbet flectere betyder bøje eller krumme, samt at begge disse ord lander på tungen af eller flyden den i pennen, der ønsker at tale om grammatiske bøjninger eller krumninger af menneskets organer (f.eks. en abnorm bøjning af livmoderen).

Aha, tænker jeg. Det fleksible menneske skal kunne bøjes, men det skal også kunne strækkes ud igen, som om intet var hændt. Med logisk nødvendighed: at være fleksibel er at være som en flitsbue eller en stangspringers stang af et elastisk og stærkt fibermateriale. Denne fortolkning stemmer også ganske godt med et opslag i Fremmedordbogen: "fleksibel bøjelig, smidig; om ting med mange tilpasningsmuligheder til forsk. formål; fleksibilitet bøjelighed; smidighed; tilpasningsmuligheder." Heri findes også ordet: "flekstid den ordning at en virksomheds ansatte, inden for visse rammer, kan bestemme, hvornår de vil arbejde."

Sociologen Richard Sennett har skrevet en ny bog, der blev fyldigt omtalt og anmeldt overalt i den vestlige verden kort før jul. Den hedder: "The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism" (W.W.Norton & Company, London og New York). "Corrosion" betyder tæring, ætsning eller undergravning, og bogen har fået en meget passende og aldeles tydelig titel på tysk: "Der flexible Mensch".

Sennett er yderst kritisk over for fleksibiliseringen, der synes at luske sig ind overalt. Det sker vel at mærke uden forudgående, offentlige drøftelser endsige gennem demokratiske beslutningsprocesser i samfundet. Fleksibiliseringen er en næsten fjendeløs fremtid, der allerede er begyndt. Den indfinder sig bare, slår sig pludselig igennem overalt i det individualiserede samfund.

Sennett fortæller os, at ordet fleksibilitet ("flexibility") kom ind i det engelske sprog i det 15. århundrede. Betydningen af ordet stammede fra første færd fra den simple iagttagelse, at selvom et træ må bøje sig for vindens kraft, vil dets grene alligevel vende tilbage til de oprindelige positioner, når vinden løjer af. Fleksibilitet betegner på denne måde træets evne til at genetablere og fastholde sin form. Ideelt set bør fleksibel menneskelig adfærd have samme "strækstyrke". Mennesket må kunne lære at omgås skiftende omstændigheder uden at blive knækket eller på anden måde ødelagt af disse.

Sennett mener, at det magtsystem, der ligger skjult i, og som sniger sig ind i moderne former for fleksibilitet drejer sig om tre elementer: diskontinuerlig genopfindelse af institutioner; fleksibel specialisering af produktion; og magtkoncentration uden magtcentralisation.

De personlige konsekvenser af disse tre "facts" er for det første, at den ønskværdige fleksible adfærd

foreskriver den enkelte en lyst til forandring. Nu et bliver diskontinuert i forhold til fortiden, og managementteoriene prædiker, at den manglende sammenhæng og den konstante opfindelse af nye organisationsformer er frihedsskabende og kreativt frisættende.

Idéen er, at få det gamle stivnede bureaukrati brudt op, og lade nye hypereffektive, fleksible "småbureaukratier" se dagens lys

Masseproduktionens standardiserede gentagelighed er en saga blot på mange arbejdspladser - i stedet træder omstillingsparathed og en forventning om en selvstændig og aldeles foreløbig organisering af den fleksible arbejdsdag. Kravet er: yd mere arbejde for færre ressourcer - arbejd kvalitativt og skær ned på spildtiden! Den fleksible kapitalismes Gud hedder produktivitetsforøgelse. Men dagligdagen kan blive manglende arbejdsglæde og tab af motivation, skriver Sennett. Mange virksomheder tvinges til at adlyde den flygtige og letbevægelige forbrugsadfærd. Det gør arbejdslivet meget omskifteligt.

For det andet drejer fleksibel specialisering sig om at få mere varierede produkter hurtigst muligt ud på markedet. Der er tale om en antitese til "fordismen" (de store serier af millioner af ens, sorte Ford T-biler). I stedet for ét langt samlebånd opstår små øer af fleksibel produktion. Computerdata over forbrugeradfærd, højteknologi og arbejdskraftens høje innovationskraft flyder sammen i den fleksible specialisering. Virksomhedens ambition gælder opbygningen af en hurtigt responderende produktion, gearret til markedets skiftende behov. Det nye mantra hedder "postfordisme". Idealet er ikke en stiv topstyret, hierarkisk virksomhed, men en fleksibel foranderlig institution, hvori ikke mindst sløve og gammeldags chefer og mellemledere ikke skal føle sig alt for sikre på taburetterne.

Det tredje element drejer sig om en tilsyneladende decentralisering af magten i virksomheden.

Umiddelbart overbebyrdes "lavere" lag med at skulle tage stilling til en masse væsentlige opgaver. Men de fleksible smågrupper i virksomheden får ikke del i den økonomiske eller strategiske magt - de bliver blot presset yderligere; deres viden og nytænkning bliver suget ud af dem. I stedet for en klar magtpyramidestruktur bliver den institutionelle struktur mere udvisket, sammenrullet ("convoluted"), forførende og snedig.

Mange virksomheder benytter sig i dag af flextid, af en fleksibel organisering af arbejdstiden.

Virksomheden bliver forvandlet til en mosaik af folk, der arbejder på alle mulige forskellige tidspunkter. Umiddelbart ser det frihedsskabende ud; men virkeligheden er en anden, ifølge Sennett. Stempeluret er blevet afløst af en altindfangelig skærmkontrol, der kan kontrollere, hvor længe der arbejdes, også selvom man tager arbejdet med hjem. Og desuden kan det blive svært at opbygge en kollegial samtale, en fælles ånd og en reel solidaritet.

Magtens allestedsnærværende logik kan tage formen: Her er en opgave - vil du have den, så løs den hér eller tag den med hjem. Bare den bliver færdig snarest! På denne måde bliver arbejdslivet ikke mere frit, men blot yderligere belastet af den "frihed", der går ud på at tvinge den arbejdende til at arbejde til den næsten frit valgte opgave er løst. Mange - tekstarbejdere, akademikere, journalister, sekretærer, konsulenter etc. - kender vist til denne institutionelle form for stress og skyld. Hvis du ikke bliver hurtig færdig, bliver skylden umærkelig din egen og ikke en eller anden dum chefs. Det fleksible arbejdes normer skal internaliseres, hvis du ikke ønsker at tabe flyvehøjde.

Den fleksible tid bliver et af den nye magts ansigter. Det fleksible magtregime tvinger folk til at acceptere et fragmenteret liv med flygtige kontakter til kolleger og en masse skift mellem jobs og arbejdsfunktioner, siger Sennett. Det nedbryder fællesskabsfølelsen og umuliggør, at den enkelte kan holde sammen på, endsige fortælle sin egen livshistorie som en kontinuerlig meningssammenhæng. Fortiden ugyldiggøres af den fleksible kapitalismes organisering af liv og arbejde.

Styrken ved Sennett er, at han udbreder analysen af den fleksible kapitalisme til at dække andet og mere end den rene tidsmæssige organisering af arbejdets begyndelses- og sluttidspunkt; men spørgsmålet er, om han er tilstrækkelig radikal?

Karl Marx analyserede for 130-140 år siden, hvorledes arbejderen, der besad sin vare: arbejdskraften, måtte sælge og afhænde denne i et tidsrum til kapitalisten. Men i dag råder vi absolut ikke over vor arbejdskraft - og denne er ej heller længere blot en afsættelig vare, som dens bestyrer (arbejder) bestemmer over. Med de fleksible krav til nutidens lønarbejder, sniger omstillingskravene sig helt ind i de inderste psykiske og faglige beredskaber. Det fleksible menneske presses til at aflære sig upassende viden, og tilskyndes til at tilegne sig ny viden i en verden, der forandrer sig med svimlende hast. Det svære i dag er at lære at sige det lille ord "Nej!" med eftertryk og uden angst. Nutidens lønarbejder bliver foreløbighedens fleksible skøjteløber. Falder man igennem, eller ugyldiggøres man af udviklingen, kan du - alle dine talenter til trods - ikke få lov til at sælge din arbejdskraft, for du er ikke tilstrækkelig fleksibel, og toget er iøvrigt kørt for længst.

Fleksibilitetsideologien passer som fod i hose til lønarbejdernes individuelle behov for at arrangere sig i det tidspolitiske arbejdscirkus, men også og ikke mindst til dén kapitalisme, der har set, at der kan presses yderligere kreativitet og produktivitet ud af den tidsdisciplinerede, fleksible lønarbejder. Denne lønarbejder vil jo ofte selv føle, at han eller hun selv har valgt at blive et fleksibelt menneske. Det skal heller ikke underkendes, at fleksibiliseringen kan bidrage til at afkræfte eller opløse tossede gamle, ufleksible og irriterende rutiner. Den nye trend passer også til, at gammel viden og praksis betvivles med lynets hast. Gamle arbejdsrutiners holdbarhed og deres "halveringstid" formindskes dag for dag.

Det kan blive svært for ganske mange af træerne at rette sig op igen. Mennesket mister noget af "strækstyrken". Lemmerne rammes af knogleskørhed. Flexibilitet, fragmentering, flygtighed, foreløbighed & formidable fontæner af fantasi og frihed florerer, og alle har det dejligt. Ingen knyttes til eller knytter sig i længere tid til en jobfunktion eller et firma, hvis det kan betale sig at bryde op. Skånselsløst bliver Fru Konvention og Hr. Plejer fyret, og en hær af fleksible substitutter står parat i kulisserne til at tage over til alles fordel i den bedste af alle verdener.

(Bragt som bagsideartikel i Information i juni 1997)

Vejen kender jeg i mit cyklende engagement

En stemningsrapport fra Sjælsø Rundt, søndag d.8.juni

Steen Nepper Larsen

Missende vantro øjne. Halv fire, vækkeuret ringer slånselsløst. Fra klokken fem starter Sjælsø Rundt. Bad, te, morgenmad, bilen læsses, energibarer lægges frem og ditto -pulverdrikke blandes. Det gælder om ikke "at gå sukkerkold". Lyset er fantastisk. Helsingørmotorvejen ligner Edens have, badet i forsonende lyserøde og orange farvenuancer. Hvorfor står jeg ikke så tidligt op andre cykelløbsfrie dage? Vejtemperaturen er 14, 1 grad celsius. Sidste år tordnede det, og vandet fossede ned. Mange punkterede, endnu flere led. I år er vejret perfekt for de 2.041 cyklister, der vover sig ud på den lange distance. Vi skal køre 125 km, 14.000 andre har valgt at køre 50 km på deres stålheste. De skal først starte klokken 10, når "vi" forlængst er færdige.

Suveræn medvind. Vi sendes afsted i hold med tre minutters mellemrum. 5.21 er der take-off for gruppe 8. De første 50-60 km fra det begivenhedsløse tekniske universitets parkeringsplads i Lyngby mod Frederiksværk og Arresø over bakkelandets Blovstrød, Gørløse og Ølsted flyves med over 38 km/t. Jeg spekulerer over, hvorfor løbet hedder Sjælsø Rundt, når vi stort set ikke ser søen. Nedad Høsterkøbbakken med svimlende hastighed hører jeg pludselig Ole Ritters vise TV-ord fra Alpeklassikeren igår: "Man skal passe på ikke at bremse for kraftigt på nedkørslerne, for så kan dækkene falde af".

Langsomt samles grupperne af de hurtigkørende. De uskrevne regler følges, og den tavse kommunikation flourer. Vi skiftes til at tage vores føringer; men vi lurer også på hinanden. Vi overhaler hundredevis af motionister i det smilende Nordsjælland, der er så pænt, at jeg kommer til at tænke på en gammel - idag noget hjemløs - strofe af Carsten Jensen: "Nords j æ l l a n d ...jeg brækker mig i lårtykke stråler". Pludselig et sving med farligt løst grus, og så en lang tur hen over foruroligende småsten. Bare jeg ikke punkterer. Hvorfor har løbsledelsen lagt denne rute? Der er hundredevis af andre fine veje her omkring. Fra sommerhuslandet i Asserbo er der strid modvind resten af vejen "hjem". Nye grupper af mænd - hvor er kvinderne henne? - med mahognilægge og svulmende muskler finder sammen. "Male bonding" på kulfiberhjul eller fælge med høje kanter, udstyret med tri-styr, klikgear og mindst to 0,7 liters vandflasker.

Specialbyggede cykler til 8-10-15.000 kroner i glideflugt lige ind i vindens bistre øje.

Gennemsnitshastigheden daler. Decimalerne underkastes nedtællingens anmassende realitet:

37,5....4...3...2...1. Ramløse, Helsingø, Mårum...vindens fortryllende varme mod de følsomme hår på arme og ben. Når man snyder næse og spytter, gælder det om ikke at ramme de andre.

Jeg undrer mig såre over en gruppe gultrøjede fyre fra "Budstikken". De to bedste suser afsted med over 40 km/t i modvinden for derefter at stå af og vente på andre af budtjenestens agterlanterner. Det sker to gange med 30 kilometers mellemrum. Pludselig er de alle væk, de brugte deres kræfter på en besynderlig facon. Vi ligger tre sammen. Den ene er desværre fra gruppe 9, den anden fra gruppe 7. Førstemanden, en spinkel mand på en rød italiensk cykel fører med tre ækle minutter. Andenmanden, der er herlige tre minutter bagude, er mere velnæret. Han besidder en lilla motionsracer og ingen cykelsko. På bakkerne har han svært ved at trække. Det runde tråd er umuligt for ham; men han kommer ustandseligt tilbage på nedkørslerne og på de lang sejge lige stræk. 80 km rundes på ca. 2 timer og 10 minutter. Den spinkle

mand må stå af for at tanke vand. Kommer han igen? 100 km-mærket er blevet væk. Det er smadderirriterende.

Vi suser gennem Nødebos idyl og kigger på Esrum Sø i 25-30 meditative sekunder, mens vi nyder den nye asfalts minimale gnidningsmodstand. Derefter går turen over Karlebo og Kokkedal ned mod Strandvejen og Mikkelsborg. Da vi passerer den skæve og smalle bro over togbanen ved Kokkedal sover de venlige, guidende mænd med de røde flag. Adskillige entusiastiske pedalatleter kommer på afveje; mens den diminutive "hårnålesvingsbakke" forceres. Nedad med 61,7 km/t, og det er næsten ikke nok til at holde trit med de mest ambitiøse ryttere. Der er nu 15 km tilbage af løbet. Den indre forfængeligheds regnemaskine begynder at udkaste idealtider, mens cykelstien mod Vedbæk afløses af den rigtige Strandvej. På bakkerne ved Rungsted ryger jeg af sammen med den cykelskoløse. Jeg vinker farvel til ham og forsøger at komme tilbage til gruppen, der nu er blevet forøget til 20-30 mand. De racer afsted mod foden af bakken i retning af Nærum ved Skodsborg. Jeg er tabt og må nøjes med at indhente døde, "satte" ryttere. Gesamttiden er nu nede på ca. 35,7 km/t.

Endnu en hasarderet tur på en grusvej. Denne gang på kanten af Dyrehavens dybe grønhed på vej mod Mølleåen og Rådvad. En asfaltkant ser truende ud; men jeg glæder mig snart over at knokle relativt ubsværet over den fra Erimitage-løbets ottende til niende kilometer så uforglemmelige dobbeltbakke før Hjortekjær. Den sidste forløsende kilometer frem mod mål på DTU: alt for mange skarpe, farlige sving til sidst. En stakkels fyr lapper cykel sølle 1_ km før udfrielsens stund. Hvorfor tager han ikke cyklen på nakken og løber i mål? At lappe hjul tager 5-6 minutter. En muskel på forsiden af mit venstre knæ og lår tér sig akavet. Jeg frygter en lille krampe; mens målstregen krydses, og jeg bliver overhalet af en bagfrakommende komet. Uret viser 3.36.04, og klokken er endnu ikke ni. Den alternativt fodbeklædte sætter fem minutter til, den spinkle på den røde har sikkert vundet med fem andre minutter. Hele løbet vindes efter sigende med en tid på 3 timer til 3 timer og ti minutter. Nogle trekantede ostemadder og plastiktekopper senere spekulerer jeg over, hvor mange timer ekstra, jeg skulle træne, hvis jeg skulle skære en halv time af tiden. 3-4-5 timer om dagen? Er jeg for gammel, er det for sent?

Jeg bliver enig med mig selv om, at livet indeholder andet end cykelløb og fartfascination, og at jeg nu engang er, hvor jeg er.

(Bragt som artikel i "Smæld", et midtjysk socialdemokratisk tidsskrift i 1994)

Er arbejde et nødvendigt onde
eller et primært livsbehov ?

Jeg føler et akut behov for at sætte og afprøve nogle skæve vinkler på den danske debat om arbejde og arbejdsløshed. Ind imellem må blikket løftes fra den rituelle (selv)bekymring, allehånde vidunderlige arbejds- og jobtilbud, og de daglige og repetitive mediebudskaber om rigets slette tilstand og om nødvendigheden af "øget mobilitet af arbejdskraften" (dagens radioavis, hver time, torsdag d.18.august 1994).

På en lille tur i filosofiens særdeles levende historie

En række filosoffer byder sig til med skarpe og sær(egn)e perspektiver. De må læses langsomt, og de må tydes som på én gang komplekse, flertydige og opbyggelige. Med de utids(s)varende tanker gennemlyser de vor fælles arv: arbejdet som på én gang hæsligt og attråværdigt. Arbejdet med deres skriblerier kan måske frisætte nye tanker i disse år inden det næste årtusindes komme.

* Vi starter i Königsberg, år 1 efter den franske revolution.

Den tyske filosof Immanuel Kant bestemmer i paragraf 43 af "Kritik der Urteilkraft" (Kritik af Dømmekraften, fra 1790, s.238) det menneskelige arbejde som den beskæftigelse, der "for sig selv er ubehagelig (besværlig) og kun er tillokkende i kraft af sin virkning (f.eks. lønnen), og som altså kan pålægges tvangsmæssigt". Denne bestemmelse af arbejdet som principielt fremmedbestemt, i værste fald som tvangsarbejde, i bedste fald som lønarbejde, er milevidt fra vor samtids vanvittige og skadelige idealisering af arbejdet som sådant. Selv den strenge moralist Kant kunne altså se, at arbejdsmoralismen var galt afmarcheret. I fritidens rige skal man ikke ligge under for ubehagelige nødvendigheder. Han ville have fundet det uhyre kritisabelt, hvis man på hans tid ville have kanoniseret en ret til arbejde på samme måde som en ret til tanke-, forsamlings- og trosfrihed.

** Små to hundrede år efter Kant skriver den kritiske tyske filosof og sociolog, Oskar Negt, i sin bog "Det levende arbejde -den stjalne tid. De politiske og kulturelle sider af kampen for nedsat arbejdstid" (Politisk Revys Forlag, 1985): "Arbejdsløshed er en voldsakt. For de mennesker, der bliver ramt af den, er den et anslag mod deres kropslige og sjæleligt-åndelige integritet, deres ukrænkelighed. Den er et røveri, en ekspropriation af de evner og egenskaber, som man for det meste i en møjsommelig og bekostelig uddannelsesproces har erhvervet sig..." (s.8). Her ser vi et lidenskabeligt forsvar for arbejdets identitetsdannende og eksistentielle betydning for det moderne menneske. Arbejdsløshed er samfundsmæssig udøvelse af vold. Intet mindre. Alt sammen ifølge Negt, der i lang tid arbejdede for Det tyske Metalarbejderforbund (IG-Metal) i det gamle Vesttyskland i forbindelse med kampen for at få nedsat arbejdstiden.

*** I "Den tyske ideologi" (1845-46) skriver de unge samfundskritikere Karl Marx og Friedrich Engels, at den individuelle frihed og menneskelige rigdom består i at have fri tid til selvbestemmelse: "for idag at gøre dette, i morgen hint, at gå på jagt om morgenen, at fiske om eftermiddagen, at drive kvægavl om aftenen, at kritisere efter maden, alt efter hvad jeg netop har lyst til, uden nogensinde at blive jæger, fisker, hyrde eller kritiker". Marx og Engels er præget af før-industrielle syn på samfundet og på

frihedens udfoldelse. Men de synes både at ville en frigørelse af arbejdet og en frigørelse fra arbejdet. Formuleret en kende paradoksal: at ville give arbejdet mere kvalitet og indhold, og at ville afskaffe det med henblik på at højne den menneskelige frihed til selvbestemmelse og ubunden udvikling.

I Marx' senere værker bliver det klart, at den kapitalistiske teknologiudvikling og arbejdets øgede produktivitet bidrager til, at varerne og fornødenhederne kan produceres med anvendelse af stadig mindre arbejdstid. På de 7 mest vidtløftige, visionære og stadig dugfriske sider i "Grundrisse" (Grundrids fra 1857) skriver Marx, at Kapitalen (og dermed den kapitalistisk produktionsmåde) synes at grave sin egen grav. Jeg hæfter mig ved tre berømte, meget omdiskuterede og svært oversættelige citater:

"Tyveriet af fremmed arbejdstid, hvorpå den nuværende rigdom beror, viser sig (erscheint)(at være et) miserabelt grundlag for denne nyudviklede (individualitet), (der er) skabt gennem selve den store industri. Så snart arbejdet i umiddelbar form er ophørt med at være rigdommens store kilde, ophører arbejdstiden med at være dens mål, og dermed bytteværdien brugsværdiens" (s.547 i Modtryk/Kurasje-udg, fra 1975).

Et nyt rigdomsbegreb ser dagens lys. Brugsværdien og individualiteten kan løsrives fra Kapitalens dominans. Bytteværdiens anonyme indhold af tid skal ikke bestemme civilisationens gang. Målet er ikke produktion af alverdens mere eller mindre gode varer for profit, ikke ophobning af merværdi i al umættelighed. Kort fortalt og som følge af det synet i citatet ovenfor: det miserable grundlag - kapitalismen fejes bort og lander på historiens mødding:

"Dermed bryder den på bytteværdi hvilende produktion sammen, og den umiddelbare produktionsproces får selv nødtørftighedens og modsætningens form strøget (af sig). Individualitetens frie udvikling og ikke reduceringen af det nødvendige arbejde for at sætte surplusarbejde (som gratis merarbejde for Kapitalen, SNL), men overhovedet reduktionen af samfundets nødvendige arbejde til et minimum, som så modsvarer individernes kunstneriske, videnskabelige etc. uddannelse gennem den for dem alle fri-gjorte tid og de skabte midler." (s.547)

Det lyder måske uforståeligt; men "den på bytteværdi hvilende produktion" er dagens Danmarks virkelighed 137 år efter; en slags "skæbne", som stadig binder os til at producere besynderlige genstande, vi ikke altid selv ville eje eller være stolte af at sætte vor signatur på. En "skæbne", der tvinger os til at stå tidligt op om morgenen for at udlåne/sælge vor arbejdskraft i en vis, afmålt tid. Marx ville vinke farvel til denne "skæbne".

Marx' utopi var ikke en stalinistisk superstat eller et Pol-Pot-agtigt arbejdstvangskollektiv - nej, det var frihed og fri tid for den enkelte: "Thi den virkelige rigdom er alle individers udviklede produktivkraft. Så er da ikke længere på nogen måde arbejdstiden, men den disponible tid rigdommens mål" (s.550). Og "det mest udviklede maskineri" tvinger samfundet ind på dette livgivende og frihedsmuliggørende sporskifte. Alt sammen ifølge den gamle herre med det hvide skæg blandt de mange skitsepapirer på et bibliotek i London. Marx er ikke let at læse. Der står ikke "Proletarer i alle lande, forén Eder!" på hver side. Snarere kan man med udbytte læse forsøg på at forstå, hvorledes et højeffektivt kapitalistisk samfund på en gang producerer arbejdsløshed, samtidig med at det som mulighed skaber en chance for at udvikle et civiliseret samfund, hvori mennesket udøver et minimum af nødvendigt arbejde. Marx kan også læses efter Murens fald. Man bliver ikke stalinist af at tænke.

De har alle tre lidt ret

Negt har ret i, at arbejdet er blevet identitetsskabende. I Danmark og i en række andre lande besvares spørgsmålet: "Hvad laver du ?" altid med en henvisning til (løn)arbejdet. Vi synes kun at være noget, hvis vi er i arbejde. Vi har alle en rem af den protestantiske hud, af arbejdsmoralens åg at bære og at dyrke. Arbejdsløshed er en mangeltilstand for de fleste.

Kant har på den anden side ret i, at mange ofte arbejder af ren og skær tvang, af nødvendighed. Han kunne dog næppe have gættet, at hundredetusinder af danskere har problemer med at få noget fornuftigt ud af deres tvangspålagte arbejdsfrie tid. Men måske er det også mest for politikere og for de larmende medier, at arbejdsfriheden er et problem ? Mange morer sig jo ganske strålende med "sort arbejde", husarbejde (der Guderne ved hvorfor ikke tæller som "rigtigt" arbejde), med kunstnerisk eller studiemæssigt arbejde.

Marx ville næppe have kunnet fatte, at nutidens mennesker næsten kan deles i to grupper. De privilegerede, der som denne artikels forfatter, lever som kritiker, højskolelærer, fuglekigger, papirløs ægteemand, film- og musiknyder, sportsudøver, rejsende, amatørkok, legefader og drømmer uden helt at være gå op i og være fanget ind af én af disse kategorier. Og de upriviligerede, der slet ikke finder, at de selv kan bestemme over eller overskue livets indhold af arbejde, fritid og fri tid. Han ville heller ikke have troet, at kapitalismen havde vist sig at have mindst 9 liv. På trods af tendenser til automatisering og dramatiske arbejdstids-reduktioner pr. produceret vare, er kapitalismen ikke brudt sammen, snarere tværtimod. Den ser jo ud til at brede sig med foruroligende hast over hele kloden.

Således synes arbejde både at være et nødvendigt onde og et kulturskabt, og derfor foranderligt behov for de fleste moderne mennesker, i det mindste i "Vesterlandet".

Steen Nepper Larsen, Krogerup Højskole

TANKER OM TIDEN

- bragt i Information i februar under overskriften: "Tiden sner til"

Steen Nepper Larsen

Mandag kl.7.50: Jeg læser endnu en hel side i Weekendinformation om vores konfliktrige forhold til tiden, kigger ud på den hvide pulversne i morgenlyset. Det er nu eller aldrig. Minus 3 grader. Måske dén eneste dag med duelig sne, og den faldt heldigt, for jeg har arbejds- og undervisningsfri formiddag.

Hurra! Jeg ringer til min legekammerat; men han skal desværre på arbejde. Trist!

Mandag kl.8.40: Pigerne sættes af ved skolen. Vi aftaler, at vi skal kælke og løbe på ski senere i dag - eller imorgen. Bare den fine sne ikke tør inden. Sjap er ikke sagen.

Mandag kl.8.54: Tusindvis af biler i kø ved Nærum på Helsigørmotorvejen, men jeg har langrendsski på bagsædet. Forventningens glæde overdøver bilradioen.

Mandag kl.9.20: Eneste mand i Ulvedalene. Nye spor i jomfruelig sne. Dyrehaven i sol med hvidt overtræk, maleriske hjorte og fugle i glideflugt. Desværre stikker sten og grene op, når man mindst venter det. Der er kun 2-5 centimeter sne, så Djævlebakken får ikke besøg af mig.

Mandag kl. 9.29: To drenge uden ski. Pjækker de mon fra skole? "Må jeg prøve?", siger den ene. Men mine skistøvler, str. 45, er udstyret med tre huller foran: "Du kan ikke passe dem, du bruger vel kun str.41", siger jeg. De siger: "Nå du bruger specielle sko. Øv, men god tur, alligevel".

Mandag kl. 9.37 - 9.39: Mens jeg forsøger mig med skøjteteknik på den brede vej med lige lovlig lidt sne på, fra Peter Lieps Hus i retning af Klampenborg, tænker jeg: Ca. en million mennesker havde mulighed for at tage i Dyrehaven i dag; men arbejdspligterne og rutinerne vandt. Jeg så nemlig ingen afspadserende jordemødre på trækælke, ingen kåde, sneboldkastende bankfolk, ingen vinterklædte skolelærere på bobslæder, ingen flirtende og glidende gymnasieelever på seje telemarkski. Jeg undrer mig såre: Vi kan tale om fleksibilitet, frihed og improvisation, så meget vi vil; men som "Palle alene i verden" havde jeg alle bakkerne for mig selv på Danmarks (måske?) bedste skiformiddag i 1999.

(Bragt som kronik i Kristeligt Dagblad, efteråret 1994)

"Hjem til mor"

Man kunne tro, at denne stump tekst på tre små ord havde noget med en rejse at gøre: hjem til mor efter lang tids fravær. Hjem til trygheden og nærheden. Odysséen er forbi. Man kunne tænke, at en litteraturteoretisk skabelon: hjem-ud-hjem-igen eller en metaforiseret psykologisk figur passerede revy. Man kunne forestille sig, at en forsmået kvinde er ved at bytte manden ud med (sviger)moderen. Man kunne gætte på, at ordene indgik i en sarkastisk eller trist grafitti på en nøgen fængselsvæg. Man kunne tro så meget.

På en makroskopisk studiesal et sted i Danmark finder vi skriften på en stump af en mands overarm. Den er nedsunken i sprit - eller er det lugtfri formalin ? - og ophængt i en akvalielignende glasbeholder. Tatoveringen på huden er halveret; vi ser kun den nederste rest af de røde og blå farver. Homo decorans en miniature. Knoglestumper, muskler og sener er blotlagte for det studieivrige øje. Medicinstuderende, idrætsstuderende og sygeplejersker in spe kigger på de høje glasmontrer med de mange "ting", der er mere end ting. Var han mon en gammel søulk ? Eller en ex-engel, hvis motorcykel skred ud ? Er det mon PH's ? Næppe, da han nok ikke lod sin egen krop ornamentere, denne nøgterne mand, der satte brugen højere end dekorationen. Måske er det selveste Kong Frederik d.9's arm, vi ser for os ? Et royalt relikv ? Kroppenes nøgne og parterede realisme bliver helt surrealistisk hér, hvor æstetikken har det som på en banegård i det gamle Østtyskland. Ikke fordi rummet eller dets indhold skulle have været glaseret eller hyggespredende; thi hér skal jo forskes i den nøgne sandhed om menneskets bestanddele. Lyset er skarpt og koldt. Der er ingen formildende dikkedarer eller blid musak. De fremstillede kropsdele er ikke overbegrænsede af pædagogiske tekster eller genkendelige forklaringer. "Tingene" er deres egen tavse væren, uden omsvøb. Uomgængelige og dragende i deres talende tavshed. Blege, kliniske og meget hvide. Den videnskabsæggende studiesal giver anledning til eksistentielle overvejelser. Er vi til syvende og sidst ikke andet end det, vi kan betragte her ? Er det således vi ender ? Er det så alt ?

Der er ingen kustoder at spørge; ingen tal eller kodeord på glasfladerne. De allestedsnærværende grupper af evigt energiske studenter kan hente plancheark og spot-papirer, så de kan rigtigt kan se, hvad de ser. Bøgerne ligger på de levende lår, mens de forsøger at få en 1:1-korrespondens til at opstå mellem de ex-levendes rester og bøgernes latinske betegnelser, som skal kunnes udenad. Til tider bidrager de årvågne studenter til at højne den kollektive hukommelse. Bladene i studiesalens lille notesbog bliver beskrevet: denne eller hin ring, der burde have siddet fast i en muskel eller på en knogle er røget af. Sæt den straks på igen, så vi kan finde rundt i det anatomiske teater og dets arkivkort.

Overarmen er den eneste direkte "beskrevne" del, taget ud af kultur-naturens store, mangfoldige bog. Den, der foretog det rette snit har set et æstetisk objekt for sig; hvorved armen bliver gjort til noget helt specielt hér. Den armstump bærer ikke tilfældet i sig. Måske har den skærende ønsket at give en besk ironisk kommentar til ophobningens af de mange menneskedele i alle glasskabene. Det eneske sikre er, at de aldrig kommer "Hjem til mor".....mere.

Kroppene er reduceret til deres visuelle bestanddele. De synes mere tydelige end tydelige; men på trods af dette taler livshistorierne i de afindividualiserede præparater alligevel ofte igennem til den betragter, der vover at dvæle ved lyskasserne. Slid, ælde og stadier i ufødte liv bryder den tilsigtede anonymitet. Gamle menneskers fødder og negle fortæller historier i brune og hvide nuancer. Der er blevet gået på dem. Hvor, og hvem mon de bar ? Fostre, næser, kinder og ører - og de svævende hårrester på kranier og kønsdele bombarderer vore sansende tanker og forestillinger. Der skal ikke megen fantasi til at gøre de døde "genstande" levende igen.

Ikke uberørt går man rundt mellem de 20-30 glasskabe og kigger i andægtig ro, som var man i en kirke - og det er man måske også. Stemningen er højtidelig. Men der er ingen sang, ej heller højt til loftet. I de første minutter søger man at være cool; men det går ikke i længden. Blikkene flakser afsted fra montre til montre. De finder ingen hvile, og vor skopiske voyeur-eksistens er på forunderlig vis i slående modsætning til alt det, vi uhæmmet glør på. Gæsterne er ensomme vandrere. De udveksler højst korte og små- fortrolige blikke; men de tør ikke dvæle ved og undersøge hinandens ubehag i mere end end kvart sekund. De endnu levendes øjne mødes ikke. Blikkene slås ned, næsten samtidig med at alle kigger uhæmmet på dødens stoflige gestaltninger.

Med angst og bæven spejler vi os i de dødes rester, mens vi tænker: vi er sgu' ikke identiske med den ansamling, afsjælede knogler, muskler og hår. At vi er forgængelige kroppe vidste vi godt; men på sin vis er det pløkkumuligt at forestille sig, at man selv kan ende sådan en dag. Heldigvis. Den nøgne parterede sandhed om os mennesker er kun en sandhed i en surrealistisk forstand: den giver anledning til en herlig livsbekræftende galgenhumor og en række skæve smil. Endvidere muliggør den ikke at forglemme det "egentlige": den objektivitetsjagende og anatomisk nysgerrige lægevidenskab, hvis opbyggelig og indsigt de færreste vil leve foruden.

En vis fandenivolsk sprogiver møder de halve mandeansigter. I deres væskefyldte tilstand er de svulmet op til ukendelighed, som var de små tykke, tilfredse abbeder fra fjerne klostre i hengemte film. De salige, altid lukkede øjne i de runde, multipelt vinklede halv- og kvartansigter. En anden halv mands overkrop er derimod blokket skånselsløst og med en mast næse op imod en glasplanke. Det er der sikkert en eller anden videnskabelig raison i; men umiddelbart ligner den post-mortale fiksering en såre grim skæbne. Hverken de salige eller de maste kan vi råbe op med vor lydløse hvisken. Måske de ej heller kan høre vore fortællinger eller afkode vore morbide og makabre forestillinger.

Per Højholt har engang lært mig, at sjælen sidder i sproget, og det er svært ikke at komme til at tænke på, at det er længe siden, sjælene er fløjet ud af montrene. I gamle dage ville man have sagt, at de allerede havde mistet 30 gram ånd pr. snude. Den skulle hjem til Herren. Fuglen fløj ud af sit bur. Det jordiske hylster blev afsjælet. Selv uden denne religiøse vished spekulerer jeg som en rasende på, hvad det mon er de har mistet, hvis det da ikke netop er u håndgribeligheder som sjæl, ånd og deslige.

Vi enes om, at de må være skåret ud i frossen tilstand. Som lange stykker iskolde kødtømmer. Ellers kunne de grovdissikerende rundsave ikke have lavet så flotte og rene snit. Hjerneskalder er delt i to lige store stykker med et sikkert lodret snit. Hofteben og rygsøjler har sagt farvel til hinanden uden spor af hinanden. Der hersker lys, ro og renlighed i de smulte vande. Intet blod og ingen luftpumpe i akvarierne. Nogle ville måske sige: splatter uden splat; motorsavsmassakre uden massakre og ikke på film, men derimod i lægevidenskabens og vor alle sammens tjeneste. Usømmeligt ville det bestemt være at kalde det hele for klinisk, ocularcentreret nekrofil. Så det gør jeg ikke.

Rigtig uhyggelig er en fingernegl, der af en eller anden grund har fået lov til at stikke op over overfladen. Pludselig kommer den ud blandt de levende - ellers hviler kropsdelene i deres statiske mini-spritoceaner, der er af en anden og tidløs verden. Ren transparens. Små rum uden for tiden. Fingerneglen vil jo snart rådne, hvis ikke en kyndig vagt skulle komme forbi, eller en student skulle skrive en anmærkning i bogen. Den må tilbage, dykkes ned i det vand, der ikke er fostervand, omend det synes mindst lige så sikkerhedsgivende. De døde blev ikke til aske. Istedet vendte de tilbage til det, der på afstand kunne ligne livets vand. Men denne gang ved livets afslutning og i parteret og velordnet tilstand. Thales I møder Thales II: i begyndelsen var alt lavet af vand, ved afslutningen ligeså. Livets cirkel sluttes med døden. Måske er der ingen mening i kadaverresterne, før vi som sjældne lægmænd i kiggeland kommer med vore fortolkninger og indskraver ex-livsstykkerne i vore fortællinger om os selv og videnskabens begær. På den anden side set - og glasmontrene er da også begloningsduelige fra alle sider - er det, som om dissektionsobjekterne forsøger at fortælle os noget. Ingen har copyright til de fortællinger, som mødet

med dette rums disparate "beboere" kan frisætte. Men ingen går ud af disse rum på samme måde som de gik ind. Der åbnes for en metafysisk undren, selvom det absolut ikke er tilsigtet. De gæstende lægmænd af begge køn pirres. I glimt bliver de professionelle måske også lidt bløde og tænkssomme, når musklerne og koglerne er blevet identificeret.

Helt sikkert er det, at en række fancy butikker i de store byer kunne sælge sådanne menneskerester for mange penge. Pengestærke og trendy samlere ville stå i kø for at erhverve sig makabre kroppsdele. Dygtige dissikerende kunstnere ville blive interviewet på TV og i bladene. En hjemlig og aparte kunst, noget farligere end Monets åkander og de drikkende hjorte ved de 117 skovsøer over sofaerne. Sandelig siger jeg, sluppet ud igen, begravet i byens vrimmel af lyskurve, biler og cykler: slige utilstedelige tanker har nok bedst af kun at bliver udfoldet på papir.

Steen Nepper Larsen
Krogerup Højskole

(Bragt som kronik i Berlingske Tidende, sommeren 1994)

Tanker i naturens katedral

Underlaget er som skabt til løb. Let affjedrende, blødt uden at være for blødt. Fødderne finder deres egne veje på de snoede og småkuperede stier. Her er næsten ingen mennesker. 70 miles nord for San Francisco ligger en lille by ved navn Guerneville ved The Russian River. 3 miles fra dens korte hovedgade ligger The Armstrong Woods for enden af en landevej. Mens jeg løber rundt og læser skilte, der påstår, at nogle af de kæmpestore træer er 13-1400 år gamle og 310 fod høje, kommer jeg uforvarent til at tænke på den amerikanske mellemlagskulturs mærkværdigheder. Taget er højt oppe over mig i denne naturens svale katedral af massive Redwood Trees i Californien. Den tykke stamme må kunne gøre selv en gevaldig motorsav træet. Træerne er fredede, så jeg slipper for larmen. Det tykke barklag kan efter sigende endda modstå de ellers altfortærende skovbrande.

Kan man tillade sig at vove en tese, som ikke skal foregive at være almengyldig: jo mere tid og rigdom mellemlaget udstyres med - jo mere selvbekymring og tendenser i retning af både fanatisme og selektiv askese vil det udfolde ?

Det er i hvert fald helt specielt at være alternativ i USA. Man køber ind i den lokale helse-deli-store, der udbyder produkter til vanvidspriser. Man drikker rismælk, spiser vegetarmad, spiser carob-"chokolade"-surrogater og ser skævt til den, der formaster sig til at drikke øl eller alkohol, eller blot fornædler sig til at købe ind i et normalt supermarked. Man laver linseburgers, der ligner rigtige burgers, og køber i det hele taget "rigtige" produkter, der er pakket ind på nøjagtig samme måde som de "forkerte".

Man får eller giver massage - i ét væk. Vi får at vide, at hver tredje beboer er massør i byer som Guerneville og Sebastopol (nok en kende overdrevent). Man taler uendeligt meget om, hvordan man har det. Man er ofte uoplagt eller træt. Sjældent taler man med lyst om det, man spiser. At spise ligner nærmest en nødvendig, rituel handling - blottet for lidenskab, og oftest uden stil. Har de dårlig samvittighed over at spise ? Over at være rige og forkælede ? Man indtager sine ting stående eller kørende i bil. Hele den særegne danske blanding hygge, intimitet og familiekontrol omkring middagsbordet er opløst, eller rettere: den har aldrig været der.

I et land med massiv konsumtion af Coca-Cola, Budweiser, Heinz tomatketchup, fast-food m.v. må man profilere sig som "ren" asket og kræsen forbrugsfornegeter for at komme fri af normalkulturens omklamring. Det er svært at være konsekvent, så man kører selvfølgelig i japansk bil (benzinen koster kun 2 kroner literen). Babyens rismælk varmes i mikrobølgeovnen, mens man skuer ud over stakkevis af CD'ere. Hjemmet er udstyret med 4 telefoner og et PC-anlæg med printer. Næsten alt affald recirkuleres, og spildevandet fra opvask m.v. anvendes til havevanding. Dette grundige arbejde tager mange timer om ugen. Det er lærerigt at rejse i Californien. Jeg kan ikke lade være med at tænke på, at den måde de fremsynede mellemlag lever på idag kan blive ingredienser i fremtidens liv i Danmark. Allerede idag er det trendskabende globale mellemlag så åbenbart blevet en del af en modsætningsfyldt proces, som det selv har frisoet. På den ene side er det såre fornuftigt at interessere sig for miljøet (at recirkulere, forbrugsomlægge, spise mere vegetarmad) og sundheden (undgå ensidig og alt for fed mad og et alt for stillesiddende liv). På den anden side er det utåleligt, når de nye normer for et ny-helligt, hyperasketisk eller sundhedsmoraliserende liv absoluteres; thi så bliver det såkaldt progressive og alternative til tvang, selv- og omverdensterror. "Mellemlæggernes" liv i den syvenderigste stat i verden, Californien med dens 47 millioner indbyggere er i dobbelt forstand privilegeret. Både som økonomisk forehavende for de indviede og ikke mindst som studieobjekt for den, der ønsker at forfølge nogle af disse delikate

modsigelser og komplekse livsvalg i praksis. Der findes også øko-fanatikere i Danmark; men de færreste købere af økologisk mælk i Irma eller af øko-gulerødder i Brugsen føler sig vist specielt hellige eller hævet over normalforbrugeren af ikke-økologiske produkter. Den alternative levevis i USA synes derimod at være et kultisk og stærkt ideologiseret fænomen, der så ganske svæver højt over allehånde praktiske og konkrete forhold.

Pudsigt er det, at plusordet "overthere" er "organic". Istedet for økologisk eller grøn(t). "Organic food" står der på alle de eftertragtede produkter. Det svarer vel til, at vi begynder på at skrive: "spiselige madvarer" eller "biologisk mad". Når en pleonasme tiljubles så åbenlyst, må der være noget galt. Man behøver ikke være en ridende rytter til hest for at se, at den bare er helt gal. Med begrebet "organic" kan der sættes skel mellem en i selvforståelsen intelligent kapitalisme ("Food for thought", som de alternatives slogan lyder) og en tomhjernet normalkapitalisme ("Food for less", som USA's Netto hedder). Denne skillelinie bliver normativ. De selvbevidste og selvbekymrede mellemlag lægger mærke til, hvem der tænker og lever "organic"; de ser ned på og skævt til de fortabte, der ikke gør det, og ser det som en stor personlig sejr, hvis de får overbevist nye mennesker om deres virke for en sundere verden. Livsstilsordet med det symbolske overskud af rigtighed, omgivet af et kølvand af rigtige meninger, kigger uskyldigt på forbrugeren i det bugnende indkøbsland.

Jeg tillader mig at opfatte tænder, svælg og tarmkanal som objektiveret sult, ja at se hele kroppen som et udtryk for livsviljens kraft til at gestalte sig. Jeg ser mig selv vandre rundt blandt de spøgelsesagtige og tynde madfornægttere i dette rige land. Mon det vil lykkes dem at sige så effektivt nej til kroppens mangfoldige behov, at de vil kunne gøre et helt kulturlag til hyperbevidste anorektikere? Ønsker de at dulme livsviljen for at blive "rene" ånder i en hinsidig verden-af-ikke-denne-verden? Det er da paradoksalt, at nogle af de rigeste og mest forkælede beboere på denne planet for tiden morer (?) sig med at nul-og omstille kroppens begær efter næring og differentierede smagsoplevelser. Det er da besynderligt, at samvittighedsnaget og skylden skal genintroduceres på fødevareområdets og spisningens agre, netop som man kunne havet håbet på, at begge disse ubehagelige gæster i psyken og i det sociale samvær var blevet sendt fra bordet.

Kroppen er både vilje og forestilling. Det forekommer mig at være fatalt, når forestillingen om et evigt sundt liv tror den kan magte at fortrænge kroppen som vilje; thi livet er både for kort og for rigt til kun at fortære "organic food". Måske er det for nemt at sige, at hele denne trend er et tydeligt tegn på en ustyrlig dødsangst, som synes at bemægtige alle Vesterlandets generationer for tiden. Men hverken som unge, midaldrende og eller gamle ældes vi med sindsro. Ejheller tør vi træde ud af den illusionsfyldte forestillingsverden, hvori vi alle kan være evigt unge og kropsligt usårliche. Inden vi formår at finde det såkaldte døds-gen og får det bragt i intensiv terapi, kan vi så berolige os med at bekrige (det meste af) vor mad. Så gør vi da noget - noget virkeligt radikalt. I værste fald dødsensfarligt. Vi kan komme til at lide af vitamin- og proteinmangel. Eller "blot" livsfornægtende. Glæden ved maden, drikken og det overdådige måltid med de andre risikerer at forsvinde.

Så er løbeturen forbi. Efter "thought" og hastig bevægelse - vil jeg have "food", gerne med masser af sukker og andre gode kætterske kalorier.

Steen Nepper Larsen, Krogerup Højskole

(Bragt som kronik i efteråret 1994 i Kristeligt Dagblad under overskriften "Han nåede i mål")

VIRKELIGHEDSFORSKYDNINGER

Post-triathlon-refleksioner -

2 1/2 times viltre virkelighedsforskydninger

efter 1 km svømning, 78 km cykling og 21 km løb

Der er legemets virkelighed. Ekstrem dehydrering efter næsten fem timers konkurrence på en varm dag. Høj puls, ubehagelige svede- og fryseture. Det er umuligt at løfte en arm, umuligt at sætte sig op. Falck-folkene fører bægre med vand til min mund.

Hovedet, halsen, ryggen...vil ikke rejse sig. Kroppen er blevet et fremmedlegeme. Jeg hjælpes op. Puls vil ikke falde. Kroppen kan ikke nå at optage nok vand. Heldet er med mig: den vanvittige ophobning af næringsalte i det "tørre" blod kunne have forårsaget et hjertestop eller en hjerneblødning. Retrospektiv vished: jeg skulle vel have tvunget 5-6 liter vand i mig; men jeg havde kun kunnet nedsvælge 2 1/2 til 3 liter væske.

Der er de mærkelige proportioners virkelighed. Benene synes kilometre væk. Min hånd ligner ikke min hånd. Alt for hvid, alt for tyk. Tiden går, men langsommere end vanligt. Rumopfattelsen hér i tidslommen er surrealistisk, skræmmende. Uret på væggen er uklart. Brillerne har jeg tabt. Ansigter langt fra er tæt på, hjælperne inden for rækkevidde synes derimod at være langt væk.

Det er som en overstyret oplevelse af "overloaded" hashkage. Bare vildere, mere frygtindgydende og uden grinende venner omkring mig på det samme trip. Jeg er tilskuere til noget, jeg ikke forstår. Helt alene. Ikke helt uden vilje, men handlesvag.

Der er sprogets virkelighed. Hvis ikke sproget allerede er gået helt i stykker, fungerer det i hvert fald besynderligt. Jeg kan næsten ikke huske min adresse og min fødselsdato. Jeg må tænke primitivt-lagrede informationer frem med en abnorm stor anvendelse af tankekraft. Talesproget er mærkeligt fladt, langsomt og tonløst. I tanken forsøger jeg at genkalde mig, hvor jeg bor, hvordan det er at skrive på computer, hvordan min kone og mine børn ser ud etc. Uden den store succes. Alt vanligt er mig fremmedt. Jeg har en klar fornemmelse af, at være udelukket fra at komme i kontakt med min egen erindring. Kun nutiden er.

Jeg ved, at jeg kan huske mit telefonnummer; men de ser på mig, som om jeg er gået fra forstanden. Jeg opgiver at fortælle dem, at jeg ikke er en kopi af en patient fra "Family Life" af Ken Loach. Jeg ser på deres mistro udefra uden at kunne korrigere. I et glimt ved jeg, hvordan "de gale" kobles af de normales virkelighed.

Der er de svage spor af den nærmeste fortids virkelighed. Kom jeg i mål? Kollapsede jeg før målet? Har jeg været bevidstløs? Hvor lang tid er der gået siden "jeg trak stikket ud"? 5 minutter eller en halv time? De sidste kilometre var hårde. Modvinden, varmen, de tunge ben...Men jeg modstod fristelsen: gik ikke, som de mange andre jeg overhalede i sneglefart. Jeg skulle tisse, men kunne ikke. Tisset ville have været som kobberrør af rødt stift salt. Men i det mindste slingrede jeg ikke. Jeg var ikke så langt ude som den uhyggelige marathondløber olympiadekvind i det indre billedarkiv. Hendes slingrende dødsnærhed er blevet en målestok, en vanvittig sammenligningsfaktor i det alvorligt-ekstremiserede legeland.

Jeg spurtede op ad den lange lige vej på vej mod målet om kap med en anden fyr. Den sidste kilometer

var uendelig lang; men jeg timede mine sidste kræfter præcist.

Der er bevidsthedens virkelighed. En voksende dødsangst blandes med en vis selvbebrejdelse. Var det hér virkelig nødvendigt ? Skæbnens ironi: den, der ikke har så mange problemer, må selv sørge for at skaffe sig nogle. Er jeg færdig for altid ? Galgenhumoren breder sig uden moro. Kommer jeg til mig selv igen ? "Ork, ja...imorgen", siger han i ambulancens "sal"; men jeg tror ikke på ham. Sætningen indhold virker skrigende urealistisk. Han ser også ud til at skulle sige det for at trøste mig.

Der er meta-bevidsthedens virkelighed. "Kradser han af", råbes der i baggrunden, mens jeg ligger en evighed på båren i klub-lokalet og venter på ambulancen. Det var nok ikke meningen, at jeg skulle have hørt det. Ud fra plejernes alvorlige ansigter. tænker jeg, at de tænker, at nu må han da for pokker bryde sammen og tude. Men jeg ved, at jeg ikke vil panikke, at de ikke skal se mig totalt fornedret. Kradser jeg af, skal det være som en gåde.

Intet menneske kan være tjent med at blive ud-talt med tre endelige sætninger. "Og ved I så, hvad han sagde til sidst...". Sandheden om mit liv er ikke banal litteratur. Jeg vil ikke reduceres til tristesse, ej heller til

tumpethed - slet ikke til trivialitet. Jeg holder kæft på trods.

Jeg trækker vejret dybt og roligt. Arme og ben sitrer. Jeg har kramper i begge mine lægge; men hjertet er roligt, og jeg er ved en aller anden slags bevidsthed; tilkoblet en form for virkelighed. En rest selvkontrol er tilbage. Jeg har prøvet at være udmattet før, men aldrig som nu. 3 marathonløb og et utal af lange cykelture er det blevet til. Stolt og stout tænker jeg: Jeg har ikke kastet mig uvidende ud i prøvelserne; men ærlig talt: jeg føler mig som en kæmpestor idiot, flov og meget flad. Hvilke pinsler mon jeg ikke påfører arrangørerne og min nærmeste familie ?

* * * * *

Mange alvorfulde sygeplejerskers blodprøve- og blodtryk-tagninger senere er der vist gået 2 1/2 time efter mit kollaps, der indtraf på selveste målstregen. Det er ubeskriveligt herligt at vende tilbage til virkeligheden, denne på en gang dynamiske, men alligevel såre kendte livssfære, hvori kroppen ikke blot er et dehydreret fremmedlegeme, og tankerne ikke blot nogle hash-kagelignende ustyrligheder. Jeg har været langt ude over en grænse, snuset til dødens virkelighed. Jeg lover mig selv: Slige grænseoplevelser skal aldrig mere blive til virkelighed. Ikke før næste konkurrence bliver virkelighed.

Næste morgen træder jeg med lettede syvmileskridt væk fra hospitalet. Jeg flyver, friskere end forventet. Uden smerter. Legemets virkelighed er ikke mere en ukendt slagmark. Der er ingen distance mellem selv'et, tanken og kroppen. Virkeligheden er kommet tilbage. Meta-bevidsthedens virkelighed er tonet ned. Selv fuglene synes at synge med kendte stemmer. Og bilerne kører som altid. Stoplysene veksler pænt mellem rødt og grønt. Der hersker orden i Danmark. Fødderne går helt af sig selv dernede, og hovedet vender opad mod en blå søndagshimmel.

"Den uheldige helt"

Demokratiets og refleksionens vilkår i højhastighedssamfundet

"Når tingene går for hurtigt,
kan ingen være sikker på noget,
ikke på noget som helst, endog
ikke på sig selv."

(Milan Kundera: "Langsomheden", Kbh.1995)

Livet speedes op. Tilsyneladende er vi i "sync" med hele verden via Internettet og CNN. Samtidigheden breder sig. Øjeblikket accelereres. Højhastighedstogbaner, nye motorveje, kortere og mere effektive uddannelser. Hurtigere styresystemer kravler ind i PC'erne. Den franske filosof og byplanlægger Paul Virilio (f.1932) analyserer og kritiserer højhastighedssamfundet i bogen "Cyberworld - det værstes politik" (Kbh. 1998).

Det græske ord for "løb" er dromos. Vi lever i et dromologisk samfund, hvori magt og hastighed knyttes tæt til hinanden. Den dromokratiske magt risikerer at gøre os blinde for det nære og det oplevede. Vores fascination rækker ud efter det fjerne og uoplevede. Drømmene er grænseløse og immaterielle. Ifølge Virilio er vi trådt ind i den reelle tids tyranni. Ventetiden for afgørelse er ved at forsvinde.

"Seer-målingen erstatter valget; en computerchip i tv-apparatet erstatter diskussionen. Her er der en kæmpe fare, hvad angår demokratiet i den tid, det tager for at beslutte og stemme. Seer-målingen og meningsmålingen går i stedet for valget" (s.86).

Angstscenariet er ét, hvori refleks erstatter refleksion. Demokratiet forsvinder, mens hastigheden i de tekniske apparater nærmer sig lysets. Der bliver ikke tid til en kvalitativ offentlig debat.

Forsamlingshusmøderne afløses af elektroniske konferencer for de få, der har tid nok til at stoppe op. Et direkte trykknappdemokrati vil gøre os til en nation (eller videre: til én stor verden) af henslængte politik-forbrugere. Den umiddelbare stemning eller smag vil blive afgørende, ikke ræsonnementet, den fornuftige samtale eller den grundige undersøgelse. Med tre eksempler: Populistiske kampagner for at afskaffe statens kunststøtte, forhøje fængselsstaffene eller at gøre det endnu svære for flygtninge og indvandrere at komme ind i Danmark - eller Europa - kunne risikere at få vind i sejlene. De menneskelige omkostninger ved det accelererede liv er bl.a., at den historiske bevidsthed udhules. Tiden som oplevelseskategori trues. Tidens skrumper ind til ren nutid. Historietabet følges til dørs af en fremtidssvag horisont. De kollektive religiøse, sociale eller politiske forløsningsforestillinger er døde, og vi tror, vi lever i den bedste af alle verdener i den globale, reelle "on-line-tid", principielt i nærkontakt med alt og alle.

I det flygtige øjeblik dyrkes den umiddelbare behovstilfredsstillelse. Det dromologisk-dæmonisk-dejlige skal ikke underkendes; men en fatal blindhed truer. Vi bliver til skærmdyr, der snarere tænder for tv'et eller klikker os ind på et oversigtskort over vejret, end vi kigger på skyerne eller bevæger os uden for døren. Det virtuelle landskab erstatter landskabet. Virilio taler ligefrem om "en likvidering og en udryddelse af verden som rum....og af en tid - menneskenes tid - til fordel for et andet rum og en anden tid" (s.83). Der er sket noget kvalitativt nyt; men man kan stadig ikke drikke en god vin på afstand, siger Virilio.

Den engelske teknologiforsker og politiske rådgiver for Tony Blair, Geoff Mulgan, siger, at en times arbejde er 25 gange mere værd i dag end den var i 1830'erne. Produktiviteten af én arbejdstime er steget eksponentielt siden kapitalismens barndom. Det gør det kostbart at spille tiden. Arbejdstiden bliver kostbar og dyr, ikke mindst hvis den er kvalificeret.

Der er sket en afkobling af tid og rum. Den rene kvalitetsløse tid sælges og beregnes. Den knytter sig et

erfaringstab til denne proces. Vi lever i udskiftelighedens tid. Når arbejdet løsrives fra det konkrete sted og bindingerne til sociale fællesskaber, kan det blive sværere at skabe en sammenhæng i livet. Den ene kontorarbejder er on-line med USA, den anden med Holland. Den ene børsmægler er ved at afgøre fremtiden for tusindvis af indere, han aldrig vil komme til at se, mens den kvindelige arkitekt er ved at designe huse, hun aldrig vil komme til at bo i endsige se opført.

Forandringer dyrkes. Hastigheden stiger. Vi skal være "omstillingsparate" og kunne forny os hele livet. Vi må ikke være langsomme. Sindigheden er ikke velkommen. Snarere skal vi være innovative og lære at mestre tilfældigheden og de flygtige møder med arbejdsopgaver og vekslende kolleger. Det er lang tid siden de små, røde hjertes med den fine, hvide skrift rådne. De hang ellers dér på træerne langs de danske landeveje, mens de vejfarende kunne læse: "Giv dig tid!".

3. debatmøde, 26. maj kl. 19.30:

Arbejdstid

- Hvem skal arbejde - mere eller mindre?
- Hvor meget arbejde er nødvendigt? (samfundsøkonomi og politik)
- Hvad er trusler og muligheder ved fortsat, tiltagende fleksibilisering?
- Det sundhedsskadelige tidspresede arbejde, hvad gør det nødvendigt?
- Er nedslidning og arbejdsmiljøproblemer prisen for effektivisering - eller kan der effektiviseres til glæde for alle parter?
- Tid eller penge - hvad slags omkostninger er vi villige til at betale? Hvilke idealer skal vi gøre op med for at vælge noget af arbejdslivet fra?
- 24 timer om ugen, hvad koster det? (individuel og på samfundsplan)
- Lad os dele arbejdstiden mellem alle - kan det lade sig gøre?
- Hvad er Velfærd i arbejdslivet - hvilke mål og værdier indeholder det ?
- Kan det civile samfund genudvikles med henblik på ny tidsorganisering?

Foreløbigt program - ret til ændringer forbeholdes:

Kl. 19.30-19.35:	Ida-Elisabeth Andersen, projektleder i Teknologirådet: Velkomst
Kl. 19.35-19.50:	Helle Holt, forsker, SFI: "Arbejdstid, arbejdsmiljø og velfærd"
Kl. 19.50-20.05:	Jette Lykke, konsulent, LO: "Skal fagbevægelsen kæmpe for en lavere arbejdstid - også selvom der ikke kan opnås lønkompensation?"
Kl. 20.05-20.20:	Sanne Ipsen, forsker, CASA: "Er fleksibilitet svaret på de vigtige dilemmaer om arbejdstid?"
Kl. 20.20-20.50:	Debat med salen
Kl. 20.50-21.10:	Pause
Kl. 21.10-21.25:	Steen Daugaard, kontorchef i Finansministeriet: "Arbejdstid og prioriteringer i velfærdssamfundet."
Kl. 21.25-21.40:	Jesper Jespersen, professor, RUC: "Arbejde og velfærd - er nok ved at være nok?"
Kl. 21.40-21.55:	Gustav Bunzel, historiker: "Kan (løn)arbejdet afskaffes? Kan salariseringens civilisatoriske katastrofe genoprettes?"
Kl. 21.55-22.25:	Debat med salen
Kl. 22.25-22.30:	Afrunding af debataften

Øvrige høringer:

[1. Teknologiens tid](#)

[2. Hvem har problemer med tiden? - Hvem går travlheden ud over?](#)

[4. Tidspolitik](#)

4. debatmøde, 31. maj kl. 19.30

Tidspolitik

Et Forsøg på at indkredse de politiske synspunkter på tid og forholdet mellem tid og penge med et panel af politikere.

- Hvad er positivt og negativt ved at introducere et begreb som tidspolitik og prøve at konkretisere det?
- Ser partierne samfundets tidsorganisering/tidshåndtering som et (politisk) problem? Er det et politisk problem at beskæftige sig med, hvordan tidsproblemer har konsekvenser for menneskers livskvalitet?
- Kan og skal Folketinget tage initiativ til en egentlig tidspolitik i Danmark - eller skal tidspolitikken fortsat føres af Finansministeriet? - Skatteministeriet? - arbejdsmarkedets parter?
- Hvilke visioner har de enkelte partier for udviklingen i arbejdstid , fleksibilitet, fritid og fri tid?
- Skal Folketingets politiske udspil til en tidspolitik bestå i at forbedre eller gennemføre ordninger som orlovsordninger, pensionsordninger mv. - kunne Folketinget beslutte hvor lang en livsarbejdstid burde være?
- Hvilke politiske redskaber kan partierne identificere, som kan anvendes for at realisere deres forskellige tidspolitiske visioner?
- Hvilke kriterier kunne partierne forestille sig at bruge til en debat i Folketinget med det formål at vurdere omfanget af "det nødvendige arbejde" ?

Foreløbigt program - ret til ændringer forbeholdes.

Kl. 19.30-19.35:	Ida-Elisabeth Andersen, projektleder i Teknologirådet: Velkomst
Kl. 19.35-19.50:	Mogens Lykketoft, Finansminister: "Skal vi arbejde mere eller mindre?"
Kl. 19.50-20.05:	Jann Sjursen, MF, KrF.: "Skal folkettinget have en tidspolitik?"
Kl. 20.05-20.20:	Kristian Jensen, MF, Venstre: "Stat, marked, civilsamfund - hvor skal kampen om tiden udspille sig?"
Kl. 20.20-20.35:	Christine Antorini, MF, SF: "Tid som et menneskeligt og et politisk anliggende."
Kl. 20.35-21.05:	Debat med salen
Kl. 21.10-21.25:	Pause
Kl. 21.25-21.55:	Lars Henrik Schmidt, direktør for Danmarks Pædagogiske Institut: "Har vi brug for en tidspolitik i det 21.århundrede?"
Kl. 21.55-22.25:	Debat med salen
Kl. 22.25-22.30:	Afrunding af debataften

Øvrige høringer:

[1. Teknologiens tid](#)

[2. Hvem har problemer med tiden? - Hvem går travlheden ud over?](#)

[3. Arbejdstid](#)